

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТРОНЬ АЛЬОНА ЮРІЇВНА

УДК 94(477:438):351.85:304]"1939/1944"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В
ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ: ГУМАНІТАРНА СФЕРА**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Галузь знань: гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А. Ю. Тронь

Науковий керівник Патриляк Іван Казимирович доктор історичних наук,
професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Тронь А. Ю. Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «історія України». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України – Київ, 2020.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню діяльності в гуманітарній сфері Українського центрального комітету – єдиної української легальної організації на території Закарпаття та дистрикту Галичина в період нацистської окупації.

Функціонування УЦК на українських етнічних землях, що входили до складу автономної німецької окупаційної адміністративно-територіальної одиниці – Генеральної губернії, належить до малодосліджених питань вітчизняної історії. На основі історіографічної оцінки досліджень середини ХХ – початку ХХІ ст. виокремлено два періоди наукової розробки проблеми: 1940-ві - 1980-ті рр. – розвідки вітчизняних науковців у діаспорі, зарубіжних, радянських істориків; 1991-2020 рр. – репрезентація проблеми сучасними українськими й іноземними вченими. Представлення теми в історіографії унаочнює тенденції зарубіжної та вітчизняної історичної думки в інтерпретації суспільно-політичних реалій України під час Другої світової війни. Враховуючи акцент радянських істориків на «воз'єднанні» західноукраїнських земель та УРСР, актуалізовано доробок українських вчених та історико-мемуарні праці діячів УЦК у діаспорі, що слугують концептуальному переосмисленню ролі УЦК в організації життя українського населення у Генеральній губернії, специфіки відносин із окупаційною адміністрацією. Аналіз вивчення проблеми на новітньому етапі дозволяє констатувати якісне збагачення історичних знань завдяки появі

спеціалізованих праць вітчизняних істориків про окупаційну політику нацистів на території України загалом та окремі аспекти суспільного та національно-культурного життя українців у Генеральній губернії. Встановлено пріоритет матеріалів періодичної преси у формуванні фактологічної основи досліджень. Виявлено, що наукова розробка тематики сучасними українськими істориками позначена, головним чином, осмисленням вияву національної позиції українським населенням західноукраїнських земель в умовах німецької окупації з 1941 р., відтак, поза увагою дослідників перебуває початковий період діяльності УЦК на території Закерзоння. Зарубіжна історіографія, за винятком узагальнюючих робіт, демонструє односторонність висвітлення теми. Польські дослідники, переважно апелюючи до націоналістичної активності українців у воєнний період, інтерпретують діяльність УЦК у гуманітарній сфері в контексті польсько-українського конфлікту.

Залучено комплекс історичних джерел, які не підлягали історіографічній обробці та склали достатньо репрезентативну фактологічну основу для всебічного представлення та виваженої інтерпретації характеру діяльності УЦК у гуманітарній сфері впродовж 1939-1944 рр.

Простежено зміни форм представництва українців перед окупаційною владою – національні комітети, Українська Станиця, Українські допомогові комітети, вплив функціонування останніх на оформлення структури УЦК у ході легалізації харитативної, культурно-освітньої, спортивної діяльності впродовж 1939-1941 рр. Доведено, що на формування стратегії роботи УЦК визначальний вплив мали, погоджені генерал-губернатором Гансом Франком, положення меморандуму представників українських комітетів (листопад 1939 р.), резолюції культурно-освітнього з'їзду (16-17 березня 1940 р.), схвалений (в межах офіційних засад) меморіал українців на конференції в генерал-губернатора (18 квітня 1941 р.). Розкрито особливості організації роботи на рівні системи референтур відділів, Українських допомогових/окружних комітетів, делегатур і зв'язкових УЦК в

Кракові та аналогічного Українського крайового комітету у Львові, окреслено ієрархію органів управління культурно-освітньою, спортивною галуззю та сферою доброчинності після реорганізації установ внаслідок поширення компетенції УЦК на дистрикт Галичина з 1 березня 1942 р. Доведено, що невід'ємною ланкою управління гуманітарною сферою, поряд із ключовими органами УЦК – Відділом культурної праці, Відділом опіки над молоддю і родиною та Відділом суспільної опіки УЦК, були дорадчі організації і професійні об'єднання (секції вчителів, митців, об'єднання праці, спортивні товариства). Окреме місце займали Українські освітні товариства, як єдині легалізовані українські культурно-просвітницькі організації.

Простежено внесок УЦК у розвиток національної освіти і культури впродовж 1939-1944 рр. Наголошено, що діяльність УЦК мала визначальне значення в налагодженні безперервного навчання українців у період нацистської окупації Закерзоння та Галичини. Виявлено етапи формування мережі українських закладів освіти. Встановлено пріоритет відкриття дитячих садків у контексті оформлення системи дошкілля (ясла, дитячі садки, сирітські захисти), професійної освіти над гімназійним навчанням. Окреслено альтернативні форми здобуття середньої освіти (матуральні гімназійні та спеціалізовані курси), напрямки фахової підготовки жіноцтва.

Розглянуто форми підтримки УЦК науковців, національного мистецтва в регіонах (організація етнографічних виставок), професійної мистецької роботи (виставки художників, театральна та концертна діяльність). Висвітлено аспект видавничої діяльності УЦК, у ході аналізу якої розкрито вплив установи на розбудову мережі бібліотек (мандрівних, стаціонарних). Організація навчально-виховного процесу на базі україномовних матеріалів «Українського видавництва», курсової підготовки задля формування національного складу управлінської сфери, вчительства, митців, культурно-просвітницька робота Українських освітніх товариств, що ілюструє ідентичність прийомів і форм їхньої діяльності з культурно-просвітницькими

об'єднаннями міжвоєнного періоду, мистецька діяльність українців на території Закерзоння і Галичини дозволяють констатувати визначальну роль УЦК у подоланні наслідків полонізації, поглибленні національної свідомості в умовах окупації.

Розкрито специфіку проведення УЦК спортивних заходів, пропаганди фізичної культури (тіловиховна акція). Вперше в історіографії окреслено установчі та нормативні засади організації УЦК відновлених змагань за Відзнаку фізичної справності виключно серед українського населення Закерзоння й Галичини, ініційованих Українським спортивним союзом у 1920-х рр. Удосконалення системи змагань та оформлення професійних засад арбітражу посприяли розвитку професійного та масового спорту протягом 1942-1944 рр. (створення української футбольної ліги, вихід на рівень краєвих першостей з легкої атлетики, плавання, волейболу, баскетболу, зимових видів спорту). Заходи УЦК з організації проведення змагань, присвячених пам'ятним подіям, відзначення професійних свят (День українського спортсмена, День багатозмагів, День гінців) демонструють збереження традицій спортивної діяльності на західноукраїнських землях початку ХХ ст.

Доведено актуалізацію Відділом опіки над молоддю і родиною, попри офіційну заборону, пластових принципів таборового виховання української молоді в рамках таборової акції шляхом запровадження традиційних прийомів національного виховання (впоряд, руханка, гутірки, ватри, мандрівки тощо) у процесі таборових занять. Встановлено, що пріоритет у реалізації таборової акції належав референтурам Відділу опіки над молоддю і родиною при Українських окружних комітетах у Галичині. Водночас, Криниця від 1940 р. залишалась головним осередком вишколу кадрового складу, з огляду на масштаби організації центральних інструкторських таборів та конференцій.

Паралельно із таборуванням, національно-суспільне та фізичне виховання, фахова підготовка української молоді здійснювалася в гуртках

молоді при офіційних УОТ, осередках Уладу української молоді, а з 1942 р. у частинах Виховних спільнот української молоді. На основі установчої та розпорядчої документації УЦК репрезентовано схему організації УЦК юнацьких таборів, куренів і гуртків молоді на території всіх українських етнічних територій, що входили до складу Генеральної губернії.

Розглянуто напрямки та проаналізовано масштаби добродійної діяльності УЦК як центральної харитативної установи українців в умовах нацистської окупації впродовж 1939-1944 рр. Відзначено пріоритетність напряму загальної суспільної опіки шляхом налагодження систематичних акцій допомоги військовополоненим, робітникам у Райху, студіюючій молоді, голодуючим, ветеранам УГА й Армії УНР на основі співпраці УЦК з урядовими структурами (Відділ для справ населення і суспільної опіки, Відділ прохарчування й сільського господарства, Відділ праці), адміністрацією в дистриктах і міжнародними організаціями.

Встановлено взаємозв'язок процесів оформлення мережі інституцій замкненої суспільної опіки УЦК та українських закладів освіти й охорони здоров'я, що дозволяє констатувати найбільший успіх у створенні установ соціального захисту дітей і молоді, з огляду на рівень матеріального забезпечення культурно-освітньої галузі. Окремо зроблено акцент на обставинах відкриття народних кухонь, які стали основною формою забезпечення харчуванням голодуючих, дітей та молоді в навчально-виховних закладах.

Виправданими виявилися форми проведення акцій допомоги населенню з північно-західних районів Галичини, яке постраждало внаслідок повені у 1941 р., абстинентської акції, система надання індивідуальних допомог. З'ясовано, що УЦК здійснювалася неофіційна опіка над політичними в'язнями та втікачами.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному вивченні та аналізі діяльності Українського центрального комітету в гуманітарній сфері на території Генеральної губернії впродовж 1939-1944 рр.

Уперше введено до наукового обігу низку невідомих раніше дослідникам архівних документів, матеріалів періодичної преси; розкрито регіональні особливості організації національно-культурного, спортивного життя українців і заходів УЦК щодо суспільної опіки на західноукраїнських землях в означений період; репрезентовано методи та форми повернення й адаптації УЦК національних традицій у виховний процес і спорт в умовах нацистського окупаційного режиму; уточнено питання щодо характеру діяльності УЦК в гуманітарній сфері у контексті вимушеної співпраці з окупаційною владою з обґрунтуванням відсутності політичних ознак колаборації; набуло подальшого розвитку з'ясування внеску українських і зарубіжних науковців у дослідження проблеми; вивчення становища українського населення під час німецької окупації.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що матеріали дослідження сприяють всебічному та критичному науковому осмисленню історії українських національних організацій у період Другої світової війни, можуть бути використані в діяльності культурно-освітніх і науково-дослідних закладів, при написанні спеціалізованих і узагальнюючих праць, підготовці навчальної літератури, розробці загальних і спеціальних курсів з історії українських етнічних земель зокрема та з вітчизняної історії загалом.

Ключові слова: Український центральний комітет, Генеральна губернія, Закерзоння, Друга світова війна, гуманітарна сфера, Володимир Кубійович.

ABSTRACT

A.Yu. Tron. Ukrainian Central Committee Activities in the General Government: the Humanitarian Sphere. – A qualifying research work with manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Historical Sciences majoring in the field 07.00.01 History of Ukraine. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The thesis is dedicated to the study of the activities in the humanitarian domain of the Ukrainian Central Committee (UCC) – the sole Ukrainian legal organization in the territory of Zakerzonia and District of Galicia during the Nazi occupation.

The functioning of the UCC in the Ukrainian ethnic lands that were part of the autonomous German occupation administrative-territorial unit – the General Government – belongs to one of the understudied issues of national history. Based on a historiographical assessment of the research in the mid-twentieth – early twenty-first centuries, two periods of scientific elaboration of the problem have been singled out: 1940s-1980s – research by domestic scientists in Diaspora, international, and Soviet historians; 1991-2020 – representation of the problem by modern Ukrainian and international scientists. The presentation of the topic in historiography visualizes the trends of international and domestic historical thought in the interpretation of the sociopolitical realities of Ukraine during World War II. Taking into account the emphasis by Soviet historians on the "reunification" of Western Ukraine and the Ukrainian SSR, brought into limelight have been the works of Ukrainian scientists and historical and memoir works of UCC figures in Diaspora, which serve to conceptually rethink the role of the UCC in organizing the life of the Ukrainian population in the General Government, as well as the specific features of relations with the occupation administration. Analysis of the study of the matter at the most recent stage allows one to ascertain the qualitative

enrichment of historical knowledge owing to the emergence of specialized research by domestic historians into the occupation policy of the Nazis in Ukraine on the whole, as well as into individual aspects of social and cultural life of Ukrainians in the General Government. The priority of periodical press materials in the formation of the factual basis of research has been established. It has been elicited that the scientific research of the given scope of topics by modern Ukrainian historians is mainly marked by the understanding of the manifestation of the national stance of the Ukrainian population in Western Ukraine in the setting of German occupation beginning 1941; therefore, the initial period of UCC activities in the territory of Zakerzonia remains outside researchers' focus. International historiography, with the exception of generalizing works, demonstrates one-sided coverage of the topic. Polish researchers, appealing predominantly to the nationalist activity of Ukrainians within the war period, interpret the activities of the UCC in the humanitarian sphere in the context of the Polish-Ukrainian conflict.

A series of historical sources have been employed that were not subjected to historiographic processing and formed a sufficiently representative factual basis for a comprehensive presentation and balanced interpretation of the nature of UCC activities in the humanitarian domain in 1939-1944.

Changes have been traced in the forms of the representation of Ukrainians prior to occupation authorities – national committees, the Ukrainian Stanytsia, Ukrainian relief committees – and the influence of the latter on the design of the UCC structure in the process of legalizing charitable, cultural, educational, and sports activities within the period of 1939-1941. It has been proven that the provisions, approved by Governor-General Hans Frank, of the Memorandum of Ukrainian Committees Representatives (November 1939), the resolutions of the Culture and Education Congress (March 16-17, 1940), and the memorial of Ukrainians, approved (within the official framework) at the conference hosted by the Governor-General (April 18, 1941), had a decisive influence on the formation of the work strategy of the UCC. The features of work arrangement at the level of the system of departmental executive offices, Ukrainian relief/district committees,

delegate offices and UCC liaisons in Krakow and the equivalent Ukrainian Regional Committee in Lviv have been depicted; the hierarchy of management authorities in cultural and educational, sports and charitable sectors after the reorganization of the institutions due to the spread of the competence of the UCC to the district of Galicia starting March 1, 1942, has been outlined. It has been proven that advisory organizations and professional associations (teacher and artist clubs, labor unions, sports societies), along with key UCC agencies – Department of Cultural Work, Department of Youth and Family Affairs and Department of Social Affairs – were an integral link in the governance over the humanitarian domain. A distinctive place belonged to Ukrainian educational societies, as the only legalized Ukrainian cultural and educational organizations.

The contribution of the UCC into the development of national education and culture throughout 1939-1944 has been studied. It has been emphasized that UCC activities were crucial in securing the continuous training of Ukrainians during the Nazi occupation of Zakerzonia and Galicia. The formation stages of the network of Ukrainian educational institutions have been revealed. The priority of the opening of kindergartens in the context of preschool system design (nursery schools, kindergartens, orphanages) and professional education over gymnasium training has been established. Alternative forms of secondary education (maturity gymnasium-based and specialized courses) and the areas of professional training for women have been outlined.

The forms of support by UCC offered to scientists, national art in the regions (organization of ethnographic exhibitions), professional art work (exhibitions of artists, theatrical and concert activities) have been considered. The aspect of the publishing operations of the UCC has been highlighted, during the analysis of which the influence of the institution on the development of a network of libraries (mobile and stationary ones) has been brought into focus. The organization of the educational process based on Ukrainian-language materials of the Ukrainian Publishing House, course-based training for the formation of the national body of the management, teachers, artists, cultural and educational work of Ukrainian

educational societies, which illustrates the identity of methods and forms of their activities with those of cultural and educational associations of the interwar period, as well as the artistic activities of Ukrainians in the territory of Zakerzonia and Galicia, make it legitimate to ascertain the determining role of the UCC in overcoming the consequences of Polonization and the enhancement of national awareness under occupation.

The specific features of UCC-hosted sports and physical education (body-awareness building) promotion activities have been disclosed. For the first time in historiography, the constituent and normative foundations of the organization by the UCC of revived Physical Agility Award contests exclusively among the Ukrainian population of Zakerzonia and Galicia, initiated by the Ukrainian Sports Union in the 1920s, have been outlined. The improvement of the competition system and the design of the professional basis of arbitration contributed to the development of professional and mass sports in 1942-1944 (establishing of the Ukrainian Football League, ascending to the level of Regional Championships in athletics, swimming, volleyball, basketball, and winter sports). UCC efforts in organizing competitions dedicated to memorable events, celebrations of professional holidays (Ukrainian Athlete Day, Multi Athlon Day, Runner Day) demonstrate the preservation of sports activity traditions in the Western Ukrainian lands at the dawn of the twentieth century.

The reinstatement by the Department of Youth and Family Affairs, despite the official ban, of the focus on the fundamental principles of camp-based education of Ukrainian youth in the framework of camp activities by introducing traditional methods of national education (subordination hierarchy, physical movement game, conversational lesson, bonfire gathering, field trip etc.) in the course of camp-based classes, has been proven. It has been established that the priority in the implementation of camp-based activities was vested in the executive offices of the Department of Youth and Family Affairs in the Ukrainian District Committees of Galicia. Concurrently, since 1940, Krynysia had remained the core training hub

for line personnel, given the scale of the organization of central instructor camps and conferences.

In parallel with camp-based activities, national-social and physical education and professional training of Ukrainian youth was carried out in youth clubs within the official Ukrainian Education Societies, the hubs of the Ukrainian Youth Union, and, beginning 1942, in parts of the Educational Communities of Ukrainian Youth. By virtue of the constituent and administrative documents of the UCC, the organizational scheme of UCC youth camps, kurins (units) and youth clubs in all Ukrainian ethnic territories being part of the General Government has been presented.

The directions and scale of the charitable activities of the UCC as the central charitable institution of Ukrainians under the Nazi occupation during 1939-1944 have been considered. The priority has been noted of the tenet of general public care through the arrangement of systematic actions to help prisoners of war, workers in the Reich, young students, the starving, UGA and UNR Army veterans on the basis of cooperation between the UCC and government structures (Department for Population and Social Affairs, Department of Food and Agriculture, and Department of Labor), district administrations, and international organizations.

The interrelation of processes of the formation of UCC's foster boarding institutions and Ukrainian education and health institutions has been established, which allows one to conclude the greatest success in creating institutions of social protection of children and youth, given the level of material support of the cultural and educational sector. Special emphasis has been placed on the circumstances surrounding the opening of public canteens, which became the main platform providing food to the starving, as well as children and youth in educational institutions.

The forms of actions to help the population from the North-Western regions of Galicia, which suffered as a result of the flood in 1941, the abstinence action, the system of providing individual benefits, proved to be justified. It has been

established that the UCC exercised unofficial custody over political prisoners and fugitives.

The scientific novelty of the thesis research consists in a comprehensive study and analysis of the activities of the Ukrainian Central Committee in the humanitarian domain in the territory of the General Government in 1939-1944.

For the first time, a number of archival documents and periodical materials have been introduced into scientific use; regional features of the organization of the national-cultural and sport life of Ukrainians, as well as activities by UCC with respect to social support in the Western Ukrainian lands in this period, have been revealed; methods and forms of recovery and adaptation by UCC of national traditions in the educational process and sports under the Nazi occupation regime have been presented; issues regarding the nature of activities of UCC in the humanitarian domain in the context of forced cooperation with the occupation authorities have been clarified alongside the justification of the lack of political signs of collaboration; further development has been made in determining the contribution of Ukrainian and international scientists in the research of the subject matter; a study of the condition of the Ukrainian population during the German occupation has been undertaken.

The practical significance of thesis outcomes consists in that the research materials contribute to a comprehensive and critical understanding of the history of Ukrainian national organizations during World War II; the materials can be used in the activities of cultural, educational and research institutions, in the writing of specialized and generalizing works, in training literature elaboration, as well as in developing general and special courses on the history of Ukrainian ethnic lands in particular and on national history in general.

Keywords: Ukrainian Central Committee, General Government, Zakerzonia, World War II, humanitarian domain, Volodymyr Kubyovych.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Тронь-Радомська А. Культурно-освітня сфера як фактор збереження національної ідентичності українців (за матеріалами діяльності Українського центрального комітету – УЦК) / А. Тронь-Радомська // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1. – С. 37-46.

*Статті у наукових фахових виданнях України,
які входять до міжнародних наукометричних баз даних:*

2. Тронь-Радомська А. Діяльність Українського Центрального Комітету з організації таборів для виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2018. – № 3 (138). – С. 64-68 (Index Copernicus).

3. Тронь-Радомська А. Гуманітарна діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: історіографія / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2020. – №1 (144). – С. 61-67 (Index Copernicus).

4. Тронь-Радомська А. Діяльність Українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Сторінки Історії. – 2020. – № 50. – С. 223-238 (Web of Science).

Статті в іноземних виданнях:

5. Тронь-Радомська А. Органи управління українським спортом в Генеральній Губернії: становлення, структура, еволюція (1939-1944) / А. Тронь-Радомська // Evropský filozofický a historický diskurz. – 2019. – Volume 5. Issue 2. – P. 13-23 (Index Copernicus).

Тези наукових доповідей:

6. Тронь А. Матеріали ЦДАВО України як джерело дослідження гуманітарної сфери діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії / А. Тронь // П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2014. – С. 91-93.

7. Тронь А. Проведення «проб ВФС» як один з напрямків спортивної діяльності УЦК в Генеральній Губернії / А. Тронь // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 25 – 28 березня 2014 р., Київ / Гол. ред.: В. Ф. Колесник. – Київ, 2014. – С. 165-168.

8. Тронь-Радомська А. Регламент і арбітраж українського футболу в Генеральній Губернії / А. Тронь-Радомська // Шевченківська весна: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 7 квітня 2016 р., Київ / Гол. ред.: І. К. Патриляк. – Київ, 2016. – С. 105-109.

9. Тронь-Радомська А. Організація таборів як один з основних напрямків діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії у сфері виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного факультету: матеріали XI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 17 травня 2018 р., Київ. – Київ, 2018. – С. 203-207.

10. Тронь-Радомська А. Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання Українського центрального комітету в Генеральній губернії (1939-1944) / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного

факультету: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 16 – 18 травня 2019 р., Київ. – Київ, 2019. – С. 147-150.

11. Тронь-Радомська А. Внесок Українського центрального комітету в розбудову мережі закладів освіти українців у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 11 – 12 червня 2020 р., Львів. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. – С. 200-204.

Зміст

Перелік умовних скорочень	с. 18
Вступ	с. 19
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	
1.1 Стан наукової розробки.....	с. 24
1.2 Характеристика джерельної бази.....	с. 39
1.3 Методологічні засади дослідження.....	с. 47
Розділ 2. Культурно-освітня діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії	
2.1 Особливості управління УЦК культурно-освітніми справами.....	с. 55
2.2 Організація УЦК національної системи освіти.....	с. 72
2.3 Культурна діяльність УЦК як фактор збереження національної ідентичності українців в умовах окупації.....	с. 97
Розділ 3. Фізична культура та національне виховання української молоді в Генеральній губернії	
3.1 Справи молоді та спорту в Генеральній губернії: організаційна структура УЦК.....	с. 109
3.2 Діяльність УЦК в галузі спорту.....	с. 125
3.3 Національне виховання молоді в Генеральній губернії: діяльність ВОиМіР УЦК.....	с. 138
Розділ 4. Харитативна діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії	
4.1 Організація суспільної опіки над українцями в Генеральній губернії...с.	155
4.2 Українські заклади соціального забезпечення в Генеральній губернії.....	с. 171
4.3 Акції допомоги УЦК.....	с. 183
Висновки	с. 199
Список використаних джерел і літератури	с. 206
Додатки	с. 233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВМ – Відділ виховання молоді
ВОНМіР – Відділ опіки над молоддю і родиною
ВСУМ – Виховні спільноти української молоді
ВФС – Відзнака фізичної справності
ГГ – Генеральна губернія
ГК ВФС – Головна Комісія проб на Відзнаку фізичної справності
ІНО – Інститут народної освіти
ІНТ – Інститут народної творчості
КІНТ – Краєвий інститут народної творчості
КоДУС – Комісія допомоги українському студентству
ЛКМ – Ланка копаного м'яча
НФП – Німецький фронт праці
ОПУС – Об'єднання праці українських студентів
СДУКті – Секція допомоги українським комбатантам та інвалідам
СТ – спортивне товариство
ТК ВФС – Технічна комісія проб на Відзнаку фізичної справності
УДА – Українська Допомогова Акція
УДК – Український допомоговий комітет
УКК – Український крайовий комітет
УМСОП – Українське медично-санітарне об'єднання праці
УОК – Український окружний комітет
УОТ – Українське освітнє товариство
УСК – український спортивний клуб
УУОП – Українське учительське об'єднання праці
УУМ – Улад української молоді
УЦК – Український центральний комітет
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна, від завершення якої минуло вже більше 75 років, досі залишається подією, яка не лише викликає жвавий науковий інтерес, але й дає ґрунт для гострих політичних дискусій як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Напередодні тієї війни українці залишалися найбільшим бездержавним народом тогочасної Європи і «українське питання» стало одним з головних, які вирішувались на її фронтах. Початково розділені між чотирма різними державами, українські землі в роки тієї війни пережили перекроювання кордонів, зміну різних окупаційних режимів, криваві і руйнівні бойові дії, не менш руйнівні евакуації, геноциди, етнічні чистки та депортації, але так і залишились політично поневоленими.

Позбавлені політичної суб'єктності, етнічні українці виявились розділеними в цій кривавій боротьбі. Хтось із них воював у складі Червоної Армії проти нацистської Німеччини, хтось у складі вермахту проти Радянського Союзу, хтось у складі Української повстанської армії проти всіх, хто не визнавав ідеї незалежності української держави. Але були і такі, які намагались використати наявні політичні можливості для того, аби творити українське національне життя та підтримувати своїх одноплемінників, які потребували допомоги, сподіваючись, що їхні зусилля зможуть дати і якісь політичні плоди в майбутньому.

Саме таку позицію представляв Український центральний комітет (УЦК), який впродовж 1939-1944 рр. відіграв ключову роль в організації різних аспектів життя українського населення в Генеральній губернії. При цьому, головні зусилля УЦК були зосереджені на гуманітарній сфері, на розвитку освіти, виховання, культури в плані збереження та закріплення української національної ідентичності.

Ця діяльність досі була досліджена дуже мало, або представлялася в історичних студіях заполітизовано: або глорифікувалася безпосередніми

учасниками та прибічниками українського національного руху, або зображувалася суцільно негативно.

На сьогодні, розширення методологічної бази історичних досліджень, доступ до нових архівних джерел, можливість знайомитись із доробком діаспорних науковців уможлиблює розгляд багатоаспектної діяльності УЦК на території Генеральної губернії з позицій наукового аналізу, а не політичного засудження чи схвалення. Максимально неупереджене висвітлення цієї теми має сприяти не лише глибшому розумінню історичних процесів на українських землях у ХХ столітті без огляду на існуючі нині державні кордони, але і допомогти створити надійний ґрунт для суспільного осмислення уроків, які Україна має винести з того трагічного досвіду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01).

Мета дослідження полягає в комплексному розкритті діяльності Українського центрального комітету в гуманітарній сфері на території Генеральної губернії, з'ясуванні його ролі в розвитку освіти, науки, видавничої справи, мистецтва, спорту українців та організації соціального захисту протягом 1939-1944 рр.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, систематизувати й розкрити інформаційний потенціал джерельного комплексу дослідження;
- висвітлити структуру та особливості управління соціально-культурною сферою життя українців у Генеральній губернії;
- охарактеризувати зміст діяльності УЦК щодо організації системи національного виховання й освіти;

– визначити вплив УЦК на розвиток професійного та масового спорту на західноукраїнських землях під час німецької окупації;

– дослідити умови та можливості здійснення УЦК харитативної (допомогової) діяльності, окреслити її ключові аспекти.

Об’єктом дослідження є культурно-освітнє, спортивне життя та харитативність (доброчинна діяльність) українців на території Генеральної губернії в період Другої світової війни.

Предметом дослідження є діяльність Українського центрального комітету в гуманітарній сфері як єдиної репрезентативної установи українців Генеральної губернії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1939 по 1944 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена формуванням мережі українських допомогових комітетів на території Закерзоння, які стали основою для створення їхнього координуючого центру та, водночас, визначили формат національного представництва українців в утвореній у жовтні 1939 р. Генеральній губернії – Українського центрального комітету. Верхня межа – 1944 р. – визначається евакуацією структур УЦК з Галичини та Закерзоння разом із припиненням функціонування нацистської окупаційної адміністрації на цій території.

Географічні межі дисертації охоплюють всю територію Генеральної губернії, в межах якої була дозволена діяльність УЦК. До складу цієї територіальної одиниці нацистської окупаційної адміністрації входили, окрім польських етнічних територій, також українські етнічні землі Другої Речі Посполитої: Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, а з 1941 р. також і дистрикт Галичина. Саме на цих територіях, де найбільше була зосереджена діяльність УЦК, сфокусована головна увага у цьому дослідженні. У тих випадках, коли діяльність УЦК виходила за межі визначені його статутними документами, в роботі допускається вихід за означені територіальні межі.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у таких положеннях.

Вперше:

- комплексно висвітлено та проаналізовано діяльність Українського центрального комітету в гуманітарній сфері на території Генеральної губернії впродовж 1939-1944 рр.;
- введено до наукового обігу низку архівних документів, матеріалів періодичної преси;
- розкрито регіональні особливості організації національно-культурного, спортивного життя українців і заходів УЦК щодо суспільної опіки на західноукраїнських землях в означений період;
- репрезентовано методи та форми повернення УЦК національних традицій у виховний процес і спорт та їхньої адаптації до умов нацистського окупаційного режиму.

Уточнено:

- питання щодо характеру діяльності УЦК у гуманітарній сфері у контексті співпраці з нацистською окупаційною владою.

Набуло подальшого розвитку:

- з'ясування внеску українських і зарубіжних науковців у дослідження проблеми;
- вивчення становища українського населення під час німецької окупації.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації сприятимуть всебічному та критичному науковому осмисленню історії українських національних організацій у період Другої світової війни, можуть використовуватись у діяльності культурно-освітніх і науково-дослідних закладів, при написанні спеціалізованих і узагальнюючих праць, підготовці навчальної літератури, розробці загальних і спеціальних курсів з історії українських етнічних земель зокрема та з вітчизняної історії загалом.

Апробацію результатів дисертації здійснено на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «П'ятнадцяті джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, УНДІАСД, м. Київ, 4 листопада 2014 р.); XII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна–2014: Історія» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 25-28 березня 2014 р.); XIV Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 7 квітня 2016 р.); XI Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 17 травня 2018 р.); XIII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 16-18 травня 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, 11-12 червня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження оприлюднено в 11 публікаціях, з яких 4 опубліковано у вітчизняних фахових виданнях, визначених ДАК МОН України (одне з них індексується у Web of Science), 1 – у закордонному.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок, з них основного тексту – 187 сторінок. Список використаних джерел і літератури нараховує 268 позицій (27 сторінок), 3 додатки (5 сторінок).

РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження

1.1 Стан наукової розробки

Починаючи з вересня 1939 р. західноукраїнські землі жили в умовах постійної зміни окупаційних режимів. Це, серед іншого, означало і зміни у форматі регулювання національних відносин. Для українців, які у Другій Речі Посполитій були дискримінованою і уперсвідженою меншиною, такі зміни часом приносили більші можливості для реалізації їхніх національних прав, хоча в кінцевому підсумку ці перспективи виявилися радше оманливими і тимчасовими. З падінням польської держави і створенням на території окупованій «Третім Райхом» Генеральної губернії, українці отримали право на легальну національну організацію у формі Українського центрального комітету. Його діяльність є однією з малодосліджених проблем у сучасній історіографії.

Аналіз виявлених історіографічних джерел з теми дозволяє виокремити два періоди її наукової розробки: 1940-ві – 1980-ті рр. – публікації вітчизняних науковців за кордоном (III хвиля еміграції) і зарубіжних вчених; інтерпретація подій Другої світової війни радянськими істориками; 1991-2020 рр. – новітня історіографія.

Еміграція української інтелігенції в Європу й Америку в 1940-х рр. сприяла новій хвилі видань, які прямо чи опосередковано репрезентували події воєнного часу на українських землях. Вагомий внесок в узагальнення фактичного матеріалу з теми зроблено українськими науковцями в процесі підготовки загальної [183] та словникової [188; 219] частин фундаментального видання «Енциклопедія Українознавства», що виходила з 1949 р. Не втрачають актуальності публікації В. Кубійовича та М. Добрянського про специфіку діяльності УЦК, Українського крайового комітету (УКК), Українського видавництва й Українських освітніх товариств (УОТ), які увійшли до 9 тому енциклопедії [184]. Процес

організації українських комітетів на Холмщині і Підляшші висвітлював Є. Пастернак [210].

Поряд із вищезазначеними працями заслуговує на увагу видання директора Перемишльської гімназії в 1930-х рр., дійсного члена Наукового Товариства імені Шевченка в Європі С. Шаха під назвою «Де срібнолентий Сян пливе. Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі» [149]. Автор у контексті розгляду німецької окупації Перемишля відзначає ініціативу УЦК щодо організації гімназій у місті, а також частково висвітлює відкриття гімназії в Ярославі.

Особливе місце серед праць означеного періоду займає робота В. Кубійовича «Українці в Генеральній Губернії 1939-1941: історія Українського Центрального Комітету» [193], опублікована в Чикаго. Колишній очільник УЦК, залучивши масив документів, що стосуються статутного оформлення органів цієї установи та її функціонування упродовж 1940-1941 рр., описав головні напрямки діяльності Комітету, оцінив досягнення та проблемні аспекти його роботи. Автор єдиний, хто комплексно висвітлює результативність заходів УЦК харитативного, культурного, освітнього, спортивно-виховного характеру по різних районах Закерзоння. Він аналізує дії організації в контексті умов, які склалися в регіоні станом на 1939-1940 рр. Свої оцінки В. Кубійович обґрунтовує, спираючись на статистичні дані, які недоступні в інших джерелах. Історико-мемуарний характер роботи дозволяє краще зрозуміти суб'єктивне бачення ситуації одним з головних учасників описуваних подій. Водночас, висновки та оцінки автора потребують верифікації на основі архівного матеріалу.

Прикметно, що паралельно із підготовкою українськими вченими та громадськими діячами публікацій енциклопедичного, історико-мемуарного характеру, вже в 1955 р. з'явилося перше спеціалізоване дослідження історії українського націоналістичного руху часів Другої світової війни. Дисертаційна робота американського радянолога Дж. Армстронга «Український націоналізм. 1939-1945» [252], яка базувалася на масиві

німецьких документів та інтерв'ю з безпосередніми учасниками і свідками тогочасних подій, репрезентує роль УНДО й ОУН у процесі заснування УЦК, частково висвітлює внесок установи в розвиток культурного життя українців під час німецької окупації. Аналізуючи стосунки українських націоналістичних сил з німцями, автор відзначає їхні намагання, далеко не завжди вдалі, співпрацюючи з нацистським режимом, не перетворитися в їхніх маріонеток [252, р. 42]. Після виходу праці у світ відомий український політичний і військовий діяч Л. Шанковський слушно зауважував, що книга Дж. Армстронга мала «проломовий» характер, бо відкривала цілком нову ділянку для наукових досліджень [207, с. 49-50].

Дж. Армстронг став одним із перших, хто намагався дослідити на документальній основі персональні аспекти історії розвитку українського національного руху за часів нацистської окупації. Статтю «Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941-1945 років» [154] він присвятив п'ятьом особистостям, діяльність яких, на його думку, з урахуванням усіх переваг і недоліків, у тогочасній ситуації мала ознаки героїзму. Поряд із Т. Боровцем, Я. Стецьком, М. Лебедем, А. Мельником, автор виділяє Провідника УЦК – В. Кубійовича, зауважуючи, що він став унікальною зв'язуючою ланкою між населенням, націоналістичними лідерами та німецькою владою. На думку Дж. Армстронга, В. Кубійович впродовж 1940-1943 рр. зробив найбільше серед своїх сучасників у підтримці українства [154, с. 110].

Радянська історіографія проблеми фокусувалася, головним чином, на військових аспектах історії Другої світової війни і на висвітленні внеску народів СРСР, зокрема й українського, в перемогу над нацистами. Водночас, питання «возз'єднання» Західної України та УРСР [50; 155; 156; 217], діяльності ОУН, міжнаціональних відносин на окупованих територіях відображені в радянській історичній літературі виключно з ідеологічних позицій. Побіжні згадки щодо утворення Генеральної губернії вміщують публікації 1960-х–1970-х рр., у яких українські етнічні землі Закерзоння, які

увійшли до складу цієї адміністративної одиниці, репрезентуються як польські.

Так, у підготовленому в 1963 р. Інститутом історії партії ЦК КП України та Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР збірнику документів «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні», поряд із публікацією «Розпорядження генерал-губернатора Франка про організацію адміністрації в «дистрикті Галичина» зазначалося: «Генеральне губернаторство, в яке вона була включена, являло собою колонію німецького імперіалізму, де проводилося масове винищення польського та українського населення з метою звільнення «життєвого простору» для німецької колонізації» [67, с. 9]. Наголошувалося, що Галичина, згідно з даним наказом, приєднувалася до Генеральної губернії, яка складалась з частини захоплених німцями польських земель.

У дисертаційному дослідженні Т. Григор'янца «Гітлерівська політика онімечення й колонізації «приєднаних» польських земель в 1939-1945 рр.» [263] відзначалося, що згадані території увійшли до Генеральної губернії, яка була створена з воєводств Центральної Польщі. Відповідно, наявність українських етнічних земель у цій адміністративній одиниці ігнорується.

В цілому, як радянська, так і українська діаспорна історіографія історії Другої світової війни не були позбавлені ідеологічних впливів. Водночас, українськими істориками в діаспорі впродовж 1940-х–1980-х рр. діяльність УЦК висвітлювалася більш предметно.

Нова історіографічна ситуація, що склалася в Україні зі здобуттям незалежності, обумовила злам стереотипів радянського періоду щодо наукового осмислення подій Другої світової війни. Нові політичні реалії уможливили доступ до архівних матеріалів і періодичної преси часів війни, доступнішим стало також звернення до надбань діаспорної та зарубіжної історіографії.

Вже на початку 1990-х рр. спостерігалася активізація досліджень вітчизняними та зарубіжними вченими німецького окупаційного режиму в

Україні. Одне з центральних місць в таких дослідженнях посідали питання національної політики нацистської окупаційної влади, а також питання українсько-польських відносин на західноукраїнських землях.

Одним з перших звернувся до теми діяльності УЦК та УКК у Генеральній губернії знаний український історик В. Косик. В опублікованій 1993 р. праці «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [190] в контексті висвітлення особливостей управління окупованими територіями автором було наголошено на допомогових засадах функціонування установ українців, посередництві між населенням і офіційною адміністрацією. Прикметно, що автор одним із перших аналізував характер такого роду колаборації: «йшлося про співробітництво на індивідуальному, персональному рівні, а не про колективне, політичне співробітництво за наказом українського уряду чи якоїсь української політичної партії» [190, с. 178].

Зростання інтересу до вивчення регіональних особливостей культурно-освітнього життя на західноукраїнських землях упродовж 1939-1944 рр. засвідчило також проведення міжнародних науково-практичних конференцій «Перемишль і перемиська земля протягом віків» (Перемишль – Львів, 1996 р.) [216] та «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті» (Івано-Франківськ, 1996 р.) [248]. Концептуально ці заходи спрямовувалися на ініціювання археографічної роботи та наукових досліджень маловідомих сторінок історії західноукраїнських земель ХХ ст. У ході конференцій репрезентувалися свідчення очевидців про культурне, зокрема театральне, життя в Перемишлі під час німецької окупації, аналізувався національний контекст оформлення освітньої системи в Галичині у 1941-1943 рр., акцентувалася увага на колоніальних планах окупантів як визначальній підставі реалізації шкільної політики [209].

З кінця 1990-х рр. визначальне місце у репрезентації в історичному дискурсі реалій життя українців на території Закерзоння належить відомому вітчизняному історику В. Сергійчуку [225; 227; 229]. В процесі комплексної наукової розробки проблеми українсько-польських відносин упродовж 1918-

1947 рр., одним із тематичних напрямків IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 1998 р.) [247] стало становище українців у Генеральній губернії. В. Сергійчук звернув увагу на обставини консолідації українців у нових суспільно-політичних умовах, які призвели до «лояльності» німецької окупаційної влади на початкових етапах існування Генеральної губернії та мали безпосередній вплив на міжетнічні відносини, соціально-економічні та культурно-освітні заходи нацистів на території Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини [228]. Йшлося про меморандум і аудієнцію українців у генерал-губернатора в 1939 р. як першопочаткові дії щодо офіційного визнання національних прав і легалізації гуманітарної, культурно-освітньої діяльності на місцях. Попри погодження з офіційною владою відкриття українцями закладів освіти, істориком відзначено факти арештів української інтелігенції в 1940 р., заборони вивчення в українських школах вітчизняної історії та географії. Професор перший на базі архівних документів висвітлив заходи УЦК з підтримки українських переселенців із УРСР, політичних біженців із Волині, Буковини, Галичини в 1940-1941 рр.

Подальші дослідження В. Сергійчуком матеріалів фонду Володимира Кубійовича Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві, вітчизняних архівів і періодичної преси сприяли появі низки документальних видань з проблеми [77; 78], а також публікації спеціалізованого дослідження, присвяченого визначальній ролі УЦК в організації фінансової допомоги українському студентству впродовж 1940-1944 рр. [226].

Деякі відомості щодо регіональної специфіки культурно-освітнього життя українців в умовах нацистського окупаційного режиму відображені в навчальній літературі [160; 164; 205].

На рівні узагальнюючих досліджень подій Другої світової війни, діяльність УЦК висвітлюється фрагментарно. На межі ХХ-ХХІ ст., з огляду на методологічну переорієнтацію істориків, певна тенденційність і неточності фактичного матеріалу, враховуючи присвяту публікації «ратному

та трудовому внескові українського народу в розгром Третього рейху», простежуються в 12 томі видання «Україна крізь віки» [189]. Слушно відзначено легальний статус УЦК, але зауважено, що німці розглядали цей комітет як інструмент свого впливу на українське населення Галичини, засіб колонізації її території. Не врахований факт того, що УЦК першопочатково створювався на харитативних засадах та діяв на території Закерзоння.

У виданні «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.» [246] при характеристиці структури управління окупованими територіями, зокрема дистрикту Галичина, авторами відзначено синхронну діяльність УЦК у Кракові та УКК у Львові, її соціально-культурне спрямування та факт об'єднання цих структур, у результаті якого краківська установа стала єдиною легальною українською організацією в Генеральній губернії.

У контексті вивчення Ю. Сорокою [234] демографічної ситуації на західноукраїнських землях під час німецької окупації наголошено на визначальній ролі допомогової акції УЦК голодуючим Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини та Покуття навесні 1942 р.

Для розуміння контексту подій, в яких відбувалась діяльність УЦК, важливими є роботи дослідників українського визвольного руху періоду Другої світової війни. Виняткове значення у висвітленні ескалації українсько-польського конфлікту мають праці І. Патриляка [211; 212; 213; 214; 215]. Істориком прослідковано регіональні особливості польсько-українських відносин на території Закерзоння та Галичини, підкреслюється роль німецької політики у розгортанні міжетнічного конфлікту. Він також окреслює безпосередній вплив українсько-польського протистояння на функціонування УЦК.

Поглибленому розумінню відносин німецької окупаційної адміністрації з українцями та поляками на початку 1940-х рр., а також питання фаворитизації німцями останніх (після приєднання Галичини до Генеральної губернії) на фоні Акта відновлення Української Держави, слугують наукові розвідки П. Гай-Нижника [162; 163].

Поступу у науковій розробці проблеми та розширенню її предметного поля у новітній історіографії сприяє поява джерелознавчих розвідок та публікацій археографічного змісту. Так, канадським вченим М. Іваником [186] здійснено огляд архіву Українського центрального комітету, частини фонду В. Кубійовича, що зберігається в Бібліотеці та архіві Канади в Оттаві. Дослідником наголошено на необхідності поглибленого вивчення окупаційної політики і в Генеральній губернії, і в Райхскомісаріаті Україна задля подолання однобічності у висвітленні реалій воєнного часу в Україні, а також залучення в конкретно-історичні дослідження архівних документів, що посилять рівень їхньої об'єктивності.

Варто виділити також бібліографічний доробок Л. Головатаї [178; 179], що репрезентує спектр продукції «Українського Видавництва» у Кракові та Львові, опублікованої упродовж 1940-1945 рр. у Генеральній губернії.

Актуальність і перспективність залучення усноісторичних джерел задля посилення фактологічної основи досліджень проблеми загалом і діяльності УЦК зокрема, засвідчує публікація В. Сімперовича [231], присвячена аналізу колекції усних свідчень учасників українського визвольного руху 1940-1950-х рр. у Національному музеї історії України у Другій світовій війні. Огляд автобіографічних історій респондентів демонструє інформаційний потенціал джерел щодо вивчення життя українців в умовах німецької окупації, факти персональних зв'язків учасників визвольного руху з УДК (допомога в перетині кордону тощо) [231, с. 104].

Суб'єктивне сприйняття життя в умовах нацистської окупації на основі усноісторичних джерел аналізує М. Боровик [158; 253; 254]. При цьому він проблематизує вживання поняття «колабораціонізм» щодо українських умов, хоча й не відмовляється цілком від цього терміну.

Конкретні результати аналізу попереднього досвіду вивчення теми та збагачення комплексу джерел зосереджують спеціалізовані дослідження вітчизняних істориків.

Історіографічним джерелом, що до теперішнього часу займає виняткове місце в науковому осмисленні характеру функціонування УЦК крізь призму діяльності його очільника, є опублікована в 1996 р. праця професора Львівського національного університету імені Івана Франка О. Шаблія «Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення» [249]. Автор репрезентує роботу В. Кубійовича в 1939-1944 рр., аналізуючи статтю провідника про УЦК в «Енциклопедії Українознавства», рецензію Р. Тожецького на працю «Українці в Генеральній Губернії 1939-1941: історія Українського Центрального Комітету» та дослідження Р. Тожецького під назвою «Поляки і українці». Історіографічний аналіз та доповнення виявлених матеріалів свідченнями колег В. Кубійовича спрямоване на обґрунтування автором відсутності колаборантських і протипольських ознак функціонування комітету та персональних дій його провідника.

Комплексна реконструкція культурно-освітньої діяльності українців на території Закерзоння та Галичини здійснена Н. Антонюк у дослідженні «Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939-1944 рр.)» [153]. Авторка однією з перших проаналізувала тогочасну місцеву періодичну пресу, виокремивши періоди культурного процесу на західноукраїнських етнічних територіях під час німецької окупації. На основі виявлених даних історикинею демонструються значно ширші можливості національно-культурного розвитку українців, які проживали в Генеральній губернії, порівняно з іншими окупованими регіонами України.

Діяльність культурно-просвітницьких об'єднань українців на Закерзонні у міжвоєнний період, які у форматі УОТ отримали подальший розвиток у роки німецької окупації, аналізував Ю. Перга [265]. На окремі аспекти культурно-просвітницької, наукової та мистецької діяльності українців під час Другої світової війни, формування мережі дошкільних закладів та особливості функціонування закладів вищої освіти в Галичині звертали увагу у своїх наукових розвідках Г. Стефанюк [267], О. Луцький [202], Посацька Д. [220], І. Гах [167; 168], І. Ільюшин [187], В. Роговий [222],

І. Заболотна [185], І. Лешнівська [201], Я. Ганіткевич [166], М. Галів [165], Г. Біловус [157] послуговуючись, головним чином, матеріалами періодичної преси, що виходила в дистрикті.

На основі даних офіційної періодики та видань українського підпілля В. Офіцинським в історико-політичному нарисі «Дистрикт Галичина (1941-1944)» [208] висвітлено структуру та напрямки діяльності УКК у Львові, специфіку функціонування фахових спілок, організацій українського жіноцтва та молоді в регіоні. Автором прослідковуються позитивні тенденції в культурному процесі Галичини після її приєднання до Генеральної губернії та поширення діяльності УЦК на дану територію, що проявилось в активізації освітнього, мистецького та релігійного життя українців регіону. Орієнтуючись на результати власного дослідження та свідчення учасників подій, В. Офіцинський також стверджує безпідставність характеристики дій УЦК як колаборантських.

Грунтовне дослідження легальної україномовної періодичної преси, розкриття на її базі матеріалів соціальної, економічної та культурної сфер життя українців у Генеральній губернії та Райхскомісаріаті Україна здійснено К. Курилишиним [195; 196]. У його монографії «Українське життя в умовах окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси» [197] вперше в сучасній історіографії висвітлено такі аспекти діяльності УЦК як допомога військовополоненим, постраждалим від повені в 1942 р., абстинентська акція. Докладне висвітлення вищезазначених заходів УЦК дозволяє з'ясувати роль установи в організації життя соціально незахищених категорій населення Генеральної губернії. Торкаючись проблеми колабораціонізму на українських територіях, автор зауважує, що в контексті розгляду економічного, військового, культурного й інших видів співробітництва з окупаційною владою використання поняття колабораціонізму не має підстав, враховуючи неможливість аспекту «державної зради» українців за відсутності незалежності держави в 1939-1944 рр.

Сприяють аналізу харитативної діяльності УЦК також матеріали досліджень Т. Лапан [198; 199; 200; 264], О. Андрухова [152], І. Пилипіва [218], В. Макарчука [204], В. Мороза [206], О. Луцького [203], Н. Кулеші [194], що частково репрезентують місце УЦК у суспільній опіці над українськими робітниками в Третньому Райху та в Генеральній губернії, над молоддю, організації медичного обслуговування, пропаганди здорового способу життя, допомогових акцій.

Найбільший внесок у вивченні українського спорту в період німецької окупації належить В. Гінді. У монографії «Український спорт під нацистською свастикою (1941-1944 рр.)» [175] і наукових статтях [169; 171; 172; 173 174; 176; 177] істориком, на основі широкого кола історіографічних та архівних джерел, матеріалів періодики, спогадів учасників подій проаналізовано умови організації спортивного життя в різних окупованих німцями регіонах України, зокрема в дистрикті «Галичина». Відображено історію змагань із різних видів спорту, протистоянь із командами окупантів, окреслено структуру Відділу опіки над молоддю і родиною УЦК, фінансування галузі. Науковий доробок В. Гінди має непересічне значення для розробки проблеми, враховуючи обсяг фактажу та виявлення унікальних відомостей про персональний внесок В. Кубійовича у розвиток спорту українців, які проживали у Генеральній губернії.

Ознайомитися із традиціями спортивної діяльності українців ХХ ст. і персональними досягненнями відомих українських спортсменів 1940-х рр. дають змогу роботи Ю. Семенка [224], А. Сиви [233].

Таборова діяльність УЦК, як один із елементів національно-суспільного виховання під час німецької окупації, знайшла фрагментарне висвітлення у репрезентації Т. Самотулкою [223] історії новацтва в Україні 1920-х – 1940 х рр.

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії спостерігається активізація дослідження ключових аспектів теми, розширено проблемне поле конкретно-історичних праць на основі

нових методологічних підходів. Збагачення джерельної бази наукових праць шляхом введення до наукового обігу архівних документів, матеріалів періодики та доробку діаспорної історіографії забезпечує можливість всебічного наукового осмислення характеру діяльності УЦК, оформлення узгодженої позиції більшості українських вчених щодо відсутності ознак колаборації цієї організації з окупаційною владою.

Зарубіжна історіографія проблеми представлена, насамперед, доробком польських дослідників. Враховуючи концептуальні розбіжності у висвітленні подій Другої світової війни, а особливо українсько-польських відносин, інтерпретація діяльності УЦК також є неоднозначною [238, с. 64].

Одним із перших досліджень і єдиним історіографічним джерелом, що репрезентує критичний підхід до вивчення функціонування УЦК у польській історіографії, є опублікована в 1993 р. праця відомого дослідника польсько-українських взаємин Р. Тожецького «Поляки і українці. Українська справа в період Другої світової війни на території II Речі Посполитої» [260]. Істориком висвітлюється процес формування Українських допомогових комітетів (УДК), УОТ, вплив УЦК на культурно-релігійні справи. Відзначається, що перед українцями, в результаті усунення польського впливу після повернення церков, дозволу на власне шкільництво, постали нагальні та об'єктивні потреби зміцнення національної позиції шляхом залучення у розвиток означених сфер українського вчителства, інструкторів для УОТ, адміністраторів і агітаторів для роботи в УДК, православних і католицьких священників. Відзначено також факт сприяння націоналістів (мельниківців) у справі оформлення праці української централі.

Організація УЦК як одного з аспектів використання нацистською окупаційною владою протиріч поляків і українців на Закерзонні репрезентована М. Ясяком у розвідці «Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації» [251]. Сприяння покращенню умов розвитку освіти та культури українців у

Генеральній губернії автор трактує як завуальований спосіб залучення українських націоналістів до реалізації нацистської політики щодо поляків.

Як суто націоналістичну організацію репрезентує УЦК В. Поліщук у роботі «Докази злочину ОУН і УПА: інтегральний український націоналізм як вид фашизму. Діяльність українських націоналістичних структур у 1920-1999 рр.» [259]. Автором на основі викривленого подання джерельної інформації наводяться тези про привілейоване становище українців у Генеральній губернії як наслідок діяльності ОУН, оформлення УЦК як центральної установи місцевих комітетів, організованих націоналістами-втікачами з Галичини, з наголосом на тому, що саме діяльність даних об'єднань у душі українського націоналізму обумовила його створення. Сумнівним є твердження щодо «силової українізації» Холмщини націоналістами – членами УДК, враховуючи, що йдеться про українську етнічну територію.

Вкрай упередженою є позиція В. Кьонігсберга у виданні «АК 75. Відважні акції Армії Крайової» [257], що висвітлює акцію Армії Крайової «Український Комітет» (Варшава, 31 березня 1944 р.), під час якої солдатами контррозвідки було вбито очільника відділу комітету у Варшаві М. Поготовка. Автором стверджується, що УЦК у Кракові, як представництво українців у Генеральній губернії, співпрацював із ворогом під прикриттям допомогової та культурної діяльності.

Спеціалізоване комплексне дослідження П. Маркевіча «Український центральний комітет, 1940-1945: проблема колаборації в Польщі під час нацистської окупації» також репрезентує функціонування УЦК у контексті польсько-українського конфлікту. Культурно-просвітницька діяльність українців мала пропагандивний характер, відповідно, за словами автора, утвердження національної свідомості, розбудова українського шкільництва, а надто, середньої освіти, враховуючи закриття польських гімназій, відбувалася виключно за рахунок поляків і була націлена на те, щоб швидко виправити довоєнну культурну маргіналізацію [268, р. 120]. Зауважується

визначальна роль у процесі налагодження співробітництва українців і німців В. Кубійовича, який знайшов номінального союзника проти всього, що було польським чи радянським [268, р. 116].

Серед досліджень українських діаспорних науковців, які розкривають особливості суспільної опіки над різними категоріями українців у повоєнний період, слід виділити монографію канадської ученої М. Дичок «Великий альянс та українські біженці» [256]. Дослідницею зазначається, що перші українці, які стали втікачами протягом Другої світової війни, з'явилися у 1941 р. Ними у Львові займався спеціально створений відділ зі справ переселенців УЦК, за сприяння якого вони швидко інтегрувалися в українське життя під німецькою окупацією [256, р. 15]. Таким чином, авторкою повністю ігнорується факт діяльності цієї організації вже з осені 1939 р. у Кракові під назвою Український комітет допомоги біженцям і полоненим.

Непересічне значення для вивчення структури управління ключовими сферами життя українців у Генеральній губернії мають праці Б. Мусяла [258] та К. Вагнера [261]. Незважаючи на те, що дослідження розкривають особливості функціонування мережі спеціалізованих владних органів окупаційної адміністрації в конкретних регіонах, наявні відомості сприяють розумінню загальної картини організації політики щодо населення окупованих територій.

Здійснений історіографічний огляд свідчить, що вивчення діяльності УЦК у гуманітарній сфері до теперішнього часу позбавлене цілісної історичної реконструкції. Дослідження проблеми вітчизняними істориками здійснюється, головним чином, у плані аналізу німецької окупаційної політики на всій території України. Виняток становлять спеціалізовані дослідження 2000-х рр., які висвітлюють ключові аспекти суспільного та національно-культурного життя українців у Генеральній губернії. Вітчизняна історіографія базується переважно на матеріалах періодичної преси з незначним рівнем залучення архівних документів. Попри наявність великої

кількості праць, присвячених вияву українцями національної позиції в умовах окупації 1939-1944 рр., фактично поза увагою вчених перебуває активність тогочасних національних об'єднань на території Закерзоння, що пов'язане з акцентом на наукове осмислення процесів, які відбувалися на території Галичини в ході радянської анексії 1939 р. та німецької окупації регіону з 1941 р.

Зарубіжна історична думка, за винятком робіт узагальнюючого характеру, демонструє однобічність вивчення теми в контексті націоналістичної діяльності українців у воєнний період, практично залишаючи поза увагою соціальний аспект діяльності УЦК.

З огляду на вищезазначене, констатуємо доцільність комплексного наукового осмислення проблеми, враховуючи результати її розробки українськими та іноземними істориками.

1.2 Характеристика джерельної бази

Предмет дисертаційної роботи обумовлює особливості її джерельного комплексу. Авторкою опрацьовано широкий масив матеріалів, умовний поділ яких дозволяє виділити архівні документи, опубліковані джерела (збірники документів і матеріалів, мемуаристика) та періодичні видання. Більшість документів вперше вводиться у науковий обіг.

Основу вивчення діяльності УЦК у гуманітарній сфері становлять матеріали Фонду № 3959 «Український центральний комітет, м. Краків (Польща)» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), що хронологічно охоплюють 1940-1944 рр. і висвітлюють функціонування установи в межах Генеральної губернії [235, с. 91]. Масив нормативних документів, зосереджений у фонді, дозволив дослідити процес оформлення УЦК як організації, що координувала роботу в регіонах через Українські допомогові комітети, формування мережі останніх.

Різноманітна діловодна документація вміщує інформацію про функціонування, насамперед, Відділу суспільної опіки (оскільки УЦК оформлювався першопочатково як харитативна інституція), Відділів культурної праці та Опіки над молоддю і родиною, які відповідали за реалізацію культурницької діяльності, національне виховання, відновлення, популяризацію спорту та здорового способу життя серед українців Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини та Галичини впродовж 1940-1944 рр.

Так, статутні документи – т. зв. правильники та напрямні, мають надзвичайну фактологічну цінність для розкриття офіційних засад діяльності Української Станиці, УЦК, УДК; компетенцій окремих рефератів відділів УЦК, Українських освітніх товариств, Організації українського жіноцтва, Жіночих секцій та жіночих гуртків УОТ, куренів молоді, Українського учительського об'єднання праці (УУОП), секцій учителів, митців, допомоги

українським комбатантам та інвалідам; специфіки функціонування тільки на українських землях, що входили до складу Генеральної губернії, Виховних інститутів шкільної молоді та проведення змагань за здобуття Відзнаки фізичної справності (ВФС).

Вагомий пласт джерел становить розпорядча документація. У фонді знаходяться циркуляри (обіжники) у справі організації дитячих садків Відділом культурної праці, що була одним із пріоритетних напрямків національно-культурницької діяльності УЦК. Також такого роду документи є надзвичайно актуальними для розкриття особливостей організації юнацьких таборів референтурами Відділу опіки над молоддю і родиною УЦК.

Звітні матеріали референтур відділів, протоколи нарад і конференцій структур УЦК дозволяють визначити рівень взаємодії центральних і місцевих інстанцій, впливу німецької адміністрації на організацію культурного життя українців у Генеральній губернії, напрямки роботи, результативність діяльності та особливості реалізації поставлених завдань у регіонах.

На основі інструктивних матеріалів (щомісячні або щорічні плани («програми») праці, реферати, плани занять) фонду формується уявлення про методи харитативної діяльності та тенденції розвитку соціально-культурної сфери життя українців під егідою УЦК у т. зв. «Старій Генеральній Губернії» та Українського крайового комітету в Галичині впродовж 1940-1941 рр., а також після об'єднання даних установ у 1942 р.

Водночас у фонді зберігаються періодичні видання УЦК, які значно доповнюють інформацію документальних джерел і дають можливість всебічно дослідити діяльність органів УЦК: від відділів до делегатур і зв'язкових. Так, непересічними джерелами з вивчення теми є «Вісник УЦК» і додатки до нього «Як плекати немовлята», «Значіння світлиць», «УОТ в боротьбі за тверезість», «День матері, його ідеї і наші вимоги до українських матерей», «Українська жінка в сучасній дійсності». Часописи Відділу культурної праці «Досвітні вогні», «Писанка», часопис «Лікарська справа»

Секції народного здоров'я при УЦК, публікації Дошкільної секції Шкільного відділу у Львові «Матеріали для виховної праці в постійних дитячих садках (захоронках) в зимі» та «Матеріали для виховної праці в постійних дитячих садках (захоронках) осінню» (1942 р.) висвітлюють особливості методичної роботи зазначених одиниць.

Значно ширше розкривають аспекти організації УДК і референтурами УЦК харитативної діяльності та культурно-освітнього життя українців Холмщини та Підляшшя матеріали фонду Володимира Кубійовича, Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві (Library and Archives Canada (Ottawa)). Звітна документація зі статистичним підтвердженням Організаційного відділу УЦК сприяла дослідженню розвитку шкільництва, заходів Відділу суспільної опіки на згаданих територіях.

Надзвичайно важливими для розкриття на регіональному рівні особливостей культурних процесів у Західній Україні впродовж 1939-1944 рр. є опубліковані документи та матеріали. До вказаного типу джерел відносимо перший том збірника «Культурне життя в Україні. Західні землі» (1995) [64], що містить архівну та газетну інформацію про стан освіти, діяльність мистецьких установ у Галичині.

Виняткове місце посідає видання «Український здвиг» (2004) [77], матеріали першого тому якого висвітлюють маловідомі події 1939-1941 рр., суттєві для національно-культурного життя українців на Закерзонні під час німецької окупації.

Збірник «В ім'я майбутнього нації: документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920-2000 роках» (2005) [46] охоплює пласт документації, що репрезентує процес організації фінансової підтримки українцями вітчизняного студентства за межами рідної землі впродовж означеного часу, в якому визначальну роль відіграла заснована УЦК Комісія допомоги українському студентству (КоДУС). Матеріали збірника дають можливість прослідкувати види допомоги студентству в 1940-х рр. і заходи УЦК задля її реалізації.

Для всебічного розкриття діяльності УЦК дисертанткою було використано опубліковану частину матеріалів архіву Українського центрального комітету в Кракові, що зберігаються в Національному архіві Канади в Оттаві. Видання Канадського інституту українських студій Альбертського університету «Кореспонденція Українського Центрального Комітету в Кракові та Львові з німецькою владою, 1939-1944» (2000) [85] містить листи та різного роду документацію (меморандуми, доповідні записки, протоколи, огляди, звіти) УЦК та УДК Галичини, Краківського та Люблінського дистриктів. Особливо цінними є матеріали першої частини збірника, що стосуються харитативної та освітньої діяльності УЦК і висвітлюють ставлення німецької влади до акцій допомоги та організації мережі українських навчальних закладів як в конкретних регіонах, так і в Генеральній губернії загалом. Статистичні дані, наведені у звітах, дають змогу оцінити ефективність роботи установ українців в умовах окупаційного режиму.

До означеної групи джерельної бази дослідження належать також навчальні та методичні матеріали Відділу опіки над молоддю і родиною та Відділу шкільних справ УЦК, які поглиблюють розуміння професійних засад організації навчання, фізичного виховання української молоді в Генеральній губернії. Підготовка навчально-методичної літератури здійснювалася безпосередньо очільниками та працівниками відділів і публікувалася в «Українському Видавництві». Так, структуру навчального матеріалу репрезентують підручники В. Полянського [68], І. Герасимович [52] й інші, а публікації І. Боберського [43], Я. Рака [76], П. Ісаїва [58], А. Вівчарука [47], Є. Пеленського [59], І. Ющишина [84], В. Врецьони [49], Я. Доброцького [55] охоплюють значний обсяг методичних рекомендацій для працівників дошкілля та шкіл, тренерського складу. Єдиним виданням, що висвітлює специфіку реалізації акції відкриття юнацьких таборів, є праця В. Татомира «В юнацьких таборах» [79].

У ході дослідження використовувалися також оповідні писемні джерела – головним чином мемуаристика. Матеріали джерел особового походження відіграють важливу роль у розкритті проблеми, адже представлені спогадами безпосередніх учасників і свідків тогочасних подій, що поряд із фактологічною цінністю, сприяють оцінкам діяльності УЦК, враховуючи позиції сучасників.

Дисертанткою було опрацьовано три групи мемуарів: спогади, що базуються тільки на власних записах учасників подій (В. Кубійовича, В. Гоцького, О. Скоценка, Г. Франка); мемуарна література, при створенні якої автори послуговувалися додатково документами та матеріалами (праці К. Паньківського, З. Зеленого); історично-мемуарні збірники.

Спогади першої групи мають особливе значення з огляду на наявність у них фактів, які не висвітлені або частково репрезентовані в усіх інших джерелах з теми. Так, наприклад, у спогадах В. Кубійовича під назвою «Мені 85» [143] вперше йдеться про його участь у роботі Українського комітету допомоги біженцям і полоненим восени 1939 р. у Кракові та в процесі організації українського шкільництва ще до оформлення УЦК на територіях, що увійшли до Генеральної губернії. В. Гоцький [139], як член УДК у Перемишлі, репрезентував процес організації одного з перших таборів для новацтва в Окшеві та інструкторського табору в Криниці.

Використовувалися дисертанткою також мемуари легенди українського футболу ХХ ст. – О. Скоценка «З футболем у світ» [146], вперше опубліковані у 1985 р. у Торонто, оскільки з ідеологічних причин його ім'я було заборонене радянською владою. В Україні книгу видано лише в 2012 р. [147] і вона стала непересічним джерелом для вивчення теми дослідження. На основі фактів, наведених автором, можна прослідкувати визначальні моменти в розвитку українського футболу в Генеральній губернії, зокрема української ліги, а також деталі спортивних змагань між українцями та німцями.

Високим рівнем документальності позначені спогади очільників структурних одиниць УЦК і УКК. Не втрачає актуальності фактологічний

потенціал спогадів К. Паньківського, який характеризував їх як «щоденник справ» [144, с. 5]. Згадки конференцій Організації українського жіноцтва, референтів дитячих садків тощо постають фактично єдиним свідченням про означені події. Висвітлюючи події 1941-1944 рр. у Галичині, автором залучено низку документів установ німецької адміністрації, що поряд із матеріалами УКК слугують історичній реконструкції заходів установи українців у культурно-освітній сфері та в організації суспільної опіки.

Слід відзначити спогади очільника ВОнМіР Зенона Зеленого під назвою «Українське юнацтво в вирі Другої світової війни» [140]. Інформаційна цінність даного джерела полягає в тому, що автором уже восени 1945 р. зафіксовано особистий досвід управління одним із ключових відділів УЦК. З. Зелений приділяв значну увагу об'єктивному рівню висвітлення подій, погоджуючи зміст праці з колишніми співробітниками та долучаючи до тексту докладну документацію: німецькі листи, протоколи розмов і конференцій, відбитки листівок і відозв. Попри те, що праця присвячена участі української молоді в німецьких «протилітунських з'єднаннях» і заходам УЦК з її духовної та матеріальної опіки, важливі дані для нашого дослідження наводяться у додатку до видання, зокрема статистичні дані ВОнМіР про стан українських навчально-виховних закладів у Генеральній губернії в 1942-1943 рр.

Формуванню уявлення про розвиток гімназійної освіти українців у Генеральній губернії сприяли спогади свідків подій розбудови шкільництва та функціонування гімназій у Ярославі та Холмі, що входять до матеріалів історико-мемуарного збірника «Ярославщина і Засяння. 1037-1947» [150] і видання «Українська гімназія в Холмі. Книга пам'яті» [148].

23 том канадської серії «Літопису УПА», присвячений медичній опіці, містить історико-мемуарну статтю очільника Українського Червоного Хреста у Львові – Т. Воробця [138], що розкриває факти співпраці УЦК із вказаною організацією в 1941 – на початку 1943 рр. як одного з ключових аспектів харитативної діяльності установ українців після окупації німцями Галичини.

Особливе місце в цій групі джерел займає видання щоденникових записів Ганса Франка [151], яке дозволяє поглянути на суспільно-політичні реалії на західноукраїнських землях з точки зору генерал-губернатора та охоплює значний масив інформації, що сприяє поглибленому вивченню системи окупаційного управління.

Наступний пласт джерел становить періодична преса. З точки зору циклу випусків і жанрової специфіки подання інформації, матеріали цієї групи джерельного комплексу можна умовно розділити на публікації газетних і журнальних видань.

Найважливішим джерелом стала газета для українців Генеральної губернії – «Краківські вісті». Як неофіційний орган УЦК, публікації часопису містять відомості про визначальні події культурного життя українців під час німецької окупації впродовж 1940-1944 рр., а також маловідомі факти про організацію спортивної сфери українцями (функціонування Ланки тіловиховного назовництва ВОнМіР тощо).

Особливої уваги заслуговує видання «Львівські вісті». Якщо «Краківські вісті» публікувалися «Українським видавництвом», то львівська газета друкувалася під егідою Видавництва часописів і журналів у Генеральній губернії. Попри цензуру в публікаціях «Львівських вістей» про соціально-політичне життя, джерелознавчий матеріал дисертаційної роботи збагатили замітки та оголошення, що стосувалися місцевих професійних зібрань інтелігенції, повідомлення про харитативні заходи та звернення до громадянства, доповнюючи дані архівних матеріалів.

Нариси, присвячені таборовому вихованню української молоді в Генеральній губернії, репрезентовані в журнальних виданнях «Дорога» та «Пластовий шлях». Саме публікації місячника «Дорога», відновленого «Українським видавництвом» у Кракові та Львові, охоплюють масив матеріалів, що відображають певні аспекти організації юнацьких таборів УЦК і місце національних традицій у ній.

Таким чином, у ході дослідження використовувалось широке коло джерел, враховуючи специфіку кожного із видів. Виявлення й аналіз матеріалів українських та канадських архівів поряд із репрезентацією діяльності УЦК у гуманітарній сфері його діячами та періодикою обґрунтовує всебічність і неупередженість вивчення проблеми, дозволяє констатувати достатній рівень джерельного комплексу для виконання поставлених завдань.

1.3 Методологічні засади дослідження

Дослідження діяльності УЦК у гуманітарній сфері під час німецької окупації, враховуючи статус установи та різнобічні оцінки характеру її функціонування, зумовило специфіку методологічного інструментарію.

Визначальними компонентами методологічного комплексу дисертації стали принципи об'єктивності, опори на історичні джерела, всебічності, історизму.

Дослідження проблеми з позицій об'єктивності потребує виваженості в поглядах на проблему та в інтерпретації фактів, перевірки й аналізу джерельної, історіографічної інформації на основі співставлення. Реалізація даного принципу полягала в репрезентації ефективності діяльності УЦК у межах Генеральної губернії, як високого рівня успішності, так і з виявленням проблемних аспектів; неупередженому аналізу внеску Провідника УЦК В. Кубійовича в розвиток національно-культурного життя українців. Зважаючи на суб'єктивну природу джерел, наукова реконструкція функціонування УЦК здійснювалася на основі критичного підходу до останніх, з урахуванням усіх точок зору на події, що вивчаються, та аргументів щодо них.

Дотримання принципу опори на історичні джерела забезпечило повноту фактичної інформації дослідження, використання відомостей первинних документів. Актуальність даного принципу обумовлюється наявністю значного масиву архівних матеріалів, які частково або зовсім не використані в ході вивчення окремих аспектів проблеми українськими та зарубіжними науковцями, а отже, обмеженістю історіографічних джерел.

Принцип всебічності реалізовувався в процесі пошуку джерел і аналізу власне історичних та історіографічних фактів. Відтак, на основі комплексу джерел і доробку українських, зарубіжних істориків, здійснена наукова реконструкція усіх аспектів діяльності УЦК в гуманітарній сфері, функціонування установи як єдиного легального представництва українців у

Генеральній губернії та координуючого центру УДК у контексті відносин останніх з офіційною адміністрацією на місцях.

Принцип історизму дозволив розглянути культурно-освітню, спортивну, харитативну діяльність УЦК у взаємозв'язку з конкретними історичними умовами, в яких проживали українці впродовж 1939-1944 р.; простежити еволюцію УЦК від органу суспільної опіки до організації, що відповідала також за національне та фізичне виховання українців у Генеральній губернії, розвиток вітчизняного спорту, освіти та доброчинності; оцінити місце УЦК у збереженні національних, зокрема пластових, традицій виховання української молоді шляхом примноження форм організації дозвілля дітей та юнацтва в рамках функціонування дозволених німецькою владою Українських освітніх товариств, Уладу української молоді та Виховних спільнот української молоді.

Реалізація принципу історизму в ході аналізу історіографічної бази дослідження передбачала з'ясування ключових аспектів її формування: часу, обставин, методологічних засад.

Невід'ємним складником методології дослідження став системний підхід, який забезпечив комплексне вивчення функціонування УЦК в рамках окупаційної системи управління, репрезентацію діяльності УЦК відповідно до його ієрархічної структури. Застосування даного підходу сприяло дослідженню діяльності відділів УЦК під егідою Головного відділу народної освіти й пропаганди, Головного відділу науки та навчання, Відділу внутрішнього правління, Відділу справ населення і опіки та Відділу продовольства й сільського господарства, Відділу праці уряду ГГ, Відділу церковних справ Генеральної губернії. На основі системного підходу здійснювалося також дослідження організаційної побудови УДК, УКК та інтеграції останнього з УЦК.

Пізнання об'єкта дослідження та опрацювання джерельної бази здійснювалося на основі використання загальнонаукових, спеціально-історичних і джерелознавчих методів.

Формування джерельного комплексу забезпечило дотримання умов бібліографічної та документної евристики, використання методів систематизації та класифікації з виявленням характерних рис кожної групи джерел. Важливу роль у визначенні інформаційного потенціалу документів і матеріалів, а також при викладі змісту дисертаційної роботи відіграли взаємообумовлені загальнологічні методи аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення. Історіографічний аналіз полягав у з'ясуванні особливостей висвітлення діяльності УЦК у гуманітарній сфері з огляду на мотиви, авторство й умови появи історіографічних джерел. Метод порівняння дозволив співставити підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до вивчення аспектів теми на різних етапах історіографічного процесу. Метод періодизації забезпечив виділення в історіографії найприкметніших періодів наукової розробки проблеми.

Виконання завдань дослідження забезпечили також загальноісторичні методи (історико-хронологічний, проблемно-хронологічний, синхронний, історико-генетичний, історико-порівняльний).

Використання історико-хронологічного методу послугувало визначенню хронологічних меж дослідження та дотриманню хронологічної послідовності в аналізі розвитку культурного, освітнього, спортивного життя українців за підтримки УЦК у Генеральній губернії.

Реалізація проблемно-хронологічного методу полягала у визначенні часу започаткування вивчення УЦК, результатів її наукової розробки впродовж другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.

Вивчення діяльності УЦК та УКК актуалізувало синхронний метод, який сприяв аналізу специфіки їхньої роботи шляхом порівняння в межах конкретних часових рамок (1941-1942 рр.). Необхідність використання означеного методу зумовлює факт автономного функціонування львівського комітету, окремішнього висвітлення в історіографії та архівних матеріалах дій комітетів у Кракові та Львові.

Реалізація історико-генетичного методу забезпечила виявлення причин і передумов створення УЦК як центрального органу, що координував роботу УДК в усіх сферах життя українців Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Посяння та Галичини (за винятком політичної) під час німецької окупації. Даний метод дозволив прослідкувати, на основі виявленої інформації, фактори, що мали прямий вплив на організацію та характер діяльності УЦК упродовж 1939-1944 рр. (національний склад персоналу УЦК, належність до національних культурно-просвітницьких, виховних організацій значної частини співробітників установи, професійна діяльність діячів УЦК до німецької окупації; ступінь реалізації офіційної політики структурними підрозділами УЦК, ідейний зв'язок з культурно-просвітницькими організаціями, що діяли до приходу нацистів, знакові заходи в сфері культури тощо).

Історико-порівняльний метод був використаний для окреслення характеру діяльності УЦК через співвідношення аспектів харитативної та національно-культурницької роботи, відповідно визначення місця УЦК у репрезентації українцями національної позиції за умов окупаційного режиму. Метод забезпечив порівняння ефективності діяльності відділів УЦК і референтур УДК у рамках їхньої компетенції. За допомогою історико-порівняльного методу розкрито й інформаційний потенціал джерел особового походження. З огляду на особливості авторства, хронологічні рамки та змістове наповнення мемуарів, здійснювалося поєднання та співставлення матеріалу з даними архівних документів і повідомленнями в періодичній пресі, що також відображають описані учасниками події.

Непересічне значення при аналізі праць свідків діяльності УЦК та УДК у гуманітарній сфері впродовж 1939-1944 рр. мало застосування біографічного методу. Даний метод орієнтує на з'ясування рівня участі автора в процесах, що він описує, відтак, виявлення повноти їхнього висвітлення.

У процесі дослідження дошкілля, шкільної освіти, гімназійного навчання українців на території Закарпаття та Галичини, що було справжнім досягненням з огляду на відсутність умов їхнього розвитку під час польської окупації, важливу роль відіграли статистичні методи. Їхнє застосування сприяло систематизації даних про кількість навчально-виховних закладів як у Генеральній губернії загалом, так і окремо в дистриктах; простеженню тенденцій розвитку освіти українців у Генеральній губернії; розкриттю наслідків діяльності УЦК в галузі освіти на території Закарпаття.

У зв'язку із введенням до наукового обігу архівних і опублікованих документів і матеріалів дисертанткою використовувалися спеціальні джерелознавчі методи.

Завдяки методам архівної евристики визначено архіви та фонди, де зберігаються матеріали з необхідною інформацією. Підготовка бібліографії за темою сприяла виявленню видань, які охоплюють масив актуальних для дослідження документів. Вагомим складником процесу одержання первинної інформації стало прочитання документів, як архівних, так і опублікованих, в яких наявні різноманітні скорочення та назви управлінських структур, що потребували уточнення.

На етапі внутрішньої критики джерел здійснювалося розкриття зв'язків між джерелами різних груп, порівняння джерельної інформації за ступенем повноти та вірогідності, формування фактологічної основи для наукового пізнання проблеми.

Встановлення вірогідності джерел уможливив аналіз їхнього змісту, в чому головну роль відіграло урахування типу джерела. Так, наприклад, про відповідність відомостей тогочасним реаліям, виявлених у спогадах В. Кубійовича, К. Паньківського та З. Зеленого, свідчить рівень їхньої документальної основи.

Перевірка й аналіз джерельної інформації забезпечили узагальнення емпіричних фактів, висвітлення конкретних умов і змісту діяльності УЦК у

гуманітарній сфері, на основі чого відображено самотутній характер єдиної легальної установи українців під час німецької окупації.

Отже, предмет дисертаційної роботи та історичні умови формування її джерельного комплексу обумовили специфіку методологічної бази. Висвітлення особливостей і напрямків діяльності УЦК у Генеральній губернії впродовж 1939-1944 рр. забезпечила реалізація принципів об'єктивності, всебічності, історизму. Дотримання системного підходу сприяло комплексному та мультиаспектному пізнанню проблеми. Використання загальнонаукових, спеціально-історичних, джерелознавчих та історіографічних методів сприяло достовірності результатів дослідження.

Висновки до розділу :

Вивчення діяльності Українського центрального комітету впродовж 1939-1944 р. досі позбавлене цілісного характеру. Історіографічний аналіз досліджень середини ХХ – на початку ХХІ ст. свідчить про перспективність наукової розробки теми, враховуючи її дискусійність і недостатній рівень висвітлення, як у вітчизняній, так і зарубіжній історичній науці.

Відповідно до хронологічно-проблемного принципу виокремлено такі періоди наукового осмислення проблеми: 1940-ві – 1980-ті рр. – публікації вітчизняних науковців за кордоном (III хвиля еміграції) і зарубіжних вчених; праці радянських істориків; 1991-2020 рр. – дослідження сучасних українських та іноземних вчених у нових методологічних умовах.

Етапи вивчення УЦК у контексті суспільно-політичних реалій України під час Другої світової війни демонструють тенденції зарубіжної та вітчизняної історичної науки в інтерпретації соціальних, економічних, національно-культурних процесів у Європі впродовж означеного періоду.

Встановлено нерівноцінність змісту та наукового рівня праць зарубіжних і українських істориків у діаспорі впродовж 1940-х – 1980-х рр. Радянська історіографія проблеми характеризується високим рівнем ідеологізації, що підтверджує предметне поле досліджень.

Позитивною тенденцією в науковій розробці проблеми на новітньому етапі виступає поява джерелознавчих та археографічних розвідок, що сприяють евристичній роботі дослідників.

Праці, опубліковані за останні два десятиріччя, демонструють серйозні спроби з'ясувати місце УЦК у відродженні національно-культурного та спортивного життя українців у 1940-х рр. Водночас, більшість істориків зосереджують увагу на історичній реконструкції процесів, що відбувалися на території дистрикту Галичина, продовжуючи оминання репрезентації суспільної та культурно-просвітницької діяльності УЦК на території Закерзоння.

Сучасна зарубіжна історіографія характеризується фрагментарним відображенням окремих аспектів проблеми, за винятком польської історичної думки. Практично всі дослідження польських вчених позначені історико-політичним спрямуванням, заангажованістю і упередженими поглядами та оцінками авторів щодо діяльності УЦК як колаборантської та крайньо націоналістичного підґрунтя активності установи в сфері культури й освіти.

Виявлено, що в плані персонального виміру вивчення функціонування УЦК поживається інтерес українських і зарубіжних істориків до висвітлення ролі особи В. Кубійовича в тогочасних суспільно-політичних і культурних реаліях.

Упродовж 1940-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. сформувався потужний комплекс історичних та історіографічних джерел, які становлять широку фактологічну основу для всебічної та виваженої реконструкції діяльності УЦК у гуманітарній сфері. Встановлено, що якісні зміни в науковій розробці проблеми зумовлені систематичним оновленням джерельного комплексу, залученням нових матеріалів у спеціалізовані дослідження культурного та спортивного життя українців під час німецької окупації.

Джерельна база охоплює архівні документи, опубліковані джерела (збірники документів і матеріалів, мемуаристика) та матеріали періодичної преси, яка є достатньо репрезентативною для здійснення комплексного

вивчення діяльності УЦК у гуманітарній сфері. У дисертаційному дослідженні використано архівні матеріали, що вперше введені до наукового обігу, розширюючи знання про харитативну діяльність УЦК, уточнюють дані про розвиток системи освіти українців, загалом демонструють багатоаспектність діяльності організації.

Методологічна основа дослідження охоплює загальнонаукові принципи (історизму, об'єктивності, всебічності, опори на історичні джерела), системний підхід, загальнонаукові, спеціально-історичні та історіографічні методи (аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, періодизації, історико-хронологічний, проблемно-хронологічний, синхронний, історико-генетичний, історико-порівняльний), методи історичного джерелознавства (евристичний, класифікації, археографічний, критика джерел), що сприяли аналізу та введенню до наукового обігу низки важливих матеріалів.

РОЗДІЛ 2. Культурно-освітня діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії

2.1 Особливості управління УЦК культурно-освітніми справами

Зі створенням Генеральної губернії за відсутності перспективи діалогу з німецькою владою щодо державницьких прагнень в умовах нацистської ідеології, культурно-освітня сфера стала одним із ключових напрямків діяльності українців. Репрезентація перед окупаційним урядом загалом і налагодження ефективної роботи в означеній галузі зокрема актуалізували ініціативи українців зі створення власного координаційного центру, враховуючи стихійне утворення національних комітетів на території Закерзоння після окупації Другої Речі Посполитої. Першочерговим кроком у даному контексті став меморандум до німецької влади від усіх західних українських земель, поданий генерал-губернатору Гансу Франку в листопаді 1939 р. представниками українських комітетів Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння. Водночас із прагненням легалізувати свою діяльність у межах Генеральної губернії через дозвіл на створення загальноукраїнської суспільної організації під назвою Українське Національне Об'єднання (УНО) було висловлено побажання:

«2. Організація українського шкільництва різного типу – народного, фахового та середнього; покликання українців на референтів українського шкільництва на українській етнографічній території та уможливлення студій для української молоді у високих німецьких школах.

3. Дозвіл на діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта», «Рідна Хата», «Рідна школа», «Сільський господар» та організації молоді.

4. Упорядкування церковних справ, а зокрема, правне оформлення української Православної Церкви, ревіндикація загарбаних поляками церков, в першу чергу собору в Холмі» [77, с. 19].

Гарантії генерал-губернатора щодо вільного національного розвитку шкільництва, видавництва, релігійної свободи стали підґрунтям для подальшої управлінської діяльності українців. Одним із перших заходів стала реєстрація 27 грудня 1939 р. (16 січня 1940 р. ще в Окружному суді в Кракові) «Української видавничої спілки з обмеженою порукою» [193, с. 251], відому як «Українське видавництво». Воно стало осередком видання українцями літератури та періодики, необхідної для національно-культурного розвитку, але діяло в рамках відповідних урядових органів. Видавництво в УЦК підлягало цензурі Відділу народної освіти і пропаганди при уряді Генеральної губернії, а також уповноважених шефа преси та «Видавництва часописів і журналів в Генеральній губернії». Робота «Українського видавництва» у Кракові до осені 1941 р. базувалася на співпраці трьох відділів: видавничого, адміністративно-фінансового та торговельного, що репрезентували специфіку його діяльності. Впродовж 1939-1944 рр. діяло дві філії «Українського видавництва» – в Кракові та у Львові. «Українське видавництво» у Львові було узаконене постановою Міської управи від 12 липня 1941 р. [179, с. 7].

Незважаючи на те, що УНО не отримало юридичного статусу, Ганс Франк гарантував українцям право творити власну організацію і що її провідник матиме повну довіру німецької влади [193, с. 64]. Досягнення цієї мети ілюструє факт того, що німецька влада у лютому 1940 р. погодилася на створення т. зв. Станиці довір'я (Української Станиці), а В. Кубійовича призначено Мужем Довір'я для українських справ у Генеральній губернії [137]. Вищезазначене мало визначальний вплив на оформлення структури управління культурною сферою життя українського населення в Генеральній губернії.

Дисертанткою з'ясовано, що першим органом відповідної компетенції став Відділ культурно-освітніх справ Української Станиці. Наявність цієї інституції засвідчує виявлений «Проект внутрішнього правильника Української Станиці» [30, арк. 93-94]. У документі акцентується увага на

повноваженнях керманіча відділу, який мав займатися справами шкільництва та позашкільної освіти, організацією читалень і дитячих садків, таборами фахового вишколу, Українського видавництва, пропаганди, що відображає перспективні плани, напрямки роботи комітетів у культурно-освітній галузі.

Навесні 1940 р. умови функціонування українських комітетів змінилися. Національні об'єднання в межах Генеральної губернії на офіційному рівні могли функціонувати, головним чином, у сфері суспільної опіки. Відділом внутрішнього управління в уряді генерал-губернатора (справи населення й суспільної опіки), як координуючою інстанцією, було розроблено й оприлюднено 4 травня 1940 р. «Тимчасовий правильник для Українських Допомогових Комітетів у місцях осідку окружних чи міських старостів», а також «Напрямні для праці в Українських Допомогових Комітетах» [193, с. 437-453].

Поява цих документів означала легалізацію діяльності українських комітетів у форматі установи добродійної акції. Діяли останні в регіональних населених пунктах завдяки роботі делегатур і мужів довір'я. Положення документів демонструють звуження обсягу можливих культурно-освітніх справ. Окрім безпосередньої організації допомогових акцій УДК, передбачалося заснування дитячих садків, виховних та відпочинкових закладів для дітей-сиріт, хворих дітей та дітей із родин, що потребують соціального захисту, а також фізичне виховання молодого покоління.

Централізація управління мережею УДК у Генеральній губернії відбулася із оформленням Українського центрального комітету, чий статут був опрацьований німецькою владою в червні 1940 р. Вагоме значення для культурно-освітньої діяльності українців у рамках цієї організації мали статутні положення «Ділового правильника Українського Центрального Комітету у Кракові» та «Правильника діяльності Українських Допомогових Комітетів на основі статуту Українського Центрального Комітету й напрямних діяльності в Українських Допомогових Комітетах» [193, с. 454-

493], у яких йшлося про те, що до складу Президії УЦК входив зв'язковий для культурної діяльності, а Правильник для культурно-освітньої праці готувався Відділом народної освіти й пропаганди й Українським центральним комітетом.

Наступним кроком було затвердження 11 липня 1940 р. «Перших Напрямних для Відділу Культурної Праці при Українському Центральному Комітеті» [193, с. 494-508], який став підзвітним Головному відділу народної освіти й пропаганди в уряді Генеральної губернії. Зауважимо, що оформлення Відділу культурної праці УЦК передбачало уніфікацію всіх сфер його діяльності, особливо культурно-просвітницької. «Перші напрямні для Відділу Культурної Праці при Українському Центральному Комітеті» включали «Статут місцевих об'єднань – Українське Освітнє Товариство», що означало офіційне затвердження нової форми культурно-просвітницьких об'єднань українців.

Відтак, з 11 липня 1940 р. Українські освітні товариства (УОТ) стали єдиними легальними українськими культурно-освітньо-виховними організаціями в Генеральній губернії [35, арк. 16]. Офіційну заборону діяльності всіх інших культурно-просвітницьких об'єднань, що діяли до цього часу на західних українських територіях, засвідчив «Розпорядок про товариства в Генерал-Губернаторстві» від 23 липня 1940 р. [32, арк. 2]. На всій території Генеральної губернії УОТ мали свої печатки, які виготовлялися на замовлення у Відділі культурної праці УЦК, а також було чітко визначено правила оформлення будинків організації [3, арк. 26].

Дисертантка прийшла до висновку, аналізуючи положення «Перших Напрямних...» та архівну документацію УЦК, що адміністративне підпорядкування Відділу культурної праці та внутрішня структура від самого початку його існування обумовлювали дворівневу організацію роботи. Так, матеріали, що стосуються організації наприкінці липня – на початку серпня 1940 р. нарад керманіча Відділу культурної праці та референтів культурної праці при УДК Люблінського (у Холмі) та Краківського (в Ярославі,

Закопаному) дистриктів, свідчать про те, що на час скликання нарад усі УДК отримали по одному примірнику «Перших Напрямних». Ці самі «Ерсте Рехтлінієн» були поширені серед усіх крайсгауптманів Відділом народної освіти і пропаганди [32, арк. 2].

Таким чином, з одного боку, УДК узгоджували роботу з місцевою адміністрацією, з іншого, – на основі існуючої мережі УДК, оформлювалася ієрархія органів Відділу культурної праці. Представниками Відділу на місцях ставали референтури культурної праці УДК. Склад референтур формували представники кожної із ділянок Відділу: референт культурної праці, заступник референта, освітньо-виховний референт, мистецько-виховний референт, референтка жіноцтва, канцелярська сила – секретар-машиніст, відповідна кількість організаторів-освітників, по 1 на кожних 20-25 УОТ [1, арк. 12].

Показовим у даному контексті виступає й організація проведень УОТ (голова УОТ, заступник голови, секретар, бібліотекар і скарбник). Затверджували провід УОТ референти Відділу культурної праці за узгодженням із керівниками округів (крайсгауптманів) на основі поданих головою УОТ персональних даних членів проведень (прізвище та ім'я, вік, «звання», адреси) й адреси УОТ [3, арк. 25 зв.].

Оскільки більшість УОТ створювалися на базі існуючих до 1939 р. організацій «Просвіта», «Рідна Хата» й ін. культурно-просвітницьких об'єднань, УОК/УДК зобов'язувалися готувати три примірники переліку усіх установ, майном яких відтепер розпоряджалися УОТ. Відповідно до норм підпорядкування УОТ паралельно офіційній владі й УЦК, один примірник (німецькою мовою) від УОК отримували місцеві крайсгауптмани або штадтгауптмани, другий примірник залишався в УДК/УОК, а третій надсилався до Відділу культурної праці УЦК [3, арк. 26].

Невід'ємним елементом структури Відділу культурної праці УЦК були секції учителів та митців – об'єднання освітніх і мистецьких сил, що діяли при УДК «як допоміжний орган для об'єднання спомагаючих членів УДК»

[30, арк. 42]. Згідно з «Правильником Секції Учителів», право членства мали вчителі-українці всіх типів шкіл, а також шкільні катехити, шкільні інспектори та виховательки у дитячих садках. Члени Секції учителів уповноважувалися удосконалювати фаховий рівень учителів шляхом організації гуртків, зборів, сходин, імпрез, виготовлення матеріалів для викладання, забезпечення функціонування учительських бібліотек, передплати преси [30, арк. 42].

«Секція Мистців» під егідою Відділу культурної праці організувалася у липні 1940 р. з аналогічною Секції учителів метою «згуртувати всіх спомагаючих членів УЦК по званні мистців /себто малярів, музиків, письменників і поетів, драматичних артистів, режисерів і балетмейстрів/, щоби вони організованим способом допомагали УЦК в здійсненні його статутових завдань, а понадто, щоби дбали про всі фахові та станові справи українських мистців, як окремого суспільного стану» [7, арк. 2].

Секція митців відповідала за організацію фахових повітових секцій при УДК, зборів, анкетувань їхніх майбутніх членів, підготовку виставок, концертів, театральних імпрез, свят і літературних вечорів; підготовку матеріалів для мистецьких періодичних видань, забезпечення пресою; фахову підготовку митців; «мистецтво в церкві», функціонування бібліотек для митців.

Прикметно, що членами Секції митців могли бути лише ті особи, які закінчили вищі мистецькі школи (музичні консерваторії, академії, вищий музичний інститут ім. Лисенка у Львові, художні академії, вищі школи драматичного мистецтва тощо) [7, арк. 3]. Поряд із цим, існував розподіл членів об'єднання на звичайних та надзвичайних, що при організації секцій в регіонах впливало на обсяг прав кожних. У Статуті секції наголошувалося, що до категорії надзвичайних членів належали митці-аматори, які не входили до Проводу Секції, не розглядалися як кандидати на референтів, а також за умови наявності у повітів звичайних членів, не могли бути членами Проводу

повітових секцій. Контроль за діяльністю Секції здійснював Провід і керманіч Відділу культурної праці. До складу Проводу Секції входили: голова, заступник, секретар і референти поодиноких ділянок мистецтва. Усі призначались Провідником УЦК за пропозицією Керманіча Відділу культурної праці та згодою організаційного керманіча УЦК. Діяла система членських внесків. Розмір місячного внеску становив 2 злотих [7, арк. 4].

Регіональну структуру управління культурно-освітніми справами формували окружні та повітові секції, які користувалися організаційними рамками УЦК, але поза тим мали повну автономію [193, с. 117]. Повітові секції як представництва Секції митців у Кракові засновувалися при УДК за наявності не менш як 5 професійних митців чи митців-аматорів. У випадку нестачі кількості митців у визначених місцевостях, функції повітових секцій за призначенням УДК і згодою Голови Секції митців переймали зв'язкові [7, арк. 4], що демонструє прагнення УЦК до забезпечення діяльності Секції в кожному населеному пункті Генеральної губернії.

З дозволу Головного відділу внутрішнього правління з 22 травня 1941 р. відбувалася переорганізація секцій на т. зв. об'єднання праці (Arbeitsgemeinschaften) [193, с. 118].

Фахові об'єднання мали не лише вагоме значення у професійному плані, а й виконували непересічну роль у забезпеченні всебічного розвитку населення, виробленні єдиної стратегії діяльності УЦК і означених організацій. В. Кубійович з приводу цього наголошував, що саме задля побудови діалогу з громадянством були створені різні комісії, а численні секції й об'єднання праці мали велику свободу дій. З цією метою і представники з централі, і особисто Провідник, здійснювали численні виїзди на місцевість, проводили конференції, з'їзди представників комітетів, анкетні зібрання тощо [193, с. 333].

У нерозривному зв'язку з УОТ реалізацію культурно-просвітницької діяльності забезпечувала Організація українського жіноцтва [16, арк. 1-6], створена при УЦК в жовтні 1940 р. Формували структуру організації жіночі

секції, які аналогічно вищезгаданим органам УЦК мали координуючий орган (Головна жіноча секція) та регіональні об'єднання (окружні та місцеві жіночі секції). Головна Жіноча секція була дорадчим органом Відділу культурної праці УЦК і засновувалась для налагодження організації і праці українського жіноцтва на території всієї Генеральної губернії [30, арк. 3], а завданням окружних та місцевих Жіночих секцій (Жіночих секцій УОТ) була реалізація статутних завдань УОТ [30, арк. 1]. Нормативну основу організаційних заходів у цій сфері становили «Правильник Організації Українського Жіноцтва» від 10 жовтня 1940 р. [16, арк. 3-6], «Правильник Головної, Окружних, Повітових і Районових Жіночих Секцій та Жіночих Гуртків УОТ» від 20 травня 1942 р. [3, арк. 47 зв.-48 зв.], а також «Доручення Головної Жіночої Секції» (Ч. I, 1942 р.) [3, арк. 49-49 зв.]. Реалізація завдань і формування складу жіночих секцій полягали в налагодженні роботи в чотирьох напрямках: організація, виховання, вишкіл і харитативна діяльність [16, арк. 1]. Так, Головна жіноча секція діяла у складі голови, заступника, секретаря, підпоручиць для справ організаційно-виховної праці, фахового вишколу жіноцтва й суспільної опіки. Склад Окружних жіночих секцій був аналогічним. У жіночих гуртках УОТ працювали провідниця, секретар, організаторка-виховниця та господиня в ділянці суспільної опіки [3, арк. 47 зв.-48].

Участь жіноцтва в навчально-виховній системі, організованій УЦК в Генеральній губернії, базувалася на аналітичній, статистичній роботі жіночих секцій. Збір статистичних даних на місцях щодо кількості гуртків, складу провідів секцій, кількості діючих жіночих фахових шкіл, на основі яких розроблялися плани співпраці з УОТ та відкриття нових закладів фахової освіти, представлялися на конференціях окружних та місцевих жіночих секцій. Перші такі конференції відбулися 4 грудня 1941 р. в Сяноці та 7 грудня 1941 р. у Холмі [3, арк. 11 зв.]. Чітка форма звітності існувала як на місцевому, так і на центральному рівнях. Головна жіноча секція щомісяця

надавала звітну інформацію Відділу культурної праці щодо діяльності підзвітних їй структур.

Попри пріоритет харитативної діяльності, що ілюструють статутні документи Організації українського жіноцтва, завдання, що ставилися УЦК жінкам в умовах окупаційного режиму, репрезентували чітке національне спрямування: «підготовка жінки до особливої важної й почесної ролі, яку вона має сповнити, як мати й виховниця нових українських поколінь; основа родини, угольного каменя української спільноти; усупільнена одиниця» [3, арк. 47]. Створення такого роду організації демонструє залучення УЦК до участі українського жіноцтва в поглибленні національної свідомості на основі підходів національних об'єднань жінок, які діяли на західноукраїнських землях ще до Першої світової війни.

Багатоаспектна діяльність референтур Відділу культурної праці обумовлювала створення та функціонування спеціалізованих органів у сферах освіти, мистецтв, культури загалом. Специфічна ситуація склалася в галузі освіти, яка перебувала з 12 жовтня 1939 р. в рамках компетенції Головного відділу науки та навчання та Відділу народної освіти й пропаганди при уряді Генеральної губернії, а статут УЦК не передбачав окремого органу для координації шкільництва. В. Кубійович зазначав, що саме практичне життя виявило його потребу, на що пізніше погодилася влада [193, с. 108]. Організація шкіл, підготовка навчальних матеріалів (плани, підручники), вишкіл учителів, їхня матеріальна підтримка стала компетенцією окремого Відділу шкільних справ у структурі УЦК, після того, як певний час цим займався культурно-освітній відділ [30, арк. 42]. До кінця 1940 р. Відділ шкільних справ очолював Н. Гірняк, освітній діяч та отаман УСС, потім географ І. Тесля, а з травня 1941 р. мгр. П. Ісаїв.

УЦК не мав повноважень на заснування закладів вищої освіти, тому діяльність у цьому напрямку здійснювалась на рівні акцій допомоги студентській молоді Відділами суспільної опіки та Відділом культурної праці. 26 листопада 1940 р. з метою покращення матеріального становища

зادля можливості навчання українського студентства створено Комісію Допомоги Українському Студентству (КоДУС) при УЦК в Кракові. З огляду на засоби та джерела допомоги студіюючій молоді, до складу Комісії входили: голова, фінансовий керманіч УЦК, голова Студентської секції, референти – імпрезовий, пропаганди, збірковий та ін. [30, арк. 12-13]. Регіональну мережу КоДУСу формували «Провінціональні Комісії Допомоги Українському Студентству», що створювалися при УДК та Делегатурах. Фінансова звітність КоДУСу подавалася до фінансового відділу УЦК [46, с. 187].

Після окупації німцями Галичини, було створено аналогічний УЦК Український крайовий комітет (УКК) з центром у Львові на базі мережі Українських окружних комітетів (УОК). У структурі Комітету також діяли Шкільний відділ та Відділ культурної праці [182, с. 3428]. Створені в дистрикті координуючі органи у сфері мистецтв, до об'єднання у березні 1942 р. УЦК та УКК, перебували під контролем Відділу пропаганди при уряді генерал-губернатора.

Створені радянською владою обласні Будинки народної творчості за ініціативою С. Сапруна, який очолював Будинок народної творчості у Львові, були об'єднані в серпні 1941 р., за словами очільника УКК К. Паньківського, в «Краєвий інститут народної творчості» (КІНТ) [144, с. 111], хоча в розпорядчій документації УКК установа згадується як Інститут народної творчості (ІНТ). Поряд із цим, на базі музичного кабінету ІНТ 23 серпня 1941 р., з дозволу Відділу пропаганди, створено Краєве концертне бюро з метою координації виступів «зразкових гуртків музичного кабінету ІНТ в Генеральній Губернії й самодіяльних гуртків УОТ та гуртків, незорганізованих в ІНТ» [3, арк. 27 зв.]. Концертне бюро відповідало за підготовку музичних програм, організацію музично-вокальних імпрез. Координацію роботи Концертного бюро здійснював окремий діловод, секретар і адміністратор.

Влітку 1941 р. також почала діяти мистецька платформа діяльності Спілки Праці українських акторів, журналістів, музик, образотворчих мистців та письменників – Літературно-Мистецький Клуб у Львові. Принципи організації фахових спілок були аналогічними до фахових секцій в УДК. Очолювали Спілки праці мужі довір'я.

Поширення діяльності УЦК на територію дистрикту Галичина з 1 березня 1942 р. позначилося реорганізацією Відділу культурної праці та Відділу шкільних справ, перенесенням до Львова КоДУСу [32, 64 зв.], об'єднанням Організації українського жіноцтва з аналогічною в УКК Жіночою службою України. З травня 1942 р. окремими рефератами (підвідділами) Відділу культурної праці УЦК стали Інститут народної освіти (очолював ред. С. Волинець), Інститут народної творчості (директор – о. Северин Сапрун) [3, арк. 27] та Головна жіноча секція [144, с. 43-45], головою якої 15 травня 1942 р. керманіч Відділу культурних справ призначив М. Заячківську [3, арк. 47]. У червні 1942 р. розпочало діяльність Об'єднання праці українських студентів.

Здійснювався розподіл повноважень у сфері освіти між відповідними органами на Закерзонні та Галичині, про що повідомлялося у «Віснику Українського Центрального Комітету»: у Кракові залишався працювати керманіч Відділу шкільних справ П. Ісаїв та секретар відділу – проф. В. Колотило. З. Зелений призначався заступником керманіча у Львові. В дистрикті Галичина відтепер функціонували ключові органи відділу, за реалізацію завдань яких відповідали референтка дошкілля М. Пастернак, референт сільськогосподарських шкіл – інж. В. Дмитренко, референт інших званевих і фахових шкіл, секретар – Н. Горохович. Поряд з цим, встановлювався порядок прийому та опрацювання документації відділу: до Львова надсилалися «а) письма в усіх шкільних справах області Галичина; б) письма в справах Українського Учительського Об'єднання Праці; до Кракова – всі інші письма з позагалицьких областей» [3, арк. 16].

Зміна масштабів освітньої діяльності УЦК потребувала також підвищення кваліфікації працівників управління цією галуззю. Впродовж 18 серпня – 3 вересня 1942 р. відбувся вишкільний курс для референтів культурної праці УОК, підреферентів від усіх повітових і районних делегатур. Курс пройшли 40 референтів (у тому числі 4 жінки) – представників 12 округ і 20 делегатур [3, арк. 84-84 зв.].

Наприкінці 1942 р. відбулася чергова реорганізація Відділу культурної праці УЦК. Згідно з Наказом Провідника УЦК від 1 грудня 1942 р. створено Освітньо-виховний підвідділ, до складу якого входили Інститут народної освіти (ІНО) та Реферат ліквідації неписьменності. Методичний аспект роботи Освітньо-виховного підвідділу Відділу культурної праці УЦК був сферою компетенції Інституту народної освіти, структуру якого формували 5 кабінетів (планування і методики, реферативно-видавничий, світлицевий, вишкільний, бібліотечний). Світлицевий кабінет займався організацією й опікою світлиць при УОК / Делегатурах, а також Світлицею Студентського Дому у Львові. Вишкільний кабінет здійснював редакцію матеріалів для акції боротьби з неписьменністю, підготував Порадник для бібліотекарів, виготовив програми й матеріали для вишкільних курсів. Сферою діяльності Бібліотечного кабінету ІНО було виготовлення інструкцій щодо відкриття та функціонування бібліотек, особливо «перевірка списків бібліотек УОТ в справі цензури книжок» [19, арк. 1].

ІНТ як інструктивно-фаховий осередок, що розробляв, плекав і організовував різні форми народної творчості як засоби національного виховання, функціонував на основі гуртків, які діяли безпосередньо при цій установі, та поширював діяльність на гуртки УОТ/УДК. Для координації роботи гуртків УОТ при УОК було створено філії ІНТ у Львові, Перемишлі, Стрию, Тернополі та Станиславові. Очолював ІНТ директор, який контролював роботу персоналу, формувал за узгодженням з Відділом культурної праці списки щодо прийому та звільнення кадрів, здійснював

управління установами та майном ІНТ в рамках бюджету, затвердженого УЦК [3, арк. 27].

Задля ефективної реалізації різних форм народної творчості ІНТ діяв у рамках трьох методичних кабінетів: музичного (вокальний та інструментальний відділи), театрального (драматичний, живого мистецького слова, танковий відділи, а також Театральне Бюро), образотворчого мистецтва (відділи самодіяльного образотворчого мистецтва, прикладного мистецтва, вистав) [3, арк. 27-27 зв.]. При Кабінеті образотворчого мистецтва ІНТ у Львові діяв також відділ етнографії та фольклору, який «створює в округах референтури для питань етнографії та фольклору; відряджує свого підпоручника на окружні етнографічні обходи та свята; раз у рік складає краєву конференцію своїх співробітників для обговорення підсумків і напрямних етнографічно-фольклорної праці» [19, арк. 22].

Подією, яка вплинула на удосконалення координації справ мистецької галузі, стала конференція у справі українських професійних театрів у Генеральній губернії, що відбувалася 2-3 березня 1943 р. Поряд зі створенням у форматі дорадчого органу Театральної мистецької колегії в складі 17 осіб, найкращих діячів театального мистецтва, було прийнято рішення про створення окремих інституцій для вирішення питань, пов'язаних з розвитком професійного й аматорського, народного мистецтва. Зауважувалося, що оскільки Інститут народної творчості «керує самодіяльним мистецтвом, створеним народом» [20, арк. 3], то за розвиток професійного мистецтва тепер відповідав Підвідділ для справ мистецтва, охоплюючи і регулюючи різноаспектну сферу професійного мистецтва українців на території Генеральної губернії [20, арк. 2].

Важливим напрямком діяльності Відділу культурної праці була абстинентська боротьба, що зберігала актуальність на території українських етнічних земель ще з ХІХ ст. і також демонструє адаптацію національних традицій соціального виховання в умовах окупації. При Відділі культурної праці функціонував створений у березні 1942 р. Реферат протиалкогольної і

протинікотинової акції [197, с. 299], який очолював М. Никифорчин – голова секції абстинентів «Відродження» [206, с. 275-276], а також «допоміжне тіло реферату зі своїм правильником – ширша Колегія Абстинентів – відповідальна за здійснення ідеї абстиненції в усіх Об'єднаннях Праці та Українських Освітніх Товариствах» [3, арк. 32 зв.].

Організація мережі об'єднань Реферату протиалкогольної та протинікотинової акції відбувалася за загальним принципом побудови мережі органів Відділу культурної праці. Ці реферати створювались при всіх Окружних / Повітових комітетах та делегатурах, а секції абстинентів – в УОТ. «Правильник Протиалкогольного і протинікотинового гуртка УОТ» керманічем Відділу культурної праці затверджено 10 червня 1942 р. Управлінську функцію гуртка виконував провід, до складу якого входили провідник, призначений Головою місцевого УОТ і затверджений Референтом культурної праці при УОК (УДК), який, виходячи із масштабів діяльності об'єднання, співпрацював із заступником та секретарем [3, арк. 50-50 зв.].

Членами гуртка могли бути тільки діючі абстиненти – члени УОТ. 3 лютого 1943 р. Реферат протиалкогольної і протинікотинової акції став підзвітною ланкою Відділу суспільної опіки [197, с. 303].

Джерелами фінансування культурно-освітньої діяльності УЦК була бюджетна підтримка уряду Генеральної губернії та кошти, зібрані УЦК в результаті т. зв. збірок серед громадянства. Оскільки фінансові надходження до Відділу культурної праці контролювалися адміністрацією, варто наголосити на тому, що провідником УЦК та його заступником у Львові було організовано т. зв. диспозиційні фонди, розпорядження якими відбувалося довільно без німецького контролю і виключно за взаємним погодження УЦК та УКК [144, с. 301]. Окрім диспозиційних фондів, кошти з яких значною мірою використовувалися для матеріальної підтримки науковців, К. Паньківський згадував про окремо створений «Науковий фонд» при Президії УЦК, який восени 1943 р. було приєднано до Відділу шкільних справ [144, с. 352-353].

Принципові моменти організації роботи як УЦК, так і Відділу культурної праці демонструвало також формування його персонального складу. Зміна керівництва відбувалася, головним чином, в результаті змін у структурі відділу. Так, очільниками Відділу культурної праці, референтур і секцій впродовж 1940-1944 рр. були відомі українські громадські діячі, фахівці в кожній із галузей, які вони координували. Після того, як очільник Культурно-освітнього відділу проф. І. Зілинський став одним з двох директорів Українського Видавництва, В. Кубійович запросив на його місце колишнього отамана УСС, педагога, д-ра Н. Гірняка. Зі створенням УОТ і Відділу культурної праці, йому залишилися шкільні справи, а новий відділ перейняв фахівець з позашкільної освіти, mgr. М. Дужий [193, с. 89].

Окреме місце в політиці німецької окупаційної адміністрації та власне УЦК на українських територіях належало вирішенню церковного питання. Найвищою владною інстанцією у цій сфері був Відділ церковних справ Генеральної губернії. В організаційному плані першою структурою українців, яка вжила активних заходів щодо відновлення становища Православної Церкви на Холмщині та Підляшші, стала Тимчасова Церковна Рада, заснована 5 листопада 1939 р.

Саме Церковною Радою у Холмі у березні 1940 р. на вимогу Відділу церковних справ Генеральної губернії було підготовлено «Проект Тимчасового Внутрішнього Статуту Православної Церкви в областях (дистриктах) Люблині і Кракові» та «Проект Тимчасових Постанов щодо Православної Церкви у люблинській області (дистрикті)» [88, с. 3]. На основі цих документів 21 травня 1940 р. було підписано «Статут про тимчасову управу православних парохій у люблинській області (дистрикті)», а адміністратором Православної Церкви в Люблінському дистрикті затверджено о. протопресвітера Івана Левчука. Статутом проголошувалась тимчасова влада над парафіями Православної Церкви Люблінського дистрикту берлінського архієпископа Серафима. Церковна Управа характеризувалася обмеженою автономією. Її членами ставали тільки

українці, українська мова проголошувалася урядовою мовою усіх урядів та установ Православної Церкви у Люблинському дистрикті. Богослужіння здійснювалося церковно-слов'янською мовою з українською вимовою, проповіді та читання Євангелія – українською мовою [89, с. 3].

Як і проголошувалося в меморандумі 1939 р., УЦК зосередив свою діяльність у цій сфері на вирішенні питання відновлення окремішнього статусу церкви. Навесні 1940 р. при УЦК у статусі дорадчого органу створено Колегію для справ Греко-католицької церкви, яку очолював о. О. Малиновський, а в червні 1940 р. розпочала діяльність Головна Церковна Рада під керівництвом І. Огієнка [193, с. 288].

24 вересня 1940 р. митрополита Діонісія було поновлено у статусі Митрополита Православної Автокефальної Церкви в Генеральній губернії [111], діяльність якого разом із висвяченим на холмського архієпископа І. Огієнком сприяла розбудові церковного життя українців на цих теренах. Враховуючи специфіку даної сфери та результати спільної роботи українських національних сил та осіб духовного сану впродовж 1939-1942 рр., В. Кубійович зазначав, що від часу відновлення Автокефальної Православної Церкви та завершення її українського обличчя, він залишив клопотання про церковні справи владикам [193, с. 316]. Позиція УЦК у даній сфері в подальшому базувалася на співпраці із представниками духовенства у контексті реалізації просвітницької діяльності.

Отже, підсумовуючи вищенаведені факти, можна констатувати, що мережа управління УЦК культурно-освітньою сферою повністю відповідала тогочасному становищу українців на території Генеральної губернії. Аналіз нормативних документів Відділу культурної праці дозволяє стверджувати, що функціонування органів центральної влади поряд із системою інституцій УЦК репрезентувало їхній дуальний підхід до організації культурно-освітнього життя українців у Генеральній губернії. Політика окупаційної влади в культурно-освітній площині обґрунтовувалась ідеологією Третього Райху та мала відповідну реалізацію, з огляду на тимчасовий характер

існування Генеральної губернії. УЦК спромігся в межах організаційних окупаційних структур вибудувати власну вертикаль управління культурно-освітніми справами українців, яка, насамперед, була покликана для максимально можливого збереження, а подекуди, й відновлення національно-культурного життя на українських етнічних територіях, оскільки базувалася на принципах та підходах національних організацій, що відігравали ключову роль у розвитку культурно-освітнього життя українців з кінця ХІХ – початку ХХ ст. Встановлено, що специфіка управління УЦК культурно-освітньою сферою українців у Генеральній губернії полягала в тісній співпраці його структур із громадськістю, взаємозв'язку його ключових відділів і професійних організацій, що сприяло ефективній координації усіх її галузей впродовж 1939-1944 рр.

2.2 Організація УЦК національної системи освіти

Заборона нацистами діяльності культурно-просвітницьких товариств («Українське педагогічне товариство», «Рідна школа», «Українська захоронка»), які, головним чином, відповідали за створення та діяльність дошкільних закладів і шкіл українців у міжвоєнний період, означало можливість такого роду заходів виключно в рамках діяльності українських комітетів.

Проблеми, які постали перед українським населенням щодо освітніх можливостей, і перспективи їхнього вирішення стали ключовими питаннями Українського культурно-освітнього з'їзду 16-17 березня 1940 р. в Кракові [77, с. 21]. Окрім пропозицій щодо створення спеціалізованого органу зі справ шкільництва, робота шкільних референтів, згідно з резолюціями з'їзду, зорієнтовувалася на викорінення польського впливу, заснування якомога більшої кількості власне українських виховних і навчальних закладів, з акцентом на організації професійної підготовки кадрів.

Одним із визначальних факторів розбудови національної освіти УЦК стала організація дошкільної освіти. Зауважимо, що рішення культурно-освітнього з'їзду було втілено тільки із заснуванням УЦК, оскільки в «Напрямних для праці в Українських Допомогових Комітетах» [193, с. 449] справа відкриття дитячих садків базувалася виключно на позиціях суспільної опіки (догляд за дітьми під час відсутності батьків).

Ефективність реалізації мети, проголошеної на культурно-освітньому з'їзді, «щоб у кожному селі зокрема було зорганізовано українську захоронку, або діточий садок, зокрема в селах, що були насильно польонізовані» [77, с. 45] залежала, насамперед, від вирішення проблеми забезпечення закладів дошкільної кваліфікованими педагогічними силами. У 1940 р. УЦК планувалося відкрити дитячі садки в 303 населених пунктах, проте, через брак працівників й ворожу агітацію поляків і росіян, які радили

батькам не віддавати дітей в українські дитячі садки, запрацювало тільки 208 закладів [40], в яких перебувала 5421 дитина [21, арк. 6]. Цьому сприяла оперативна організація комітетами у Кракові, Криниці, Сяноці, Перемишлі, Ярославі, Чесанові, Томашові, Белзі, Грубешові та Володаві впродовж квітня – червня 1940 р. 12 курсів, на яких здобули кваліфікацію 188 виховательок [40].

За таких умов діяльність у сфері дошкілля потребувала стандартизації нормативних засад і вироблення чіткої стратегії роботи. Вищезазначене знайшло відображення в «Обіжнику ч. 88 в справі дитячих садків» та правильнику, виданому УЦК 17 березня 1941 р. для УДК і делегатур. У цих документах подано плани з реалізації відкриття дошкільних навчальних закладів на підставі виробленої вже практики у веденні дитячих садків у минулому 1940 р.. УЦК наголошувалося, що необхідно всіма силами намагатися обов'язково відкривати дитячі садки в загрожених місцевостях, а в першу чергу в тих, у яких живе українська меншість [18, арк. 1 б].

Першочергово при організації закладу дошкільної освіти УЦК зверталася увага на можливості делегатур і громадськості. До ведення дитячих садків на місцях найвідповіднішим було УОТ і воно найпершим було покликане до того. Але якщо в певній місцевості УОТ ще не діяло, то обов'язки організування й ведення дитячого садка повинна була взяти на себе місцева кооператива. У випадку браку УОТ й кооперативи, то рекомендувалось до цієї справи зобов'язати священника й учителя. У разі відсутності й останніх – когось зі свідомих громадян [18, арк. 1 б].

Визначалося, що вирішення адміністративних та фінансових питань у справі організації дитячих садків здійснювалося Відділами суспільної опіки та Шкільних справ. Окрім прямого підпорядкування делегатур Українському центральному комітету, діяло адміністративне підпорядкування УДК офіційній владі, про що свідчило положення правильника щодо підготовки ними подання до Крайсгауптмана про дозвіл на створення і ведення дитячого садка [18, арк. 2].

Навесні 1942 р. Відділ шкільних справ УЦК підготував «Напрявні організації постійних і сезонних дитячих садків у Генеральному Губернаторстві», до яких входила програма курсів для виховниць дитячих садків (72 години, 96 годин практичних занять) [3, арк. 18-18 зв.] з метою уніфікації засад роботи дошкільних закладів у регіонах т. зв. Старої Генеральної губернії та дистрикту Галичина. Відтепер встановлювався чіткий розмір оплати батьками перебування дітей у дитячих садках (5-20 зл.), що поряд із видатками міського та сільського самоврядування і місцевих комітетів мали відповідне цільове призначення. Кошти, надані Українськими окружними/допомоговими комітетами, використовувалися лише для закупівлі устаткування для новозаснованих дитячих садків, а не на їхнє утримання [3, арк. 17 зв.].

Положення вищезгаданих документів вказують на збереження УЦК типів дитячих садків, які діяли на західноукраїнських землях до початку Другої світової війни. Референтури УДК та підконтрольні їм структури на території Генеральної губернії організовували впродовж 1940-1944 рр. традиційно сезонні та постійні заклади дошкілля. До дитячих садків здійснювався прийом дітей 4-7-річного віку. І постійні, і сезонні дитячі садки функціонували у форматі однієї або двох груп, у кожній з яких повинно було бути не менше 30 вихованців. Дитячі садки, що діяли на базі двох груп, формувалися за віковим принципом: з 4 до 6 років – молодша група, з 6 років – старша група. Постійні дитячі садки працювали увесь рік, за винятком святкових днів, а сезонні, як і в 1939-1940 рр., з 1 травня по 1 жовтня. Робочий час залежав від типу дитячого садка та зайнятості батьків: постійні – 8 год, сезонні – 10-12 год. Відповідно, харчування було 3-4 р./день [3, арк. 18].

«Напрявні організації постійних і сезонних дитячих садків у Генеральному Губернаторстві» запроваджували єдині для всіх комітетів особливості відбору й обов'язки персоналу дитячого садка. Умовами прийому на посаду управительки закладу, яка відповідала за виховну,

адміністративну та господарську сферу його функціонування, були середня освіта та не менше 1 року практики в дитячому садку, а виховательки – закінчена народна школа та курс для виховниць дитячих садків. Обов'язково в кожному дитячому садку окружний/повітовий лікар повинен був здійснювати систематичний контроль над станом дітей і їхнім фізичним розвитком, а результати фіксувати в карті здоров'я кожної дитини. До технічного персоналу дитячих садків належали куховарка, чергова та сторож [3, арк. 18].

Такі заходи сприяли успішності справи та збереженню тенденції зростання кількості українських закладів дошкілля та кваліфікованих кадрів упродовж 1941-1943 рр. Так, у 1941 р. на території Закерзоння вже працювало 475 дитячих садків (5420 дітей) та організовано 19 курсів для провідниць дитячих садків, на яких підготовку пройшли 429 дівчат [193, с. 165].

Дані щодо відкриття дитячих садків на території Галичини дозволяють констатувати неоднорідний характер їхньої організації. Пріоритетним типом закладів дошкілля в регіоні, як і в міжвоєнний час, стали сезонні дитячі садки. Першочергово оформилася мережа сезонних закладів на Самбірщині, Стрийщині та Дрогобиччині. Це підтверджують виявлені українським дослідником М. Галівим дані регіональної періодики. Встановлено, що в липні–серпні 1941 р. в 10 селах Самбірщини організовано сезонні дитячі садки за ініціативою пароха села Пиняни В. Івашка, а у селі Росохи колишнього Хирівського району дитячий садок під керуванням Іванни Романець охопив близько 80 дітей. У Дрогобицькому окрузі в селі Брониця впродовж серпня працював дитячий садок на 25 дітей під керуванням Марії Івасівки, а також 46 дітей щодня, від початку серпня до 14 вересня 1941 р., відвідували садок у селі Ріпчиці. Справа організації дошкілля на Стрийщині відзначалася високим результатом, оскільки влітку 1941 р. майже в усіх тамтешніх селах працювали дитячі садки для дітей 4-8 років [165, с. 152-154].

Упродовж 1942 р. відбулося значне розширення мережі як сезонних, так і постійних дитячих садків на території всієї Генеральної губернії. Успіх цієї акції засвідчує Додаток до «Вісника УЦК» Відділу культурної праці під назвою «Завдання й основи праці в дитячих садках», опублікований 1 березня 1943 р. Констатувалося, що коли у 1938 р. в Галичині було 564 сезонних дитячих садків, то у 1942 р. на теренах, охоплених діяльністю УЦК (в тому числі Лемківщина й Холмщина) їх стало 1853. В дружньому співжитті з ровесниками провело в дитячих садках весняні й літні місяці 58097 українських дошкільнят [36, арк. 40].

На основі вивчення звітної документації, дисертанткою встановлено, що загалом у Галичині, Краківському та Люблінському дистриктах у 1942 р. діяло 1988 закладів дошкілля, відбулося 87 курсів підготовки робітниць дитячих садків, які успішно пройшли 1730 дівчат [40]. Матеріали періодичної преси засвідчують, що для підготовки майбутніх дошкільних виховательок засновано у Львові однорічну школу для виховниць дошкіль (Кіндерпфлегерінненшуле) при вул. Миколая 16 та однорічну Захоронкарську семінарію (Кіндергертнерінненсемінар) для вже досвідчених у педагогічній праці або студіях дівчат [109, с. 2].

Станом на 1943 р. УЦК відзначалося, що в Генеральній губернії оформилися чотири види гуртового дошкільного виховання українців: ясла, постійні дитячі садки, сезонні дитячі садки, сирітські захисти [36, арк. 40], серед яких пріоритетність зберігалася за дитячими садками. У порівнянні з попереднім роком, їхня чисельність демонструє позитивні тенденції розвитку галузі, оскільки кількість сезонних садків у цілому в ГГ склала 2621 (114031 дітей) та постійних – 428 (близько 42000 дітей). Це охопило 70 відсотків українських сіл та 60 відсотків української дітвори у дошкільному віці [153, с. 37].

Відтак, якісні зміни в національній системі дошкільного виховання завдяки діяльності УЦК підтверджують наведені статистичні дані, враховуючи, що загальна кількість дитячих садків на всіх українських

територіях, що входили до складу Другої Речі Посполитої, напередодні війни сягала не більше 800 [40].

У ході дослідження з'ясовано, що, попри контроль влади, УЦК вжито низку заходів, які посприяли не лише підготовці працівників дитячих садків і стандартизації їхньої роботи, а й забезпеченню сфери дошкілля фаховими виданнями та створення належних умов для навчально-виховної діяльності. Так, курси вишколу організовувалися щосезону, зазвичай взимку. УЦК першочергово враховувалася можливість молоді відвідувати заняття, на що вказує оголошення у «Віснику УЦК» від 1 листопада 1941 р. «Справа вишколу провідниць дитячих садків: «зимові місяці – найкраща пора для курсів серед української селянської молоді, яка вільна тоді від польових робіт» [32, арк. 16]. Це також дозволяє стверджувати, що підготовка в зимовий період уможлиблювала відкриття дитячих садків навесні, сприяла розбудові мережі сезонних закладів дошкілля.

Навчально-методичне забезпечення працівників дитячих садків здійснювалося «Українським Видавництвом» і Відділом шкільних справ УЦК. «Напрямними організації постійних і сезонних дитячих садків у Генеральному Губернаторстві» передбачалося призначення референток УОК/УДК, кожна з яких мала відповідати за організацію курсів для виховниць дитячих садків за дозволом влади, влаштовувати конференції, комплектувати при Комітеті бібліотеку дитячої і методичної літератури та збірку зразкового дидактичного приладдя для дитячих занять [3, арк. 18]. Бібліографічне дослідження Л. Головатої дозволяє констатувати, що впродовж 1940-1941 рр. «Українським видавництвом» було опубліковано декілька примірників підручників для виховательок у дитячих садках [58; 81; 82].

Дисертанткою виявлено низку публікацій, які репрезентують основні положення планування виховної роботи Дошкільною секцією Шкільного відділу у Львові в 1942-1943 рр.: «Матеріали для виховної праці в постійних дитячих садках в зимі» [22, арк. 1-24 зв.], «Матеріали до виховної праці в

постійних дитячих садках /захоронках/ осінню» [22, арк. 25-36], «Музичні матеріали для дитячих садків» [11, арк. 31-38], Додаток до «Вісника УЦК» «Завдання й основи праці в дитячих садках» [36, арк. 36-40 зв.]. Робочу програму вихователі формували самостійно. Вона включала місячний план виховательки в групах за окремими напрямками виховної роботи і конспекти або три зошити виховниць: один – на схематичний місячний план, другий – на щоденник занять, третій – на приготування з дня на день до установленого заняття. Ці документи обов'язково затверджувалися управительською дитячого садка, причому, конспект кожна управителька повинна була мати вже о восьмій годині в канцелярії, прочитати його, підписати та віддати вихователькам по групам [22, арк. 1]. Плани кожної виховниці, які доповнювали щоденник занять та щоденник відвідування дітьми садка, зберігалися впродовж усього терміну її роботи в закладі [17, арк. 4].

Окремі розділи «Матеріалів...» становили добірки казок, п'єс, пісень, загадок і прислів'їв, ігор на повітрі, ігор для розвитку математичних уявлень у дітей [11, арк. 26-28], інструкцій з виготовлення іграшок з природнього матеріалу [11, арк. 29] для занять з рукоділля. Зміст методичних видань яскраво ілюструє національне підґрунтя дошкільного виховання українських дітей. Методичні збірники містили інструкції з методики кожної з форм музичного виховання: українських пісень, таночків, ігор, ритмічних вправ та слуханок музики [11, арк. 29]. Особливе місце належало методиці співу для груп на заняттях з музичного виховання, оскільки «зміст пісень виховує любов до Бога та нації» [11, арк. 31 зв.].

Поряд із позитивними тенденціями функціонування дитячих садків у Генеральній губернії існував ряд проблемних питань. Першочерговими питаннями при відкритті сезонних та постійних дитячих садків були пошук приміщення та організація харчування, що найчастіше вирішувалися «за рахунок шкільних будівель» [165, с. 162], завдяки співпраці Відділу шкільних справ та Суспільної опіки. Пошук засобів вирішення проблем на місцях і визначення завдань подальшої діяльності засвідчують звіти

референтур УОК, проведення першої та єдиної конференції референток дитячих садків при УОК з усієї Генеральної губернії 14 листопада 1943 р. [153, с. 36]. Нестача кваліфікованих кадрів, враховуючи те, що німецька влада забирала виховательок дитячих садків у Німеччину [153, с. 37], була лише одним із проблемних аспектів сфери. Матеріальних ресурсів для діяльності дошкільних закладів також не вистачало.

Взимку 1943-1944 рр. почався новий сезон курсів підготовки провідниць, опрацьовувалися чергові публікації матеріалів для дитячих садків. Проте наближення військ СРСР і поступове згортання діяльності структур УЦК на території Галичини призвели до зменшення кількості дітей у садках і все меншої спроможності підтримки їхнього функціонування адміністрацією та громадськістю.

В умовах окупаційного режиму одним із ключових аспектів реалізації культурних прав українцями було також навчання в закладах початкової та загальної середньої освіти. Якщо офіційна політика у сфері освіти орієнтувалася на підготовку робочої сили лише з базовим рівнем знань, то діяльність УЦК упродовж 1939-1944 рр. – на розширення мережі власне українських шкіл з рідною мовою навчання.

На культурно-освітньому з'їзді в березні 1940 р. з метою забезпечити кожній українській дитині навчання рідною мовою в українській школі під проводом національно-свідомого вчителя-українця [77, с. 43], відстоювалася необхідність організації педагогічних курсів і курсів українознавства для працівників освіти, матеріального забезпечення шкіл і підтримки вчителів, нових програм, які б відповідали педагогічним і національним вимогам української дитини [77, с. 45], оформлення середнього та професійного шкільництва українців.

Особливо гостро в 1939-1940 рр. постала проблема браку кваліфікованих сил для навчання українських дітей у школах, оскільки, за словами В. Кубійовича, третину вчителів становили студенти високих шкіл і навіть гімназійні учні. Першопочатково виправлення ситуації відбувалося

шляхом залучення до роботи вчителів, «які ще залишилися в корінній Польщі або жили в Райху й Чехії» [193, с. 206]. Досягненням у контексті підготовки педагогічних працівників, а особливо формування національного складу вчительства, стало відкриття у грудні 1940 р. на території Лемківщини (Криниця) дворічної учительської семінарії. З метою «поінформувати читачів «Краківських Вістей» про відкриття одної, може найважливішої, української середньої школи в Генерал-Губернаторстві» в перший день вступних іспитів (21 грудня) було проведено інтерв'ю з директором семінарії професором О. Цісиком [101]. Важливо, що дане інтерв'ю послугувало не тільки популяризації закладу, а й відобразило основні вимоги до кандидатів на навчання. О. Цісиком наголошувалося, що на перший рік навчання здійснювався прийом кандидатів 14-17-річного віку, які мали закінчених сім класів народної школи, або складуть вступний іспит з обсягу народної школи. На другий рік навчання прийом відбувався на основі вступного іспиту. В семінарії проходила підготовка також на педагогічному курсі, куди вступали на базі закінченої середньої освіти, та підготовчий клас, де навчалися по закінченню 5-6 класів народних шкіл [101]. Навчатися в семінарії мали право учні з різних регіонів, тому в місті окремо для хлопців і дівчат діяли два пансіони.

Загалом, підготовка педагогічних сил здійснювалася у двох семінаріях на Закерзонні (у Грубешові та Криниці) та чотирьох у Галичині (у Львові, Рогатині, Самборі та Яворові) [144, с. 360], а також на вчительських курсах. Варто зауважити, що Відділ шкільництва УКК восени 1941 р. ініціював переведення вчителів, що працювали в польських школах, до українських закладів. Пов'язано це було з тим, що, як повідомлялося у «Віснику УЦК» (1.XI.1941), багато учителів поляків, бажаючи працювати в українських школах у Галичині, видавали себе за українців. Саме тому шкільна влада Галичини наголошувала, що прийматиме на майбутнє лише подання тих вчителів, які складуть заяву з присягою, що були і є тепер і вважають себе українцями. У випадку відсутності такої заяви вчителі примусово

направлялися у школи за рішенням влади. Підкреслювалось, що виняток становлять вчителі українці в польських школах, які з браку української школи відвідують українські діти, та вчителі українці, які працюють в українських римо-католицьких селах. Ці педагоги мали залишитися на місцях і про це зголосити УЦК у Кракові [32, арк. 15 зв.]. Фінансові питання щодо зміни місця роботи вчителів вирішувалися у межах повноважень шкільної влади дистрикту, на території якого вони тепер працювали [3, арк. 12 зв.].

Тісна співпраця УЦК та УДК склалася з Українським учительським об'єднанням праці, «Напрямні» якого були затверджені листом Головного Відділу науки й навчання в Уряді Генеральної губернії 9 серпня 1941 р. [32, арк. 47 зв.]. У результаті поширення повноважень УЦК у Кракові на територію Галичини, 13 червня 1942 р. було затверджено нову редакцію «Напрямних Українського Учительського Об'єднання Праці» [3, арк. 67], що свідчить про координацію роботи учительського складу українських шкіл Генеральної губернії в рамках єдиної професійної організації та усталені форми освітньої праці УУОП. Для обговорення справ загалу учительства дозволялось два рази на рік організовувати учительські з'їзди окремих областей, а один раз на рік – конференції учительства всієї Генеральної губернії. Мужем довір'я об'єднання було призначено Северина Левицького [3, арк. 67-67 зв.].

Систематична публікація навчальних матеріалів «Українським Видавництвом» уможлиблювала навчання учнів і фахову підготовку працівників на основі україномовних видань [237, с. 202], що стало досягненням у контексті налагодження навчально-виховного процесу у закладах освіти українців у Генеральній губернії в порівнянні з освітніми можливостями в міжвоєнний період. В 1940 р. за дозволом Відділу науки та навчання при уряді Генеральної губернії «Українське видавництво» опублікувало читанки для учнів I-IV класів народних шкіл [45; 68; 69; 70; 71; 72; 73], збірники вправ з математики [53; 61], посібники для вчителів

народних шкіл [47; 52; 59] і рекомендації для навчання неписьменних [84]. Упродовж 1941-1942 рр. «Українським видавництвом» у Львові було підготовлено та опубліковано окремо тираж читанок для I-IV класів народних шкіл дистрикту Галичина та підручники з математики [61; 62; 63].

Дисертанткою виявлено, що 9 березня 1942 р. УЦК отримав лист-доручення Головного Відділу науки й навчання при Уряді ГГ через Українське Учительське Об'єднання Праці займатися опрацюванням шкільних підручників для українських гімназій, учительських семінарій і народних шкіл [3, арк. 39], що також сприяло створенню власної бази навчальної літератури. Для реалізації поставленого завдання створювалися спеціальні комісії з підготовки шкільних підручників, до складу яких входили представники УЦК, які відповідали за дотримання педагогічних вимог і аналіз змісту підручників, і муж довір'я УУОП, який також вносив зауваження і пропозиції щодо змісту й оформлення. Працівники «Українського видавництва» відповідали за технічні та фінансові моменти публікації навчальної літератури [3, арк. 39 зв.].

Попри відкритість проблеми кадрового забезпечення, статистичні дані щодо розвитку мережі народних шкіл українців у Генеральній губернії унаочнюють ефективність заходів УЦК, їхню своєчасність і підтримку населення. Стан українського шкільництва на час створення Генеральної губернії був незадовільним. Відсутність українських шкіл на Холмщині та Підляшші, наявність лише 18 українських і 112 утравістичних (двомовних) шкіл найнижчого рівня [153, с. 38] обумовлювало згуртування українських сил для вирішення питання. Станом на кінець 1939/1940 навчального року Відділ шкільних справ звітував про функціонування в Краківському дистрикті 370 народних шкіл, у яких навчалось 40525 дітей та працювало 611 учителів. У Люблінському дистрикті діяли 494 народні школи (46683 учні, 697 учителів). Загальна кількість народних шкіл у Генеральній губернії у цей час становила 864 заклади, в яких здобували освіту 87208 учнів і працювало 1308 учителів [21, арк. 6].

Упродовж 1941-1942 рр. на Закерзонні відбувалося поступове зростання кількості як народних, так і приватних шкіл, адже за місцевими комітетами та громадськістю залишалося право організовувати приватні школи та зобов'язання їхнього утримання. Звітні дані дозволяють констатувати, що кількість народних шкіл вже навесні 1941 р. у порівнянні з попереднім роком зростає більш ніж на 5%. Наприкінці березня 1941 р. тут налічувалося 913 народних (91789 дітей, 1398 учителів) та 12 приватних (532 дитини, 17 учителів) шкіл [77, с. 87].

Схожу ситуацію на Галичині описував К. Паньківський, згадуючи, що восени 1941 р. там було відкрито близько 3 тисяч українських шкіл. При цьому була необхідність у понад 7 тисячах учителів, а до праці стало близько 5 тисяч [144, с. 119]. Загалом тенденція розширення мережі народних шкіл простежується упродовж усього 1941/1942 н. р., наприкінці якого на території Генеральної губернії функціонувало 4207 українських шкіл, у яких працювали 9324 педагоги та навчалося 612467 дітей [40].

К. Паньківський відзначав, що на початку 1943/1944 н. р. українських народних шкіл у Галичині було 3135, учителів 8702, а дітей 502160 [144, с. 359]. За даними Н. Антонюк, на території всієї Генеральної губернії налічувалося 4500 шкіл, де працювало понад 10 тисяч учителів і навчалося 600 тисяч учнів [153, с. 43]. Це, порівняно з попередніми роками, демонструє сповільнення темпів розгортання мережі шкіл УЦК, що було пов'язано з погіршенням матеріальної підтримки адміністрацією у результаті воєнних дій.

Генерал-губернатор Ганс Франк, після розгляду меморандуму української делегації, гарантував право українців також на власні фахові школи та гімназії [77, с. 20], а отже де-факто українці отримали право на здобуття повної середньої освіти і в умовах нацистського окупаційного режиму. Якщо за часів польської окупації переважали приватні українські гімназії [219, с. 382], то умови розвитку закладів загальної середньої освіти на поч. 1940-х рр. засвідчують декларативний характер дозволу генерал-

губернатора. На практиці, про що згадував В. Кубійович, гімназійні курси, які організовувалися українськими комітетами на території Закерзоння, закривалися, не отримавши офіційного дозволу на функціонування [193, с. 208].

Лише навесні 1940 р., завдяки ініціативі Провідника українців, з дозволу влади відкрилося три навчальні заклади середньої освіти – гімназії у Холмі та Ярославі й учительська семінарія у Криниці, що стало досягненням у контексті практичної реалізації резолюцій культурно-освітнього з'їзду 1940 р. у справі середнього загальноосвітнього шкільництва. Програми навчання українських гімназій, окрім традиційного списку предметів, включали і українознавчі дисципліни, що підтверджують спогади одного з випускників Холмської гімназії: «Це був класичний коєдукаційний тип середнього навчального закладу, в якому домінувало вивчення української мови й літератури, історії України, латинської, грецької та німецької мов. Крім цих дисциплін, у навчальному плані були історія Стародавнього Риму, Єгипту, Греції та Середньовіччя, основи світової літератури, загальна географія, біологія, математика, фізика, хімія, наука мистецтва, музика й співи, ручні роботи та руханка (фізкультура). До провідних навчальних предметів належала також релігія» [145, с. 14]. Упродовж 1940-1941 н. р. у Холмській гімназії діяло 17 відділів [193, с. 208], скориговано за рішенням влади кількість учнів: спочатку вступило 980 учнів, а закінчив навчальний рік лише 541 учень (306 хлопців і 235 дівчат) [153, с. 43]. В Ярославській гімназії функціонувало 10 відділів, де навчалось 395 учнів і працювали 14 учителів [193, с. 209]. Ярославська гімназія коєдукаційного типу діяла до 23 липня 1944 р. [141, с. 321]. Переважну більшість тих, хто навчався, становили колишні учні перемиської гімназії і з Сяніччини [142, с. 331], оскільки німецька влада не дозволила УЦК відновити роботу гімназії в Перемишлі. Відповідно, аналогічною була ситуація з формування учительського складу.

За таких умов альтернативним форматом здобуття середньої освіти українцями стали матуральні гімназійні курси, які організовувалися навесні та влітку 1940 р. в Кракові, а восени діяли при гімназіях у Холмі та Ярославі. У 1940 р. тримісячні матуральні курси закінчило 258 учнів [142, с. 331].

Виключно з ініціативи УЦК та громадськості в Галичині впродовж 1941-1944 рр. було відкрито 10 українських гімназій у 9 містах (Львів, Бережани, Дрогобич, Коломия, Сокаль, Станиславів, Стрий, Тернопіль, Чортків). Впродовж 1941-1943 рр. на території дистрикту також функціонувала «захоронкарська семінарія» у Львові, семінарії у Бучачі, Золочеві та Перемишлі, дозволено відкриття чотирьох учительських семінарій: у Львові – хлоп'ячу, в Рогатині, Самборі і Яворові – коєдукаційні [144, с. 360]. З метою доступу якомога більшої кількості учнів до здобуття середньої освіти, УЦК отримав дозвіл на відкриття при гімназіях на території Галичини т. зв. перехідних класів. Попри ліквідацію останніх у 1943 р., загалом на території Генеральної губернії у 12 українських гімназіях навчалася вже понад 6000 учнів (у попередньому році – 4252 учні) [153, с. 45].

Фактична позиція влади щодо розвитку мережі закладів середньої освіти на території Генеральної губернії залишалася неоднозначною. З одного боку, на початку 1943-1944 н. р. в усіх класах гімназій було відкрито нові відділи і таким чином допущено більше молоді до школи [144, с. 362], з іншого – відбувалися масові арешти молоді та вивіз на роботу до Німеччини. З жовтня 1943 по травень 1944 р. в Перемишлі функціонував т. зв. матуральний курс, на якому навчалися колишні учні з перемиської гімназії, з Холмщини, з Волині, які закінчили сім класів гімназії або радянську десятирічку (215 осіб) [149, с. 86].

Навесні 1944 р. німці дозволили відкриття ряду українських навчальних закладів: гімназійних курсів у Криниці, жіночої гімназії у Львові, учительської гімназії у Снятині [153, с. 46], проте, вважаємо, що це здійснювалося з метою згуртування молоді для трудових цілей або в плані

певних поступок задля збереження своїх позицій, проте безперспективних у контексті розгортання воєнних дій.

Єдиною галуззю шкільництва, розвитку якої на території Генеральної губернії всебічно сприяла німецька влада, стала професійна підготовка населення. Відкриття фахових українських шкіл та організація курсової системи навчання упродовж 1939-1944 рр. також здійснювалися паралельно із підготовкою викладацьких сил для такого роду закладів.

З 1939 р., згідно з офіційними нормами організації професійної освіти, передбачалося функціонування трьох категорій професійних шкіл: званово-обов'язкові (в яких заняття відбувалися 1 раз на тиждень), фахові середні школи (в них навчалися після закінчення народної школи, навчання тривало 1-3 роки), 1-2-річні фахові школи вищого типу, які були відкриті для молоді, яка закінчила середню фахову школу і пройшла відповідну практику або закінчила гімназію (польського типу, 4-класову) та однорічну практику [193, с. 210].

Дані звіту УЦК про мережу українських закладів освіти в Генеральній губернії після першого навчального року в умовах окупації ілюструють, що найпоширенішими типами професійних шкіл були сільськогосподарські та торговельні школи, а також школи домашнього господарства. Згідно зі статистикою, на території ГГ станом на 31 березня 1941 р. діяло 9 сільськогосподарських шкіл (430 учнів, 19 учителів), 7 шкіл домашнього господарства (203 учні, 20 учителів), 7 торговельних шкіл (608 учнів, 39 учителів), 2 купецькі професійні школи (107 учнів, 4 вчителів): 1-класова в Ярославі та 2-класова в Сяніку, 5 промислових шкіл (299 учнів, 21 учитель), з них слюсарська школа в німецькому Перемишлі та 3-річна столярська школа в Сяніку, 3-річна ремісничка школа та технічна фахова школа в Холмі [77, с. 88-90].

Приєднання Галичини до Генеральної губернії означало аналогічну іншим дистриктам організацію професійного шкільництва. Дисертанткою встановлено, що в 1942 р. УЦК було унормовано процес створення

обов'язкових, званевих та фахових шкіл на території західноукраїнських земель, підконтрольних німцям. Відділом шкільних справ було розроблено «Напрямні про організацію та навчання в обов'язкових професійних сільськогосподарських і городничих школах» [66], дія яких поширювалася і на територію Галичини. Прикметно, що в контексті організації УЦК мережі фахових шкіл у Галичині одним із ключових завдань УОК передбачалася їхня безпосередня участь в урбанізації регіону, що мало бути реалізованим під гаслом «Здібна молодь зі села до фахових шкіл» [3, арк. 53]. Про це свідчать звернення УЦК до референтур, у яких наголошувалося, що УДК та делегатури повинні подбати про те, щоб бодай по одному учневі з кожної округи прибуло до тих шкіл. Пропонувалось залучати священників, щоб проголошували про ці школи в церквах та відповідно заохочували батьків спрямовувати молодь до них [3, арк. 17].

Єдиним способом вирішення проблеми нестачі кваліфікованих учителів УЦК вбачав у відкритті короткотривалих (двомісячних) курсів перевишколу учителів середніх шкіл на учителів званевих чи фахових шкіл. Для реалізації завдання передбачалася широка пропаганда УДК та їхніх делегатур з метою погодження безробітних учителів середніх шкіл пройти означені курси [3, арк. 16]. Заходи з підготовки кваліфікованих викладацьких сил організовувалися і з боку офіційної влади. З 20 липня до кінця серпня 1942 р. з ініціативи Головного відділу науки та навчання при Уряді Генеральної губернії діяли окремі курси для вчителів сільськогосподарських шкіл [3, арк. 68].

Газета «Українська дійсність» повідомляла, що станом на червень 1942 р. лише на території дистрикту Галичина функціонувало 76 фахових шкіл [64, с. 150]. До фахових шкіл мала право вступати молодь, яка закінчила 4 класи гімназії нового польського типу, або 6 класів класичного типу, чи 8 класів радянської 10-річки у віці 18 років. Окрім того, УЦК організовувалися 1 або 2-річні підготовчі класи до фахових шкіл для тих

учнів, які не мали відповідної освіти та не досягли віку для навчання у цих закладах [3, арк. 16 зв.].

Тільки у Львові функціонувало впродовж 1942 р. 4 чоловічі технічні школи (3 технічні, 1 хімічна) та коєдукаційна мистецько-промислова школа [3, арк. 54 зв.]. Восени 1942 р. УЦК ініційовано фаховий залізничний вишкіл у Галичині. Якщо в Кракові у залізничних школах навчалися виключно працівники Східної Залізниці, то на території Галичини залізничні школи планувалося відкрити в Стрию та Станиславові, в яких мали б змогу навчатися ті, хто планував стати працівником залізниці [3, арк. 56 зв.].

Особлива увага приділялася УЦК організації торговельних шкіл, мережа яких стала однією з найрозвиненіших у Галичині. Популярність даного типу шкіл обґрунтовувалася в УЦК тим, що в цих закладах «виховують незвичайно меткий тип організатора всіх ділянок господарського життя, а на пр. абсолюенти б. «Рідної школи» прекрасно себе в організованому українському житті виправдали» [3, арк. 55 зв.]. Торговельні необов'язкові школи діяли у 22 містах дистрикту. Фахові обов'язкові торговельні школи були відкриті у 6 містах (Львів, Дрогобич, Золочів, Рогатин, Станиславів, Стрий) [3, арк. 55 зв.].

Не було обмежень і в доступі жінок до професійної освіти. На основі статистичних даних можна стверджувати, що на Закерзонні кількість фахових шкіл була значно меншою, ніж у Галичині. Навесні 1941 р. жіночі промислові школи функціонували лише в німецькому Перемишлі та Грубешові, в яких навчалися 73 дівчат і працювало 2 вчительки [77, с. 90]. П. Ісаїв, як культурно-освітній референт у Ярославі, зазначав, що в лютому 1941 р. у місті також діяла школа домашнього господарства для дівчат (30 учениць) [142, с. 337].

Станом на середину червня 1942 р. жіночі фахові школи функціонували у Львові, Глинянах, Кам'янці-Струмелівій, Коломиї, Самборі, Сокалі, Станиславові та в Стрию [3, арк. 54]. З осені 1942 р. діяло дві необов'язкові жіночі дворічні школи: школа суспільної опіки у Львові та

фахова школа народного господарства у Станиславові. Тільки у Львові діяли дівочі 1-річні господинські школи та розбудувались у жіночу фахову школу Державні косметичні курси, що функціонували в місті до початку війни [3, арк. 55-56].

УЦК приділялася значна увага ідейній підготовці учасниць Жіночих секцій у Генеральній губернії. З 1942 р. діяли курси вишколу майбутніх членів Організації українського жіноцтва в Брюховичах. «Українським видавництвом» і в Кракові, і у Львові публікувалися порадики для матерів [51], а Додаток до «Вісника УЦК» від 1 травня 1943 р. під назвою «Українська жінка в сучасній дійсності» [80] репрезентував вартості, які має виховувати в собі українська жінка.

Паралельно з формуванням мережі закладів професійної освіти на території Генеральної губернії, УЦК займався організацією курсової системи навчання робітників сільського господарства, сфери обслуговування, соціальної, культурної галузі, службовців. Так, заснований влітку 1941 р. т. зв. Психотехнічний інститут разом з Відділом шкільних справ УЦК влаштував курси професійного просвітництва молоді – учнів 5-7 класів народної школи під назвою «Чим я буду?». Ці заняття стали такими популярними, що впродовж двох років було організовано 8 курсів, при численній участі молоді [144, с. 370].

Чимала кількість курсів діяла при Інституті народної творчості (ІНТ). Навесні 1942 р. функціонували заочні 10-місячні мистецькі курси для митців-аматорів та професіоналів у сфері народного прикладного мистецтва. Удосконалення навичок у процесі проходження циклів курсу (малювання, живопис, композиція) поєднувалося з 5 темами теоретичних лекцій, серед яких була історія українського, німецького, світового мистецтва та українське прикладне мистецтво [3, арк. 28 зв.-29].

З травня по липень 1942 р. на сталому Режисерському курсі у Львові навчалось 46 осіб. Заочний Режисерський курс тривав 6 місяців. 1-2 лекції надсилалися учням поштою щотижня. Близько 40 лекцій репрезентували такі

дисципліни курсу, як історія театру, значення, завдання й організація аматорського театру, техніка актора, сцени, репертуар, режисерія. Оплата за кожну лекцію становила 5 злотих [3, арк. 29]. Ще одним форматом професійної підготовки режисерів у Львові став місячний Режисерсько-інструкторський курс, організований з метою підвищення рівня драматичних гуртків та закріплення мистецьких знань режисерів [3, арк. 90]. У травні 1942 р. здійснювалося навчання також на Диригентському курсі, програма якого включала вивчення 7 дисциплін [3, арк. 29 зв.].

Підвідділом народного здоров'я Відділу суспільної опіки УЦК у Самборі й Тернополі організовувалися фахові курси з підготовки і підвищення кваліфікацій медсестер і санітарів, гігієнічно-санітарні курси в Коломиї [144, с. 315].

Відділ культурної праці УЦК ініціював в осінньо-зимовому сезоні в осідках Делегатур бібліотекарські курси для підготовки бібліотекарів УОТ [3, арк. 109]. Впродовж 1943 р. на території дистрикту Галичина за сприяння УЦК функціонували курси «господарських дорадників» у Коломиї, перевишколу «господарських десятників» в Золочеві та фахового вишколу управителів і господинь своїх відпочинково-лікувальних осель і вишкіл готельної прислуги [144, с. 316].

Право на свою «високу школу» [77, с. 20], що генерал-губернатор гарантував українській делегації в 1939 р. поряд із метою організувати вищий Інститут Українознавства на правах відділу Державного університету [77, с. 44], проголошеною на культурно-освітньому з'їзді, не було реалізовано. Окупаційною владою підтримувалося функціонування, головним чином, медичних, технічних і сільськогосподарських закладів вищої освіти. Погоджуємося з В. Офіцинським, що відкриття вищих навчальних закладів у Східній Галичині було викликане не якимось особливим українофільством німецької влади, а меркантильними потребами воєнного часу [208, с. 55-56].

Позашкільна освіта організовувалася в рамках Українських освітніх товариств. УОТ були одним із ключових засобів, завдяки яким Відділ

культурної праці УЦК реалізовував план виховати «діяльних громадян-українців, єднати їх між собою та витворювати з них повновартну національну спільноту» [32, арк. 2]. Після припинення діяльності «Просвіти», «Рідної Хати», «Рідної Школи» та ін. організацій, які з кінця ХІХ ст. здійснювали культурно-просвітницьку роботу серед українського населення західноукраїнських земель, УЦК, попри рамки статутних положень, було збережено принципи роботи вищезазначених об'єднань. Насамперед, це засвідчує реферат «Конечність негайної розбудови організації і праці Українських Освітніх Товариств» [17, арк. 5-7], презентований в Криниці 3 і 4 січня 1941 р. для Краківської області і 11 та 12 січня 1941 р. в Замості для Люблінської області. В ньому наголошувалося на необхідності створити законну форму організації, щоб мати змогу вкладати в неї потрібний виховний зміст [32, арк. 2]. Підкреслимо, що передбачалося створення УОТ у кожному населеному пункті Генеральної губернії, де проживали українці, забезпечення масового членства населення в товариствах, із урахуванням того, що мірою достатньої кількості членства кожного УОТ вважалось 50% всіх українців місцевості [17, арк. 5]. Отже, УОТ були покликані стати осередками відродження національної свідомості кожного з українських етнічних регіонів Генеральної губернії, особливо в селах, враховуючи наслідки полонізації та вплив русофільства у міжвоєнний період.

Просвітницька діяльність УОТ базувалася на роботі освітньо-організаційних, часописних гуртків, гуртків боротьби з неграмотністю, прихильників книжки. Для кожного типу гуртків визначалися відповідні форми діяльності. Спільними для всіх гуртків були пропагандивні віча, анкети, наради, летючки, відозви, окремі публікації, індивідуальні бесіди [3, арк. 8].

Щороку оголошувалися акції боротьби з неписьменністю. Матеріали Відділу культурної праці вказують на те, що ресурсів задля успішної реалізації означеної мети в УДК було недостатньо, що обумовлювало вирішення проблеми як на рівні матеріального забезпечення референтур, так

і мотивації вчителів. Зокрема, перша акція, запланована на період 15 січня – 15 квітня 1941 р., характеризувалася низьким рівнем досягнень [32, арк. 12 зв.].

УЦК під гаслом «Усі на фронт боротьби з неписьменністю» відновлює акцію на період 1 листопада 1941 – 23 лютого 1942 рр. [32, арк. 13]. Для навчання неписьменних «Українським Видавництвом» в Кракові опубліковано буквар В. Полянського «До Сонця» та поради для тих, хто навчав за цією книгою. Завданням референтів Відділу культурної праці УЦК була підготовка детального плану акції на підзвітних їм територіях і надання інформації щодо замовлення у відділі необхідної кількості примірників букваря [32, арк. 13 зв.].

Формами боротьби з неписьменністю стали індивідуальні лекції або колективні 2-ступеневі курси науки читання й писання при школах: перший ступінь для тих осіб, які зовсім не вміли читати та писати, другий – для тих, які мали певний рівень навичок читання та письма [32, арк. 44]. Через епідемію тифу роботу у боротьбі з неписьменністю було продовжено до кінця березня [32, арк. 70].

Референти Відділу культурної праці при УОК/УДК зобов'язувалися звітувати про персональні результати вчителів неписьменних. У якості мотиваційних заходів УЦК у настановах референтам ініційовано наступне: «приклад, в минулому році, в селі Н., був громадянин Н., що навчив 5 неписьменних читати. Тоді треба сейчас переслати нам його знімку й його короткий життєпис. Ми ці відомості та його світлинку помістимо в «Краківських вістях», що буде великою заохотою для цьогорічних змагунів. На днях будуть вислані до кожного УДК зразки грамот для борця в боротьбі з неписьменністю та передовика в боротьбі з неписьменністю. Ці зразки грамот треба показати на черговій відправі, а опісля завісити їх на видному місці в канцелярії УДК» [3, арк. 10]. На рівні УОТ за успішність проведення акції відповідали гуртки боротьби з неграмотністю, формами діяльності яких

були пропагандивні зібрання й реферати, публікації, курси для неграмотних та індивідуальні лекції [19, арк. 23 зв.].

Щонеділі при УОТ відбувалися відчити, реферати, дискусійні вечори, гутірки та курси освітньо-організаційних гуртків, які відповідали за поширення сільськогосподарської грамоти та ціннісні орієнтири національного виховання.

Універсальною формою культурно-просвітницької діяльності Відділу культурної праці УЦК були імпрези. Впродовж 1939-1944 рр. в Генеральній губернії УОТ, жіночі організації, мистецькі об'єднання влаштовували культурні й виховні заходи на основі національних духовних традицій: Андріївські вечори, Свято Св. Миколая [3, арк. 13], Дні матері. У 1943 р. було навіть опубліковано Додаток до «Вісника УЦК» під назвою «День матері, його ідея і наші вимоги до українських матерей» [36, арк. 53]. Прикметно, що при відзначенні свят було «над усім свято Державности» – 22 січня [3, арк. 13]. Вагому частку тогочасних імпрез складали ювілейні роки відомих українських митців [144, с. 338], а рік 1943 закінчено «Днями української культури» [144, с. 341].

Значна увага приділялась справі організації бібліотек. Об'єднавчою структурою бібліотечної галузі на території Галичини стала відкрита 8 травня 1940 р. Львівська державна обласна бібліотека для дорослих, фонд якої налічував 100 тис. одиниць, а у книгозбірні була обладнана загальна читальна зала, зала для студентів, зала періодичних видань [201]. На основі «Порадника для бібліотекарів» (1938 р.) Видавництва Товариства «Просвіта» у Львові було підготовлено «Порадник для бібліотекарів УОТ» і «Правильник бібліотеки УОТ» [35, арк. 20], а з поширенням діяльності УЦК на територію Галичини, з 1942 р. діяв «Правильник мандрівної бібліотеки Українського Допомогового Комітету Відділу Культурної Праці у Львові». Згідно з цим документом, всі книги мандрівної бібліотеки на терені дистрикту були власністю УЦК (Відділу культурної праці у Львові) та формувалися для користування УОТ в окремі комплекти (20-50 книг),

замовлялися через УОК, УДК і надавалися безкоштовно не більше як на півроку і не більше 3 комплектів за раз [5, арк. 100]. З метою пропаганди української книги гуртки прихильників книжки організували виставки та свята книг, виготовляли плакати, стінні каталоги, оформляли вітрини з книгами, влаштовували пробні читання книг, конкурси читання, конкурси кращого розуміння книжки, створювали читальні кутки та мандрівні бібліотеки [3, арк. 8].

Відділ культурної праці УЦК сприяв забезпеченості УОТ видавничою продукцією. Навесні 1941 р. було організовано видавництво часописів національної освіти й виховання для УОТ – «Досвітні вогні» та «Писанка» [35, арк. 1-32]. Якщо «Писанка» була збіркою фольклорних творів, то метою видання «Досвітніх вогнів» стало надавати вказівки й матеріали для роботи національного просвітництва й виховання найширших верств українського народу в УОТ та служити теж цими вказівками й матеріалами усім гурткам УОТ й навіть окремим самоосвітникам, які бажали самотужки підготувати себе до творчого життя [35, арк. 4]. Розділи журналу «Читання», «Роковини», «Молодь», «Організація», «Бібліотека», «Календарець праці» репрезентували стан діяльності УОТ на поточний час у кожній із категорій заходів, рекомендації щодо їхньої праці на майбутнє, поради членам УОТ та плани діяльності [35, арк. 5-22 зв.]. Основною метою просвітницької роботи УОТ констатувалося підвищення рівня національної свідомості шляхом заохочення читачів часопису до ознайомлення з українознавчими науковими виданнями та художніми творами [35, арк. 21], з акцентом на працях історичного змісту. Виявлено, що за 1942-1943 рр. було створено 16 мандрівних бібліотек із 847 книжок [35, арк. 12-12 зв.].

Вищезазначені форми діяльності демонструють ідейний зв'язок УОТ із «Просвітами», товариствами «Рідна Школа» та «Рідна Хата», які аналогічно здійснювали освітньо-виховну діяльність серед молоді шляхом виголошення рефератів, підготовки концертів, аматорських і театральних вистав [239, с. 231]. УОТ продовжували організацію курсів українознавства для

неписьменних, фахової підготовки працівниць дитячих садків, сприяли відновленню мережі читалень і бібліотек (стаціонарних, мандрівних, бібліотек-випозичалень), які займали непересічне місце в поглибленні національної свідомості українців і реалізації просвітницької діяльності філіями «Просвіт» [191], «Рідної Школи» в міжвоєнний період у Галичині [192], а також «Рідної Хати» на території Холмщини та Підляшшя [221].

З метою безперешкодного функціонування товариств однією з умов прийому до УОТ була спроможність претендентів сплачувати організаційні внески – «членські вкладки», розмір яких складав 30-50 злотих [35, арк. 18]. Проте, УЦК сума коригувалася, враховуючи матеріальне становище майбутніх членів УОТ, тому для юнацтва та справді незаможних членів провід УОТ міг знизити членські внески відповідно до їхньої спроможності [35, арк. 16 зв.]. Прибутки УОТ, окрім членських внесків, формували доходи від імпрез, а також збірок коштів під час Різдвяних та Великодніх свят. Одним з перших заходів такого плану на території Генеральної губернії стала всенародна коляда 1941 р. Всім УДК, делегатурам, мужам довір'я, всім Проводам УОТ, а також духовенству, вчителям і громадянам УЦК надіслав прохання та доручення, щоб у кожній місцевості не пізніше 5 січня 1941 р. створити гурток (у більших місцевинах 2-3 гуртки) колядників із найідейнішої молоді та старших людей. Кошти, отримані в результаті заходу, планувалося розподілити відповідно до умов діяльності УОТ – половину на культурні потреби місцевого УОТ, а половину на культурно-освітню працю УЦК [17, арк. 26]. Всі УОТ половину доходів від т. зв. збірок, а третину з усіх інших прибутків [193, с. 230] упродовж 1940-1944 рр. надсилали до організаційно-культурного фонду УЦК з метою матеріальної підтримки культурно-освітніх організацій тих регіонів, де такого роду діяльність характеризувалася меншим рівнем розвитку.

Отже, з огляду на умови, мету та практичні наслідки розбудови УЦК мережі загальноосвітніх і професійних закладів, можна виокремити три етапи

його діяльності у цьому напрямку: 1939-1940 рр. – організаційне оформлення галузі в Генеральній губернії (перші структури управління та заходи з вироблення стратегії УЦК та місцевих комітетів щодо відкриття українських закладів освіти в умовах нового окупаційного режиму); 1941-1942 рр. – активна розбудова мережі народних і професійних шкіл, діяльність УУОП на всій території ГГ, розбудова курсової системи фахової підготовки населення; 1943-1944 рр. – ускладнення функціонування українських навчальних закладів з боку окупаційної влади, зміна умов реалізації планів у зв'язку з наближенням фронту.

Організація українцями навчання у закладах початкової та загальної середньої освіти в умовах нацистського окупаційного режиму позначилася, головним чином, розширенням мережі власне українських народних шкіл з рідною мовою навчання, враховуючи, що офіційна політика у сфері освіти орієнтувалася на підготовку робочої сили лише з базовим рівнем знань.

Попри складнощі організації освітнього процесу в Генеральній губернії, виняткова роль УЦК полягала у розширенні мережі власне українських закладів дошкілля та початкової школи. УЦК вжито низку заходів, які посприяли формуванню національного складу вчительства, збереженню доступу українського населення до загальної середньої освіти та підтримці в здобутті українцями вищої освіти.

2.3 Культурна діяльність УЦК як фактор збереження національної ідентичності українців в умовах окупації

Поряд зі становленням системи освіти, культурна діяльність українців за умов окупаційного режиму спрямовувалася, головним чином, на збереження комунікації мистецької, наукової інтелігенції, популяризацію національних цінностей та культурних благ у рамках легальних УОТ і дозволених владою форм творчої та інтелектуальної діяльності.

Організація УЦК мистецького життя українців в Генеральній губернії базувалася на поєднанні заходів зі збереження національного мистецтва в регіонах і оформлення професійних засад діяльності представників кожного напрямку галузі.

З метою подолання наслідків полонізації та відновлення національних традицій, на Закерзонні УЦК організовувалися виставки народного мистецтва, зокрема, традиційного одягу, елементів побуту, ремесел. Відповідальними за їхнє проведення на місцях призначалися організаційні референти та відпоручниці УЦК. Виставки «народньої ноші» упродовж 1941 р. відбувалися в Сяноці, Ярославі (23-24 лютого), Володаві (12 березня). Виставки народного мистецтва – в Білій Підляській (22-26 квітня) та Кракові (17 листопада) [2, арк. 3-10].

УЦК планувалася організація виставок у кожному регіоні Генеральної губернії, де проживали українці, проте ця справа мала ряд перешкод. Бувало, що місцеві комітети не дотримувалися правил підготовки заходу [2, арк. 8-9], не приділяли належної уваги визначенню дати заходу, через що виставка переносилася на невизначений термін у зв'язку зі святами чи періодом посту [2, арк. 13]. Така форма культурної комунікації мала неоднозначну реакцію населення. Варто зауважити, що УЦК виставки також влаштовувалися і під виглядом пізнавальних заходів для представників окупаційної адміністрації, що, як підкреслювалося референтами та відпоручицями УЦК у звітах, викликало настороженість у селян і низький рівень зацікавленості в участі.

Наприклад, під час організації виставки в Кракові у звіті до УЦК повідомлялося, що акція збирання експонатів із околиці натрапляла на деякі труднощі, бо люди дуже не радо давали свої старожитності для публічного вжитку, боючись, щоб вони не пропали, бо такі випадки бували [2, арк. 3].

Визначальну роль у розвитку сфери українського професійного мистецтва в Генеральній губернії відіграли спеціалізовані органи УЦК, мережа яких уможливила розгортання культурно-мистецької діяльності як способу збереження національних цінностей.

У період оформлення впродовж 1939-1940 рр. УЦК як легальної установи українців, професійне мистецтво на Закерзонні було представлене відомим у Варшаві та Німеччині Українським національним хором (під управою Володимира Божика), який 2 травня 1940 р. дебютував у Кракові [134], мав низку виступів на Холмщині, Підляшші, в Любліні [131], аматорським чоловічим хором «Сурма» в Кракові, хором «Боян» у Сяноці та професійним театром у Холмі [193, с. 233].

Досвід культурної діяльності в Галичині, створення Інституту народної творчості, організація УКК роботи органів ІНТ у галузі образотворчого мистецтва, музики, театру мали визначальний вплив на розвиток українського мистецтва в період нацистської окупації. Насамперед, УКК задля забезпечення творчої активності, співпраці та підтримки мистецьких діячів влітку 1941 р. за зразком Спілки митців у Кракові засновано ряд спілок українських творчих сил: Спілка праці українських музик (муж довір'я – С. Людкевич), Спілка праці українських журналістів (муж довір'я – О. Боднарівич), Спілка праці українських акторів (муж довір'я – В. Блавацький), Спілка праці українських письменників (муж довір'я – др. Лужницький), Спілка праці українських образотворчих митців (муж довір'я – др. Іванець) [3, арк. 31-32 зв.].

Однією з перших мистецьких подій, організованих ІНТ у Галичині, стало святкування влітку 1942 р. сторіччя з дня народження М. Лисенка у форматі Краєвого конкурсу хорів, метою якого було «підвищити культурний

і мистецький рівень українських хорів у Галичині, популяризувати серед хорових колективів твори М. Лисенка та залучати до творчої співпраці із самодіяльними хорами найкращих майстрів хорового та музичного мистецтва» [170]. Підготовка конкурсу відбувалася за підтримки УЦК, проведено ряд відбіркових слухань, які «мали велике значення для шанувальників хорового співу, адже відкрили багато цікавих колективів, показали любов галичан до української пісні та ще раз підтвердили їхню здатність до самоорганізації» [170].

Робота театрального кабінету впродовж 1942-1944 рр. вирізнялась активною діяльністю у сфері фахової підготовки, роботи театрів, організації різного роду театральних заходів. Працівники театрального кабінету ІНТ розробляли програми занять у гуртках [170], займалися підготовкою матеріалів для «Бюлетня ІНТ», преси. Вони організовували курси для керівників танцювальних гуртків УОТ та солістів-танцюристів, змагання танцювальних гуртків і солістів, покази обрядових танків (у порозумінні з кабінетом етнографії й фольклору), покази рухових вправ та народні свята [3, арк. 27 зв.-28].

У червні 1942 р. ІНТ ініційовано оформлення сцен аматорських театральних гуртків в УОТ, а для підготовки костюмів для аматорських вистав відкрито Костюмерну ІНТ у Львові, що знаходилася за адресою: вул. Паркова, 26 [3, арк. 52]. При організації аматорських театральних вистав референти Відділу культурної праці у Львові, референти УОК, Повітових і Районних Делегатур готували попередньо список п'єс для проходження цензури з дозволом Команданта Служби Безпеки дистрикту на їхню постановку [3, арк. 26-26 зв.].

Вже 1 листопада 1942 – 30 квітня 1943 рр. відбулися краєві змагання театральних гуртків УОТ зі всієї Генеральної губернії. До складу оціночних комісій входили Провідник УЦК, керманіч Відділу культурної праці, директор ІНТ, Референт Кабінету театрального мистецтва [3, арк. 95 зв.].

З ініціативи Відділу культурної праці УЦК 2-3 березня 1943 р. відбулася Перша загально-краєва Театральна конференція. Аналіз стану роботи кожного театру впродовж січня 1942 – січня 1943 рр. з визначенням перспектив їхнього подальшого розвитку стало одним із питань програми. Учасниками конференції були заступник Провідника УЦК – К. Паньківський, керманіч Відділу культурних справ – М. Кушнір, начальник ІНТ – С. Сапрун; представники театрів Станиславова, Тернополя, Дрогобича, Перемишля, Коломиї, Холма, львівського Театру Малих Форм; Спілок письменників та акторів м. Львова; преси («Краківські вісті», «Львівські вісті»); представники ІНТ (Кабінету Театрального Мистецтва та Образотворчого Мистецтва) й учасники театральних студій (30 осіб) [20, арк. 1].

Під час конференції взаємозв'язок аматорських та професійних театрів трактовано виключно з позиції педагогічного значення останніх для об'єднань театралів-аматорів [20, арк. 12]. Значна увага приділялася питанню більшої підтримки театрів УОК, адже німецька влада опікувалася половиною професійних театрів українців. Так, допомогу від міської управи/ Крайсгауптмана отримували Український театр імені І. Франка в Тернополі, Український театр у Коломиї, Український театр у Станиславові, а Український театр у Холмі діяв з дозволу на щоразові прохання від місцевого шефа Пропаганди [20, арк. 7 зв.]. Фінансове забезпечення театрів було недостатнім, що позначалося нестачею акторів (Український театр Підкарпаття в Дрогобичі), проблемами з приміщенням та забезпеченістю гардеробом (Театр Малих Форм у Львові). Для збільшення доходів фактично кожен театр влаштовував вистави у провінційних містечках.

Матеріали конференції дозволяють виявити кількість діючих українських театрів на території Генеральної губернії, які функціонували за сприяння УЦК. Станом на березень 1943 р. на території Генеральної губернії працювали 7 професійних театрів: Український театр імені І. Франка в Тернополі, Український театр у Коломиї, Український театр у Станиславові,

Український театр у Холмі, Український театр Підкарпаття в Дрогобичі, Український театр у Перемишлі, Театр Малих Форм у Львові [20, арк. 14 зв.], які діяли, головним чином, зберігаючи традиції національної драматургії.

Відділ виставок ІНТ і Спілка праці українських образотворчих митців активізували виставкове життя у Львові в період нацистської окупації. Упродовж 1941-1943 рр. організовано п'ять виставок, експонати яких демонстрували повернення до національних засад образотворчого мистецтва. Перша з них була відкрита 20 грудня 1941 р. Влітку 1942 р. відбулася «Виставка чотирьох»: художників О. Новаківського, П. Холодного, І. Труша та П. Ковжуна, де було представлено близько 140 експонатів [168]. На початку 1943 р. з нагоди 25-річчя заснування Київської Державної Академії Мистецтв була відкрита Третя виставка Спілки, де експонувалося 303 роботи, що належали 69 митцям. Наступна виставка Спілки праці українських образотворчих митців презентувала доробок художниці й мистецтвознавця О. Кульчицької [179, с. 126-127]. П'ята виставка Спілки відбулася наприкінці 1943 р. і проходила під гаслом «Український характер в образотворчому мистецтві» [168]. На виставці творчість 99 митців представлено 400 творами [179, с. 127].

Етнографічні виставки та етнографічні імпрези (обжинки, народні танки, показ ноші) [179, с. 127], на відміну від виставок на Закерзонні в 1941 р., стали обов'язковим заходом під час конференцій відділу етнографії та фольклору, що діяв у структурі Кабінету образотворчого мистецтва ІНТ.

Ефективність роботи ІНТ забезпечували також зразкові гуртки, бібліотека, випозичальня театральних костюмів, студії різних форм народної творчості, майстерня народних костюмів та інструментів, видавництво Бюлетеню ІНТ, публікація нот, пес і підручників, майстерня сценічних декорацій [3, арк. 28 зв.]. Театральні, хорові, ігрові, музичні, екскурсійні й імпрезові гуртки УОТ уможлилювали культурну діяльність українців на регіональному рівні. Всебічний характер організації УОТ і заходи УЦК щодо максимального збереження національного характеру цих об'єднань сприяли

розбудові їхньої розгалуженої мережі на всій території Генеральної губернії. Так, влітку 1941 р. на українських землях, підвладних німцям, близько 90% місцевостей з українським населенням мало УОТ [193, с. 230].

Прикметно, що вагому частку тогочасних імпрез становили ювілейні роки відомих українських митців, Днів української культури [144, с. 338-341]. Упродовж 1942-1943 рр. кабінетом планування і методики ІНО було підготовлено матеріали та вказівки до свята «День Української Культури», Шевченкового свята, роковин М. Шашкевича.

Наукова праця українців у Генеральній губернії позначилася меншим рівнем розвитку. Впродовж 1939-1940 рр. саме «Українське видавництво» та діюча при УЦК Наукова Рада стали центрами діяльності українських науковців після ліквідації НТШ у Львові та Українського наукового інституту у Варшаві.

Дозволу влади на організацію наукових центрів українців у Генеральній губернії УЦК не отримав. Представлений В. Кубійовичем генерал-губернатору проект Інституту Українознавства навесні 1941 р. [193, с. 221], а також «декрет генерал-губернатора з 24 вересня 1942 р. про створення Інституту ім. Шевченка у Львові» [144, с. 353] були позбавлені перспектив реалізації. Більшість науковців змогли реалізовувати свій фах і частково покращити своє матеріальне становище у процесі роботи в «Українському Видавництві» [193, с. 220-221].

Можливість репрезентації свого наукового доробку вчені отримали із заснуванням Наукової ради при УЦК у Кракові, яку очолював колишній голова Наукового Товариства імені Шевченка у Львові І. Раковський [193, с. 221]. До складу Ради входили керманіч УЦК В. Кубійович і очільник Відділу культурно-освітніх справ І. Зілинський. Презентація досліджень відбувалася щосереді в залі Дирекції Українського Видавництва у Кракові [107].

Об'єднання праці українських науковців стало альтернативою НТШ у Львові, діяльність якого була заборонена, забезпечивши впродовж 1941-

1944 рр. функціонування його історико-філософської та філологічної секції [241, с. 45]. І. Крип'якевич очолював історичну секцію, яка діяла під назвою «Кружок істориків при Спілці Українських Наукових Робітників при УЦК» [185, с. 394].

Масштаби видавничої роботи сприяли розвитку бібліотечної та бібліографічної справи. «Українське видавництво» в Кракові та Львові опублікувало впродовж 1940-1944 рр. 37 науково-популярних та фахових українознавчих праць, 17 видань з мовознавства, 16 з літературознавства [179, с. 98-117]. 26 травня 1941 р. Головним відділом науки та навчання при Уряді Генеральної губернії було дозволено «Український правопис», який підготував І. Зілинський [179, с. 109-110]. Поряд із публікацією наукових розвідок українських вчених «Українським видавництвом» переважна більшість досліджень публікувалася у «Краківських вістях», «Львівських вістях» та в часописі «Наші дні». В останньому науковим студіям було присвячено постійну рубрику – «Наука – світогляд» [153, с. 76]. Упродовж 1940-1944 рр. було опублікувало близько 20 книгознавчих та бібліографічних видань, посібники для редакторів і бібліотекарів, каталоги видань видавництва у Кракові та Львові [179, с. 117-122].

Зі встановленням німецької влади продовжували діяльність музейні установи. На Закерзонні діяв Музей «Лемківщина» в Сяноці [230]. Наприкінці 1940 р. в музеї нараховувалося більше 8200 експонатів: пам'ятки господарської культури лемків, іконописного мистецтва з XV ст., рукописні церковні книги, експонати з польського костелу, бібліотека рукописів і документів, нумізматична колекція, колекція тканин, писанок [104]. Функціонував Національний музей у Львові, в якому інтенсивно працювала реставраційна майстерня (робота над Богородчанським і Скварявським іконостасами), проводилась наукова та фондова роботи, відбувались робочі поїздки по церквах [167], велася праця над архівом М. Драгоманова (проф. І. Примаченко) і Гната Хоткевича (П. Хоткевич) [153, с. 88].

Національний музей працював на базі шести відділів, які займались формуванням фондів, головним чином пам'яток українського образотворчого мистецтва. У 1942 р. в музеї налічувалося 80 тисяч експонатів. Впродовж 1941-1944 рр. на території дистрикту Галичина діяло чотири музеї у Львові (Національний, історичний, природознавчий, промисловий) та регіональні музеї, наприклад, український музей у Самборі, історико-краєзнавчий у Тернополі. При кожному музеї функціонували бібліотеки [153, с. 91-92].

Таким чином, відновлення національних традицій виховання, налагодження культурної комунікації через виставкову діяльність, взаємозв'язок професійного та аматорського мистецтва забезпечили максимально можливу в тогочасних умовах адаптацію засад національно-культурної діяльності українців кінця XIX – початку XX ст. на рівні спеціалізованих установ (ІНТ, ІНО), театрів, гуртків УОТ.

Паралельно із захистом культурних цінностей УЦК сприяв консолідації сил для вирішення соціальних питань, у чому ключове місце займала абстинентська діяльність. До статутного оформлення Колегії абстинентів успішність абстинентських акцій УЦК забезпечувалася представниками духовного сану, оскільки навесні 1942 р. «при Митрополичому Ординаріаті у Львові було створено Союз священників Абстинентів для організування абстинентської акції серед церковних братств і релігійних товариств» [3, арк. 33].

З червня 1942 р. абстинентська діяльність стала одним із напрямів роботи УОК, повітових і районних делегатур [3, арк. 32 зв.], які зобов'язувалися дотримуватися заборони продажу алкогольної та тютюнової продукції при організації закладів харчування, а гуртки УОТ і секції Організації українського жіноцтва відповідали за поширення протиалкогольної і протинікотинової боротьби в закладах дошкільця та школах. Реалізація цієї акції була безпосередньо пов'язана з просвітницькою роботою. Упродовж 1942-1943 рр. «Українським видавництвом» було опубліковано брошуру на протиалкогольну тематику [65], періодично

з'являлися статті в українських часописах, видано додаток до «Вісника УЦК» – «Українські Освітні Товариства в боротьбі за тверезість» [36, арк. 29], а з метою пропаганди здорового способу життя УЦК у Заліщиках, Іване-Пустому, Калуші, Болехові проведено п'ять курсів із виготовлення безалкогольних напоїв, у яких взяли участь 157 осіб з дев'яти округів Галичини [197, с. 304]. Статистичні дані щодо діяльності об'єднань абстинентів на території ГГ є поодинокими, проте, свідчать про наявність значної кількості цих об'єднань. Так, у 1943 р. лише на території Чортківського повіту функціонували «43 гуртки народного здоров'я і абстиненції, що об'єднують 1500 членів... 28 грудня цього ж року пройшла перша нарада абстинентського активу Стрийського УОК, у межах якого діяли 32 гуртки» [197, с. 304].

З огляду на ліберальну політику у сфері релігійного життя німецької окупаційної влади, на культурно-освітньому з'їзді 16-17 березня 1940 р. з приводу церковних справ було вирішено зайнятися питаннями повернення українських церков та церковного майна, матеріального забезпечення українського духовенства, а також завести правильне навчання релігії в українських школах та признати етапи українським катехитам; подбати про святкування всіх українських свят в українських школах [197, с. 46].

Перші заходи щодо повернення українських церков було здійснено на Холмщині, де за перші місяці німецької влади ревіндиковано всього близько 20 церков (разом за весь час німецької влади повернено їх близько 70) [193, с. 50]. 19 травня 1940 р. за участі Адміністратора Православної Церкви Холмщини і Підляшшя о. протопресвітера І. Левчука, 50 представників духовного сану, а також провідника українців у Генеральній губернії В. Кубійовича, делегацією з Кракова та головами Допомогових комітетів Любліна, Холмщини та Підляшшя, Ярослава відбулося повернення українцям Холмського собору [92].

З 1940 р. за ініціативи В. Кубійовича діяли дорадчі органи в справах Греко-католицької та Православної церков: Колегія для справ Греко-

католицької Церкви та Головна Православна Рада при УЦК [193, с. 288]. Восени 1940 р. «Українським видавництвом» опубліковано «Божа наука: катихизм християнсько-католицької віри на основі Біблії одобрений Греко-католицьким Єпископатом» [44], який дозволено Греко-католицькою Апостольською адміністрацією Лемківщини використовувати в якості шкільного підручника [179, с. 131]. Також з дозволу церковної влади «Українським видавництвом» видрукувано 4 молитовники з текстами молитов українською мовою [42; 48; 54; 83].

Особливістю участі УЦК в організації релігійного життя українців у Генеральній губернії була допомога очільникам церков у зверненнях до окупаційної влади та матеріальна підтримка їхніх ініціатив. В. Кубійович наголошував, що однією з перших проблем була справа приміщення та праці для священників утікачів [193, с. 289], для яких УЦК виклопотав урядову грошову допомогу в розмірі довоєнного часу. Аналогічна ситуація була й у Галичині. К. Паньківський з приводу цього зазначав, що владики не хотіли вдаватися до німецької влади з проханнями, тому представники УЦК намагалися, у міру можливостей, допомагати їм інтервенуючи в німецьких урядах у господарських справах [144, с. 329]. У 1942 р. УЦК долучився до створення та підтримки існування українського церковного хору у Львові.

Отже, культурне життя українців завдяки діяльності УЦК позначилося тенденцією відновлення національних основ його просвітницької, мистецької та церковної галузі. В умовах окупаційного режиму організація УЦК ієрархічної мережі референтур Відділу культурної праці та співпраця із Відділами шкільних справ, Суспільної опіки сприяли оформленню професійних об'єднань діячів культури, уможливили ефективну реалізацію мистецької та просвітницької діяльності, які впливали на розвиток національної свідомості і суспільних цінностей українців.

З'ясовано, що організація УЦК культурно-мистецького життя українців у Генеральній губернії базувалася на поєднанні заходів із розвитку національного мистецтва в регіонах, оформленні професійних засад

діяльності представників кожного напрямку галузі, сприянні функціонуванню мистецьких, музейних, бібліотечних інституцій. Це забезпечувало комплексну реалізацію культурних прав українців і на Закарпатті, і в Галичині.

На основі архівних матеріалів доведено, що Інститут Народної Творчості й «Українське видавництво» стали визначальними структурами у відновленні національних традицій театрального, музичного, виставкового життя українців у Генеральній Губернії на рівні професійного й аматорського мистецтва, популяризації здобутків національної культури, розвитку видавничої та бібліотечної справи.

Висновки до розділу:

Аналіз нормативних документів УЦК засвідчив організацію чіткої ієрархії органів управління культурно-освітніми справами в рамках спеціалізованого Відділу культурної праці. Вивчення форм роботи структурних одиниць Відділу дозволяє констатувати, що УЦК, попри контроль місцевої адміністрації, вдалося розробити власний механізм діяльності кожної з інституцій, з уможливленням вирішення проблем і своєчасної реакції на них як на локальному рівні у форматі зібрань, нарад, лекцій членів гуртків, референтур, так і на рівні конференцій представників певної галузі з усієї Генеральної губернії.

Простежено засоби та форми відродження та адаптації традиційних підходів щодо організації культурно-освітнього життя українців (розбудова мережі закладів освіти, просвітницька діяльність, професійне та аматорське мистецтво) в Генеральній губернії упродовж 1939-1944 рр. Створення мережі закладів початкової та середньої освіти і системний характер навчально-виховного процесу засвідчило відбудову принципів національної освіти. Виявлені факти демонструють виняткову роль УЦК у подоланні наслідків полонізації, відродженні принципів національного виховання, навчання неписьменних, зрештою, у формуванні національного складу вчительства.

Забезпечення діяльності мистецьких, музейних, бібліотечних інституцій сприяло поживленню театрального, виставкового, музичного життя українців і на території Закарпаття, і в Галичині. Зміна та пошук форм культурної діяльності відображає максимальне використання УЦК можливостей легальних установ УОТ, ІНТ, ІНО та звуження спектру проблем задля уможливлення задоволення освітніх і культурних потреб українського населення в умовах окупації.

Варто зауважити, що знаковою постаттю у даному контексті є провідник УЦК – В. Кубійович, завдяки ініціативам якого відбулися значні зрушення у культурно-освітньому житті українців у Генеральній губернії (від пропозицій на культурно-освітньому з'їзді, проектів наукових установ, заснування дорадчих органів при УЦК до безпосередньої участі в конференціях референтів тощо).

РОЗДІЛ 3. Фізична культура та національне виховання української молоді в Генеральній губернії

3.1 Справи молоді та спорту в Генеральній губернії: організаційна структура УЦК

Заборона діяльності Українського спортивного союзу й «Пласту» наприкінці 1930-х рр. залишала відкритим питання фізкультурної та спортивної діяльності українців, а також існування організацій молоді. Зі встановленням німецького окупаційного режиму на території українських етнічних земель Закерзоння, що увійшли до складу Генеральної губернії, українською делегацією уже на зустрічі з генерал-губернатором Гансом Франком в листопаді 1939 р. було висловлено прохання надати дозвіл на функціонування молодіжних об'єднань [77, с. 20]. Німці не мали наміру розвивати спортивну галузь, проте, зважаючи на наявність спортивних організацій, не забороняли її. Ключовим представником урядових органів, діяльність яких стосувалася справ молоді та спортивної сфери в ГГ, був Уповноважений спортивних справ Генеральної губернії у Головному відділі внутрішнього правління, який мав компетенцію виділяти фінанси на потреби товариств або накладати вето на їхнє виділення [175, с. 22]. Таким чином, діяльність українських спортивних і молодіжних об'єднань у ГГ була строго регламентованою, про що згадував В. Кубійович, зауважуючи, що вони діяли за тихою згодою німців і під їхнім контролем [193, с. 246].

Схвалення положень меморіалу посприяло відновленню роботи в означеному напрямку та створенню де-факто на початку 1940 р. спеціалізованого Відділу виховання молоді (ВВМ) при Українській Станиці в Кракові, який очолив колишній пластовий діяч і член Українського Спортивного Союзу Я. Рак. Робота ВВМ організувалася на базі двох підвідділів – виховання юнацтва (до 18 років) та виховання молоді (від 18 років), діловодства мандрівництва й таборування, національно-суспільних

виховних справ, жіночого виховання, змагань і руханки [243, с. 147]. Поряд із питаннями кадрового забезпечення діловодств, підготовки інструкцій і засобів пропаганди, першочергового значення набуло «пристосування» статутів існуючих товариств («Рідна школа», «Луг», «Сокіл») до організаційних рамок ВВМ [24, арк. 1-3], що мало непересічне значення для подальшої діяльності українців у даній галузі.

Після створення навесні 1940 р. УДК, фізкультурно-оздоровча діяльність визначалася одним із ключових напрямів реалізації суспільної опіки. Розширення повноважень УДК у сфері фізичного та національно-суспільного виховання на основі продовження справ ВВМ Української Станиці відбулося після легалізації УЦК і появи в його структурі Відділу опіки над молоддю і родиною (ВОНМіР). Організація та допомога у створенні спортивно-руханкових товариств, відпочинкових таборів і таборів праці констатувалися статутом УЦК як пріоритетні завдання щодо організації життя молоді в її моральному і фізичному вихованні на чесного, характерного громадянина [193, с. 483].

Прикметно, що очільниками відділу були, головним чином, колишні діячі «Пласту». Так, після відставки Я. Рака в серпні 1940 р. (причиною був конфлікт із німецькою владою) управління взяв на себе інженер, пластун В. Татомир, з грудня 1942 р. – один з редакторів пластового видання 1930-х рр. «Вогні» Роман Олесницький. З 3 вересня 1943 р. очільником відділу став професор Зенон Зелений [6, арк. 66 зв.].

Вертикаль управління справами молоді та спортивної галузі оформлювалася аналогічно іншим відділам: референти опіки над молоддю і родиною у провіді УДК/Делегатур ставали представниками ВОНМіР УЦК, а заступники голів місцевих товариств УОТ одночасно були референтами виховання молоді [193, с. 507].

У структурі створеного у вересні 1941 р. у Львові Українського крайового комітету (УКК) під керівництвом Верховного Отамана Пласту С. Левицького також діяв відділ у справах молоді [181, с. 153]. Враховуючи

традиції спортивного життя в Галичині, при Відділі у справах молоді УКК було організовано спеціалізований підвідділ, який відповідав виключно за діяльність спортивних і тіловиховних організацій, – Тіловиховна секція під керівництвом відомого в Галичині спортсмена та пластуна Т. Білостоцького.

Централізація органів зі справ спорту та виховання української молоді на всій території Генеральної губернії у структурі УЦК з 1 березня 1942 р. означала встановлення єдиного формату відносин урядових органів і УЦК, актуалізацію удосконалення структури управління та розробку відповідної програмно-нормативної бази. Референтури ВОнМіР УЦК уповноважувалися відновлювати діяльність руханкових і спортивних товариств у Галичині, популяризувати акцію здобуття Відзнаки фізичної справності, забезпечити функціонування «клітин молоді» та організувати відпочинкові табори [4, арк. 8].

Питання фізичного виховання українського населення в Генеральній губернії відтепер належали до компетенції Референтури тіловиховання ВОнМіР УЦК, гаслами діяльності якої стали «Спорт в маси» та «Всесторонність у фізичному вихованні» [26, арк. 5]. Мережа спортивних об'єднань (як найнижчої ланки) формувалася за узгодженням з Уповноваженим спортивних справ Генеральної губернії та представниками німецької адміністративної влади в округах (Крайсгауптманами) [4, арк. 8].

За розвиток професійного спорту відповідали спеціалізовані органи – «ланки» футболу (копаного м'яча), зимових видів спорту (зимових спортів), спортивних ігор, водних видів спорту (водних спортів), боксу, легкої атлетики, шахів, спорту для жінок (жіночого тіловиховання), гімнастики (руханки). За матеріалами періодичної преси встановлено, що в структурі ВОнМіР УЦК функціонувала також Ланка тіловиховного назовництва. «Фахівці-тілоназовники» разом з україністами-мовознавцями були покликані усталити та запровадити на всій території Генеральної губернії спортивну термінологію і систематизувати останню у ході підготовки до публікації «Тіловиховного словника» [128].

Найбільш розгалужену структуру утворювали органи Ланки копаного м'яча ВОНМіР УЦК, що відповідали за організацію футбольних матчів, підготовку українських футболістів і арбітраж.

На основі «Організаційного правильника Ланки копаного м'яча» [12, арк. 4-7] та інструктивних матеріалів встановлено, що Ланка копаного м'яча (ЛКМ) діяла у складі проводу разом із окремими Комісіями дисципліни та судівництва. Допоміжними органами були секретаріат та ланка розгривок. Секретаріат ЛКМ відповідав за канцелярію та картотеку футболістів (копунів), а касир – за фінансові справи.

Ланка об'єднувала членів двох категорій – безпосередні та посередні члени класу «А» і «Б». Безпосередніми членами ЛКМ були «круг першунів», обласні й окружні ЛКМ. До посередніх членів належали клубові ЛКМ. Найвищою категорією був «круг першунів», який формували товариства, що здобули першість у ході розгривок. Він був підзвітний Краєвій ланці копаного м'яча і мав власний правильник. Обласні ЛКМ об'єднували всі футбольні клуби певної області та діяли автономно при обласних Рефератах тіловиховання. До складу обласних/окружних ЛКМ не мали права входити дискваліфіковані спортсмени [27, арк. 5].

Діяльність Ланки копаного м'яча здійснювалася на основі місячних та річних планів праці, а також «напрямних праці» секцій, обласних осередків, клубів [28, арк. 3-8]. Дотримання норм правильників, ухвал і наказів Референтури тіловиховання контролювалося Комісією дисципліни ЛКМ, яка була першою інстанцією з вирішення дисциплінарних питань «круга першунів». За власною ініціативою або на прохання спортивних товариств Комісія дисципліни мала право висилати на змагання свого делегата – обсерватора [28, арк. 8 зв.-9].

За призначення суддів на змагання визначеного рівня (товариські ігри, за чашу Провідника УЦК, першість краю тощо) відповідала Комісія судівництва Краєвої Ланки Копаного м'яча, до складу якої входили референт дисципліни, референт кваліфікації та вишколу й секретар [12, арк. 13 зв.].

З появою в 1942 р. при Референтурі тіловиховання УЦК окремої Ланки дисципліни і судівництва, було уніфіковано положення суддівських практик і регламент змагань, засвідчувалося підпорядкування спортивних клубів Референтурі тіловиховання [245, с. 105]. Право на участь у змаганнях отримували лише зареєстровані спортивні клуби. Футбольний чемпіонат відбувався за «Правилами гри в копаний м'яч» Українського спортивного союзу, прийнятими в 1934 р. Турніри та спільні змагання відбувалися з дозволу Ланки дисципліни і судівництва на основі угоди між клубами.

Спортсмен, який брав участь не більше як у двох матчах у рамках чемпіонату в команді одного клубу, міг починати грати за інший клуб вже в тому самому календарному році. Гравець розформованого клубу, або такого, що змінив назву, міг взяти участь у чемпіонаті в іншому клубі одразу ж після нової реєстрації, якщо дана команда не розіграла більше половини змагань. Кожен клуб ніс відповідальність за поведінку своїх офіційних представників і гравців та за дотримання спокою і порядку перед, під час і після змагань, а також на спортивному полі. У випадку коли обидва клуби мали однакову форму, господар зобов'язувався змінити свою. Інше вбрання мали і воротарі. Суддя повинен був мати одяг цілком відмінний від форми гравців обох команд. Коли ж арбітр зовні був подібний до гравців, господар мав завдання доставити йому іншу форму. Недотримання цих вимог могло стати причиною скасування результатів змагань, якщо протест був заявлений до початку матчу [28, арк. 61-62 зв.].

Нейтральним полем для команд з одного міста був майдан іншого клубу в тому ж населеному пункті. У разі браку третього поля – поле, призначене Ланкою Дисципліни і Судівництва. Для колективів з двох різних місцевостей – майданчик в іншому місті, яке не було осідком зацікавлених команд [28, арк. 62 зв.].

Не дозволялося влаштовувати змагання приватним особам з метою заробітку. Закордонні команди запрошувалися до участі у змаганнях винятково з дозволу Референта тіловиховання УЦК. У всіх змаганнях, в яких

брав участь клуб, приналежний до Референтури Тіловиховання, господар мав обов'язок письмово подати заяву до Ланки Дисципліни і Судівництва не пізніше трьох днів перед змаганнями, одночасно сплачуючи визначену суддівську таксу [28, арк. 62 зв.-63].

Обидва клуби, які організують матч, були зобов'язані надати арбітру належну охорону і допомогу. Питання організації безпеки на змаганнях входило до компетенції господаря, який мав ряд обов'язків: надати повну особисту охорону гравцям і арбітру під час матчу і після нього; поширити по цілому стадіону оголошення, які забороняли публіці перешкоджати ходові змагань; визначити відповідну кількість стюартів; убезпечити поле перед натовпом вболівальників і заборонити їм згромаджуватись під обома воротами. У разі недотримання правил, зазначалось, що порушники порядку будуть затримані поліцією. Заборонялося без дозволу Референта тіловиховання влаштування спільних футбольних імпрез водночас з іншими видами спорту [28, арк. 63].

За недотримання спортивних норм у ході гри або протиправну поведінку стосовно судді, Ланкою Дисципліни і Судівництва було розроблено шкалу покарань, в основі якої були, головним чином, дискваліфікації, в окремих випадках грошові штрафи [28, арк. 61 зв.-62 зв.].

Термін дискваліфікації залежав від тяжкості порушення. За небезпечну гру, дворазове звернення уваги суддею, спортсмен вилучався на два тижні; за брутальну гру – від двох до шести місяців; за гру з навмисними ударами по м'ячу – від трьох місяців до двох років, а без м'яча – від трьох місяців до трьох років; за нанесення фізичних ушкоджень гравцеві чи глядачеві – від шести місяців до трьох років; за словесну зневагу – від одного до чотирьох тижнів; за погрози суперників – від одного до двох тижнів [28, арк. 61 зв.].

За нанесення фізичних ушкоджень судді гравця чекала дискваліфікація від трьох років до повної, за погрози – від одного до чотирьох місяців; за критику рішень судді під час змагань – від двох до шести тижнів; за образу

нанесену арбітру – від чотирьох до шести місяців; за непослух йому – від двох до чотирьох місяців.

Підбурювання чи провокування глядачів і спортсменів до виступів каралось дискваліфікацією від шести до дванадцяти місяців. Співпраця із гравцем з тимчасовим позбавленням прав тягла за собою вилучення самого футболіста на два місяці, а того, хто його залучив, – від чотирьох до дванадцяти місяців [28, арк. 61 зв.].

За подвійну заявку гравця належала дискваліфікація до дванадцяти місяців; за участь у команді незаявленого спортсмена – 2 місяці, якщо той самий гравець був заявлений до іншого клубу в УЦК – до чотирьох місяців, а якщо він не затверджений взагалі – грошове покарання від 100 злотих. Вилучення на термін від одного місяця чекало на футболіста, який без поважних причин не з'явився на офіційні змагання. За умисне подання судді фальшивого складу команди капітан і гравець, який свідомо грав під взятим прізвиськом, отримували дискваліфікацію не менше дванадцяти місяців. При ненаданні судді, ігноруючи його вимогу, складу команди, капітан вилучався на два тижні із обмеженням у виконанні обов'язків очільника колективу на два місяці. За не дозволена гра з товариствами не зареєстрованими в УЦК належала кара від 100 злотих аж до розформування. У разі, якщо клуб з власної вини переривав змагання, то грошова кара становила 100 злотих. Якщо команда залишала спортивне поле, то клуб мав сплатити штраф від 200 злотих, а капітан команди вилучався на строк від шести місяців. За неявку спортсменів на змагання, окрім відшкодування суперникові, передбачалось стягнення від 200 злотих. Це покарання поширювалось на всі види спорту [28, арк. 61 зв.-62 зв.].

Сам клуб міг дискваліфікувати гравця, одночасно повідомляючи про причину і час вилучення Ланку Дисципліни і Судівництва. Вона лише в якості винятку могла дозволити дискваліфікованому гравцю брати участь у грі в офіційних або репрезентаційних змаганнях. У випадку незгоди з

рішеннями Ланки Дисципліни і Судівництва команди мали право подання апеляції у триденний термін [28, арк. 62 зв.-63].

Практика дискваліфікації зі стадіонів або заборона вболівальникам відвідувати матчі своїх улюбленців, після організованих ними безладів, у період окупації не застосовувалася. Це було пов'язано з тим, що однією з головних статей фінансування тогочасного спорту були надходження від продажу квитків глядачам [175, с. 241].

Фінансування змагань передбачало залучення коштів клубів-учасників, а також місцевих референтур і, зрідка, Референтури Тіловиховання ВОнМіР УЦК. У ЛКМ функціонувала система членських внесків. Встановлювалася фіксована «річна вкладка» до каси ЛКМ при Референтурі тіловиховання УЦК кожної із категорій членів: круг першунів – 1000 злотих, при цьому, з класу «А» – 500 злотих, класу «Б» – 250 злотих. Від усіх змагань класу «А» та міжокружних класу «Б» клуби сплачували 3% доходу бруто до каси обласної ЛКМ упродовж 3-х днів після завершення матчів, а також від окружних і товариських обласних змагань. Від усіх видів змагань господар сплачував 2% доходу бруто до каси Референтури тіловиховання УЦК [27, арк. 5 зв.].

У рамках футбольного чемпіонату за власний рахунок організовувались «обосторонні змагання». Односторонні змагання проходили за рахунок спільних коштів, а клуби ділили навпіл прибутки та видатки. Транспортні витрати включали гроші за переїзд пасажирським потягом третього класу для 15 осіб і харчування спортсменів по 20 злотих на особу. Якщо відстань для переїжджаючого клубу становила більше 150 кілометрів залізницею, то кошти на прохарчування збільшувались вдвічі. У разі, якщо матч чемпіонату не відбувався з вини господаря, то останній був зобов'язаний повернути супернику транспортні витрати. В протилежному випадку, суму відшкодування господареві вирішувала Референтура Тіловиховання УЦК після надання відповідних матеріалів. Змагання могли скасовуватись, якщо суддя визнавав поле непридатним до гри. У такій

ситуації матч відбувався як товариський, прибутки клубів ділились навпіл. Клуби сплачували 5% бруто на фонд Референтури Тіловиховання УЦК. Ігри плей-офф відбувалися за рахунок коштів Референтури даної округи [28, арк. 61].

Загалом, джерелами фінансового забезпечення ВОНМіР та спортивних товариств, зокрема, були видатки на спорт із річного бюджету УЦК, членські внески учасників змагань, пожертвування, доходи від організації змагань.

Упродовж 1940-1942 рр. оформився порядок проведення змагань фактично із усіх вищезазначених видів спорту. Винятковою була організація діяльності Ланки шахів, враховуючи, що лише в грудні 1943 р. були проведені змагання на першість краю, який був поділений на три шахові райони: західний, східний і північний. В 1944 р. українські території Генеральної губернії подрібнились на 6 шахових областей: Львівську, Тернопільську, Станіславівську, Стрийську, Перемишльську, Холмську. Щоб підняти індивідуальний рівень спортсменів, започаткували 6 ліг. Статус кожного шахіста визначався за успішністю виступів на попередніх змаганнях [169].

Процес організації змагань за Відзнаку фізичної справності (ВФС) унормовувався «Правильником Відзнаки Фізичної Справності» [33, арк. 3-5] від 1 вересня 1941 р. Поява такого документа була вагомим досягненням у контексті відновлення національних підходів до фізичного виховання населення, враховуючи розробку і публікацію вимог щодо даного типу змагань Українським спортовим союзом ще в середині 1930-х рр. [262, с. 11].

«Правильником» передбачалося оформлення ієрархії органів, які відповідали за проведення проб. Референтура тіловиховання УЦК затверджувала склад Головної та Технічної комісії ВФС. До складу Головної комісії входили провідник, заступник та організаційний референт (в одній особі), секретар. Провідник комісії відповідав за зв'язки з громадськістю та пропаганду спорту. Завдяки його авторитетові можна було застосовувати санкції по відношенню до порушників дисципліни. Провідник Комісії

повинен був брати участь у проведенні проб ВФС в Технічних комісіях (ТК). Завдання організаційного референта полягало в тому, щоб організувати відповідні комісії спільно з провідником комісії ВФС. Часто він контролював діяльність на місцевості, призначав Технічні комісії проб ВФС, наглядав за працею створених комісій, погоджував з ними терміни проб ВФС, брав участь в ТК ВФС, пропагував здоровий спосіб життя і спорт. Секретар комісії контролював випуск оголошень, інформував учасників і керівників клубів про змагання, збирав матеріали ТК ВФС, оформлював та пересилав їх разом зі звітами до Головної комісії (ГК). Провідника ТК ВФС визначала та затверджувала ГК ВФС за поданням Референтури тіловиховання при УОК [26, арк. 5].

Комісії ВФС оголошували час та місце тренувань для змагань за ВФС, відповідали за контроль вправ, знайомили учасників зі статутом змагань за ВФС та вимогами.

Безпосередньо на місцях змагання ВФС організували Окружні комітети чи Технічні комісії ВФС або делеговані для цієї мети особи в школах чи установах. До їхніх обов'язків належали: визначення щонайменше за 14 днів місяця та дати змагань, подання остаточного терміну оголошень щодо видів змагань, які заплановано провести, розгляд і прийом заявок кандидатів. Технічна комісія проб ВФС відповідала за облаштування місця для проведення змагань й забезпечення спортсменів усім необхідним [26, арк. 5 зв.].

Окрім матеріально-технічного забезпечення проведення змагань Комісіями ВФС, «Правильником» передбачалося медичне та кадрове гарантування. Так, до складу Технічної комісії ВФС, крім провідника, входили організатор змагань, лікар, вчитель фізичної культури, поручник фізичного виховання або інша особа, яка гарантувала фахове проведення змагань, і секретар. Також ТК ВФС тестувала кожного кандидата окремо, фіксуючи результати, визначаючи рівень його фізичної підготовки й відповідність нормативам для здобуття ВФС. Лікар мав перевіряти стан

здоров'я кандидатів, допущених до змагань, відсіювати недужих і слабких, а за потреби надавати медичну допомогу під час проведення змагань [26, арк. 6].

Для проходження випробування на здобуття ВФС учасник отримував дозвіл (зголошення) до цілої або частинної проби за ВФС, в якому обов'язково зазначалося, окрім персональних даних кандидата, на який ступінь ВФС він претендує, або вже здобутий клас ВФС. Після проходження відповідного етапу Генеральною комісією ВФС видавалось посвідчення відбутої проби за ВФС, яке передавалось дотичною комісією ВФС особам, які її здобули [33, арк. 11-11 зв.].

Успішність проведення змагань фіксувалася у звітній документації. Звіти разом з рекомендаціями комісій щодо визнання результатів учасників змагань пересилались впродовж 10 днів після закінчення змагань. Окремі звіти зі змагань ВФС заносились до книжки ВФС, яка залишалась в УТК чи ОК ВФС [236, с. 167].

Проби за ВФС, насамперед, мали пропагандивне значення. Відділом опіки над молоддю було підготовлено також «Табелі для вимаганих осягів ВФС» з нормативами для чоловіків і жінок у відповідності з їхніми віковими категоріями та окремо «Інструкцію до правильника для організаторів та відпоручників уповноважених до переводження проб ВФС та для проводів Куренів Молоді» [33, арк. 5 зв.-12]. Відтак, завдання Комісії ВФС (в першу чергу провідників) включали встановлення контактів з директорами шкіл, студентськими лідерами, керівниками різних установ задля роз'яснення їм цілей ВФС і, відповідно, залучення до даного роду заходів різних вікових категорій молоді [26, арк. 5-6].

На відміну від спортивних організацій, німецька влада довгий час відмовлялась легалізувати діяльність українських молодіжних об'єднань – куренів молоді. В. Кубійович неодноразово згадував про спроби УЦК отримати офіційне затвердження їхнього статуту, але, враховуючи ситуацію, за рішенням проводу УЦК від 6 квітня 1941 р. курені молоді ставали

секціями УОТ [193, с. 240]. Наведені Провідником відомості щодо узгодження з генерал-губернатором положень меморандуму української національної групи від 18 квітня 1941 р. дозволяють констатувати встановлення чіткого контролю влади за діяльністю даних об'єднань. Управлінські кадри куренів молоді обов'язково мали отримати характеристику від органів поліції і СД щодо їхньої благонадійності [193, с. 557].

Курені молоді формувалися за віком: поділяючись на «новиків (7-14 років), юнацтво (14-18 років), молодь (18-24 і навіть 28 років). Для кожного з них розроблялися правила, на підставі яких було вироблено загальну інструкцію для організації та виховання української молоді в Генеральній губернії. У цьому документі містилися також вимоги до молоді різних вікових категорій. Згідно з інструкцією, всі курені молоді даної місцевості об'єднувалися в Улад української молоді (УУМ) [193, с. 240-241].

Послугуючись прикладом УЦК, 15 січня 1942 р. було затверджено «Правильник Уладу Української Молоді (УУМ) як Секції Відділу Опіки над Молоддю УКК» [75]. Завданням УУМ проголошувалось релігійно-моральне, національно-суспільне та фізичне виховання української молоді на терені діяння Українського краєвого комітету. УУМ у Галичині діяв на основі двох відділів – «племен» новиків (7-12 років) і юнаків (12-18 років і більше). Окремим відділом було плем'я передових (від 18 років), до якого належали діячі керівних органів УУМ.

Управління відділами УУМ («новиків», «юнаків» та «передових») здійснював начальник, діяльність якого мала дорадчий характер у контексті вертикалі управління Відділом опіки над молоддю, Верховна рада УУМ (секретар і референти організації, що відповідали за діяльність хлопців і дівчат, організацію преси й пропаганди, господарювання), зв'язкові між центральною владою та регіональними осередками УУМ (окружний, станичний), кошовий – зв'язковий усіх частин УУМ в конкретній місцевості. Обов'язки та повноваження вищезазначених посад прописувались у

«Правильнику внутрішньої дисципліни керівних органів і діловодчиків УУМ» і «Правильнику прав і обов'язків зверхників частин УУМ» [75, с. 2]. Улад української молоді з весни 1942 р. очолював О. Тисовський.

Поряд із цим, після оформлення Відділу у справах молоді при УКК О. Тисовський, на прохання С. Левицького, очолив комісію, що мала розробити статут нової молодіжної організації. Спочатку планувалося створити в УКК окрему Комісію виховних осель молоді, щоб уможливити продовжування виховної діяльності української молоді в літніх таборих-оселях на місцях колишніх пластових таборів. Після тривалих обговорень було ухвалено назву Виховні спільноти української молоді (ВСУМ) та прийнято правила, які передбачали на досвіді Пласту виховну діяльність організації у трьох вікових групах – «племенах»: новацтво, юнацтво і передові [223, с. 168]. Для керівництва роботою розроблено інструктаж і видавались періодичні обіжники з інструкціями й матеріалами до т. зв. проб трьох ступенів [144, с. 372]. Частини ВСУМ були особливо активними у шкільному середовищі. Після поширення влади УЦК на всю територію Генеральної губернії у березні 1942 р. тягар праці лежав на «передових», колишніх пластунах та на студентах, що включилися в працю ВСУМ. Напрявні до діяльності розробляла, як дорадчий орган, «Виховна Рада», що її очолював засновник Пласту д-р. О. Тисовський [223, с. 169].

Відповідно до завдань ВОнМіР основою організації дозвілля та національного виховання української молоді в Генеральній губернії стало таборування. З 14 червня 1941 р. організація й управління таборами визначалися «Правильником Юнацького табору української молоді в Генеральній Губернії» [29, арк. 2]. Таборами займався Відділ опіки над молоддю та родиною УЦК в Кракові за згодою уряду Генеральної губернії (Відділ внутрішніх справ). З цим документом організатори ознайолювали молодь на окремих зборах одразу при відкритті табору. Він також вивіщувався на таборовій дошці для оголошень. Вносити зміни до правил міг

тільки Відділ опіки над молоддю і родиною УЦК або командант табору з його дозволу.

Існувала чітка ієрархія відповідальних за роботу табору. Усі питання, пов'язані з організацією та роботою табору, вирішувалися референтом Опіки над молоддю та родиною даного УОК, УДК або Делегатури, в межах компетенції яких діяв табір, згідно з дорученнями ВОнМіР УЦК. Окреме місце займали опікун табору та його духівник, тобто «зв'язкові» між громадянством і табором [29, арк. 2 зв.].

Разом із референтом справами відкриття табору займалася Колегія опіки над молоддю та родиною при УДК. Обов'язок голови УДК полягав у тому, щоб отримати необхідні дозволи на відкриття й функціонування табору. Провід затверджував Відділом опіки над молоддю та родиною УЦК і начальником округу. Після того, як Відділ опіки над молоддю видавав наказ про початок роботи табору, управління ним переходило до команданта, який відповідав за функціонування табору до часу його закриття. Він співпрацював з УДК чи Делегатурою, на терені яких діяв табір, був уповноважений щоденно звітувати перед Відділом опіки над молоддю та пересилати звіти кожні 10 днів через УДК до УЦК [79, с. 18]. Заступником команданта був обозний, який відповідав за порядок у таборі за відсутності першого. До проводу належав і лікар, який здійснював нагляд над усіма учасниками/учасницями табору, перевірку дотримання санітарно-гігієнічного режиму на кухнях [29, арк. 2 зв.]. Під його наглядом санітар вів «карти здоров'я», а черговий – «книгу хворих» [79, с. 68].

У таборах існував поділ на рої та чоти, управління якими здійснювала т. зв. булава табору, що її формували командант з поучників та адміністративних кадрів. Відповідальними посадами були виховник, провідник відділу табору/референт тіловиховання та господар табору. Згідно з положеннями «Правильника», виховник здійснював нагляд за поведінкою учасників табору, контролював усі заняття, укладав списки таборової молоді. Провідник відділу табору наглядав і планував заняття з фізичного виховання,

а господар відповідав за харчування учасників, організацію роботи кухонь, доставку продовольства, за згодою обозного оплачував товари [79, с. 40].

Створення та діяльність куренів молоді та УУМ, незважаючи на те, що німці забороняли відновлювати «Пласт», свідчили про продовження УЦК традиційного виховання молодого покоління українців.

Частково пов'язаною з діяльністю ВОнМіР УЦК та Відділом суспільної опіки була т. зв. Служба Батьківщині – аналогічна установа німецькій будівельній службі (Baudienst), утворена фактично одразу після створення Генеральної губернії [144, с. 124]. УЦК в 1941 р. вдалося виклопотати дозвіл на культурну працю та заняття спортом серед молоді в українському відділі служби [193, с. 248], при УКК діяла окрема референтура Української служби Батьківщині [193, с. 126], а з 1943 р. у Проводі УЦК за справи опіки над молоддю в таборах служби відповідав окремий референт [6, арк. 66].

Діяльність органів управління ВОнМіР УЦК систематично висвітлювалася у періодичних виданнях. Зокрема, фізичне виховання між старшими громадянами пропагувала газета «Краківські вісті», відомості щодо спортивних заходів розміщувалися у «Львівських вістях», а функціонування клітин молоді було предметом публікацій місячника «Дорога».

Отже, у формуванні структури управління справами молоді та спорту УЦК на території Генеральної губернії простежуються два підходи: 1) створення мережі інституцій, що відповідали за розбудову галузі професійного спорту, налагодження чіткої співпраці органів на рівні «центр-регіони»; 2) налагодження системи об'єднань молоді, які реалізовували принципи його національно-суспільного виховання, поєднуючи офіційні засади та «пластові» традиції [242, с. 21] (додаток Б).

Незважаючи на тотальний контроль нацистської влади над усіма сферами життя, Українському центральному комітету вдалося зберегти певну автономність. Комплексно УЦК втілював у життя свою програму фізичного виховання молоді. Нацисти менше цікавилися спортивним життям

місцевого населення, що дозволило УЦК створити власну систему спортивних організацій. Попри те, що УЦК існував у межах окупаційної німецької влади і змушений був значною мірою дублювати організаційні структури окупаційної системи у сфері спорту і фізкультури, керівники УЦК, зокрема В. Кубійович, брали за зразки не німецькі підходи, а традиційні для Галичини ще з початку ХХ ст.

УЦК вдалося побудувати справді ефективну систему управління спортом, про що свідчать норми та підходи до проведення змагань. Крім професійного спорту, управлінським структурам УЦК вдалося пропагувати й організувати масовий спорт, що в умовах окупації також було неабияким досягненням й свідчило про те, що організація цих структур була ефективною з точки зору управління справами спорту.

3.2 Діяльність УЦК в галузі спорту

Фізичне виховання молоді та відновлення професійного спорту стало одним із пріоритетних завдань українських установ із перших місяців їхньої роботи в умовах німецької окупації.

Упродовж березня – червня 1940 р. Відділом виховання молоді при Українській Станиці в Кракові задля налагодження спортивного життя українців на Закерзонні було ініційовано розробку Правильника Відділу фізичного виховання юнацтва та статуту руханково-спортивного товариства, окремих правильників змагань з баскетболу та волейболу, правил гри в гандбол [24, арк. 21-54], що демонструє прагнення українців до уніфікації професійних засад власне українського спорту з відповідним представленням в установчих документах.

Реалізація діяльності з організації змагань вимагала координації функціонування спортивних товариств. Поряд із нестачею працівників відділу та спричинені цим труднощі у виконанні поставлених завдань, спостерігалось стихійне відновлення товариств із різним кількісним представленням у повітах. Станом на кінець квітня 1940 р. найкращою була ситуація на Ярославщині, де діяла філія Карпатського Лещетарського Клубу, 3 «Луги», 1 «Сокіл», враховуючи, що загалом у повітах Закерзоння діяло 55 спортивно-виховних організацій [24, арк. 34-35].

Відновлення діяльності Карпатського Лещетарського Клубу, «Соколу», «Лугу» позначилося проведенням краєвих змагань окремо в Сяноці (8 спортсменів) та Ярославі (18 спортсменів) через складнощі комунікації між регіонами. Планувалося проведення змагань із бігу навпростець і велоспорту [24, арк. 10].

Відповідно, перед УЦК, як єдиним легальним представництвом українського населення в Генеральній губернії, поставали два ключових напрямки діяльності у цій галузі: 1) організація сфери професійного та масового спорту зі збереженням традицій фізкультурної та спортивної

діяльності українців у 1920-х-1930-х рр.; 2) статутне оформлення, матеріальне та кадрове забезпечення спортивних організацій.

Пріоритетним завданням залишалася пропаганда фізичного виховання серед українського населення Закерзоння. Однією з перших форм такого роду діяльності стали спортивно-масові заходи, що відбувалися одночасно зі святами молоді. Так, наприклад, восени 1940 р. у регіональній пресі оголошувалося про такі події в Сяноці (1 вересня) [127] та Холмі (21-22 вересня) [100], з акцентом на вагомому значенні цих заходів у відновленні діяльності національних організацій.

У грудні 1940 р. ВОиМіР УЦК звітував про поступ у плані вирішення організаційних питань, зокрема про поповнення кадрового складу. Констатувалося, що на території Краківського, Люблінського та Варшавського дистриктів вже в 25 містах діяли референти відділу та їхні представники в делегатурах. Поряд із цим, упродовж року на рівні повітів, районів і округів було організовано 39 змагань, головним чином, з лижного спорту та легкої атлетики [23, арк. 8].

Враховуючи упереджене ставлення влади до діяльності національних об'єднань, лише на початку 1941 р. В. Татомиру вдалося отримати дозвіл на їхню легалізацію. Схвалення владою положень меморіалу українців (з поправками в межах офіційної політики) на конференції в генерал-губернатора 18 квітня 1941 р. В. Кубійович відзначав як досягнення. Він зауважував, що у сфері тіловиховання влада погодилась на збільшення кількості українських спортивних товариств у Люблінському дистрикті, на передачу УЦК відпочинкових домів для молоді й допомогу в їхньому фінансуванні та на відведення українцям спортивних майданів і постачання спортивного інвентарю [23, арк. 8]. Таким чином, легалізація українських установ означала розширення повноважень у сфері спорту та можливостей фізкультурної й професійної спортивної діяльності.

На відміну від інших окупованих українських територій, лише в Генеральній губернії проводились змагання за здобуття Відзнаки фізичної

справності. Створена в 1930-х рр. Українським спортивним союзом у Західній Україні, як нагорода за виконання певних мінімальних фізичних нормативів, ВФС водночас була засобом мотивації українців до занять спортом та фізкультурою.

Проби на здобуття ВФС здійснювалися в 5 різних ділянках спорту: 1) гімнастика (руханка) та плавання до 100 м; 2) стрибки; 3) біг до 800 м, плавання до 100 м на час, катання на ковзанах до 500 м; 4) метання, бокс, фехтування, спортивні ігри, стрільба; 5) марші, біг на довгу дистанцію, швидкісний біг на ковзанах, біг на лижах, велоспорт, кінний рейд, веслування, плавання до 1000 м, спортивні гри.

ВФС мала три класи, кожен з яких відзначався 4 ступенями (бронза, срібло, золото). Бронзову відзнаку ВФС здобував учасник, який впродовж року складав п'ять проб, по одній з кожної групи. ВФС здобувалася за власний кошт [33, арк. 3].

Нормативи ВФС прописувалися в «Табелях вимог Відзнаки фізичної справності» [33, арк. 6-7 зв.] та «Взірцях руханки до проби ВФС» [33, арк. 8-9 зв.] окремо для чоловіків та жінок з урахуванням віку. Чоловіки на здобуття ВФС здавали: гімнастику; плавання (залежно від віку – 50, 100, 200, 400, 1000 м); стрибки у довжину, стрибки у висоту, стрибки з жердиною, стрибок на лижах з трампліна, стрибок до води з розбігу, стартовий стрибок у воду; біг (100, 400, 800 м, 3 або 5 км), біг на ковзанах (300, 500 м), біг на лижах (3, 5, 12 км); метання диску, списа, гранати, ядра, м'ячика; бокс; фехтування; спортивні ігри; стрільба з лука (з 15 м), стрільба з вітрівки; «марші з обтяженням» (3, 5, 10, 20, 30 км); 2/3-денна «хода»; велоспорт; 1/2-денний «кінний рейд»; веслування. Чоловіки допускалися до змагань із 15 років у категоріях 15-16, 17-18, 19-24, 21-34, 35-44, 45-50, 50 і більше років [33, арк. 5-7].

Для жінок кількість вправ була меншою: гімнастика; плавання (залежно від віку – 50, 100, 200, 400 м); стрибки у довжину, стрибки у висоту, стрибок до води з розбігу, стартовий стрибок у воду; біг (60, 800 м), біг на

ковзанах (300, 500, 1000 м), біг на лижах (3, 5 км); метання диску, списа, ядра, м'ячика; фехтування; стрільба з лука (з 15 м), стрільба з вітрівки (з 25 м); «марші» (3, 5 км); 2/3-денна «піша прогулянка»; веслування [33, арк. 7-7 зв.]. Жінки змагалися в категоріях 17-18, 19-20, 21-30, 31-40, 41-50, 50 і більше років [33, арк. 5].

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що змагання за ВФС стали універсальним засобом залучення населення до фізкультурної діяльності. Це підтверджується і тим фактом, що учасниками проб за ВФС були керівники спортивних клубів і окремих секцій, всі спортсмени легкої атлетики, футболу й інших спортивних ігор, плавання, зимових видів спорту, члени ВСУМ, студенти, молодь середніх та фахових шкіл, працівники комітетів та інших установ, сільська молодь, організована в Українських освітніх товариствах, таборова молодь, ремісники. Прикметно, що шкільна молодь брала участь в окружних спортивних святах, результати яких сприяли допуску учнів до краєвих змагань за ВФС [38]. Тобто, з одного боку, здійснювалася фізична підготовка молоді, з іншого – ВФС сприяла виходу учасників на рівень професійного спорту.

Відомості про Відзнаку фізичної справності поширювались усіма можливими шляхами. Комісії ВФС відповідали за підготовку пропагандивних друкованих гасел, плакатів, статей у часописах, а також комунікували з представниками шкіл, студентства. У спортивних товариствах та УОТ-ах пропаганда за ВФС поширювалась усно [26, арк. 6].

Фізична підготовка молоді в контексті реалізації акції тіловиховання здійснювалася аналогічно до умов здобуття ВФС у відповідності до вікових категорій молодого покоління. Усі члени спортивних клубів і тіловиховних товариств належали до відповідного «відділу»: «діточий» (7-10 років), «новицький» (10-14 років), «юнацький» (14-17 років)». Представниці жіночої статі поділялися на дві вікові категорії: 17-30 років, 30 років і більше [14, арк. 20]. Для першої категорії окремо прописувався комплекс вправ «проруху для жіночої молоді» [14, арк. 22].

ВОНМіР сприяв і методичному забезпеченню галузі. Упродовж 1940-1941 рр. «Українським видавництвом» було опубліковано близько десятка примірників правил спортивних ігор, змагань з лижного спорту, інструктивних матеріалів з фізичного виховання [43; 49; 55; 56; 57; 76].

У липні 1941 р. у складі футбольної, хокейної (гаківкової), боксерської секцій відновило роботу спортивне товариство «Україна». У пресі повідомлялося, що найактивнішою була футбольна секція, члени якої до кінця року взяли участь у 17 матчах із німецькими командами, здобувши перемогу в 12 поєдинках. Боксерська секція була фактично єдиною та найсильнішою на території Галичини, що було причиною відсутності змагань між українськими спортсменами в 1941 р., а налагодження зв'язків із закордонними боксерами було проблематичним в тогочасних умовах [116]. Карпатський лещетарський клуб з 17 грудня 1941 р. діяв у складі секції гірськолижного (лещетарського) спорту, боксу, плавання та спортивних ігор [130].

Упродовж 1940-1941 рр. спортивні змагання організовувалися, головним чином, на рівні товариських матчів, краєвих та окружних змагань. Так, у лютому 1941 р. змагання з лещетарства відбулися у Балигороді, Криниці, Горлицях, у Холмі (2 лютого), Перемишлі (9 лютого) й крайові змагання в Команчі (15 лютого) [24, арк. 17-19]. 7 квітня 1941 р. у Холмі за участі 110 спортсменів відбулися змагання з бігу (крос) [24, арк. 29], а перші окружні змагання з легкої атлетики відбулися в Сяноці 24 серпня 1941 р. [175, с. 116].

Футбольні змагання, з огляду на популярність цього виду спорту, відбувалися у формі матчів між українськими клубами, з німецькими командами, а також розіграшів Чаші генерал-губернатора. Навесні – влітку 1941 р. СТ «Україна» організовувало футбольні матчі із командами німецьких військових. Про одну з таких ігор згадував футболіст О. Скоцень, в якій з рахунком 4:1 «Україна» перемогла пілотів з летовища в Скнилові [147, с. 195]. 9 листопада 1941 р. у Львові за Чашу генерал-

губернатора був запланований футбольний матч між найпопулярнішим на той час у Генеральній губернії УСК «Сян» та УСК «Україна» [15, арк. 13], проте, УСК «Сян» за відсутності транспорту, не прибув в означений день на поєдинок.

Відтак, виникала потреба у фінансовому забезпеченні спортивних об'єднань українців у Генеральній губернії. Спортивні товариства та клуби, окрім власного бюджету (членські внески, прибутки від продажу квитків на матчі), потребували фіксованого періодичного фінансування від влади, про що свідчить, зокрема, звернення УСК «Сян» у вересні 1941 р. до УЦК з приводу призначення клубові сталої місячної грошової допомоги не тільки на безпосередні його потреби, а й для можливості відкриття хокейної секції з метою організації занять цим видом спорту, враховуючи відсутність такої можливості [15, арк. 6].

Домовленість УЦК та окупаційної влади щодо матеріальної допомоги спортивним організаціям у Генеральній губернії була досягнута. У листопаді 1941 р. ВОнМіР УЦК повідомлялося, що за умови подання звітної інформації референтами ВОнМіР УДК у Перемишлі, Ярославі, Ряшеві, Холмі та Криниці (діяльність товариства за рік, провід, склад, досягнення, цілі використання наданих коштів) до ВОнМіР у Кракові та їхнього німецькомовного варіанту Уповноваженому для справ спорту, УСК «Сян» (Перемишль), «Степ» (Бушковичі), «Сокіл» (Гнатковичі), Карпатський лещетарський клуб, УСК «Буревій» (Сосниця), «Лев» (Радимно), УСК «Скала», «Лемко» мали можливість оформлювати заявки та купони на закупівлю спортивного приладдя [15, арк. 11 зв.].

Задля уникнення складнощів із комунікацією, дотримання всіх норм щодо забезпечення проведення спортивних заходів УЦК було започатковано практику планування змагань із кожного виду спорту. У грудні 1941 р. референтури ВОнМіР в Ярославі, Перемишлі, Сяноці, Горлиці, Кросно, Криниці, Холмі, Грубешові, Томашеві отримали вказівки УЦК щодо організації в січні – перших днях лютого 1942 р. районних і повітових

змагань з лижного спорту і таких обласних змагань у Криниці за участі спортсменів із Галичини [3, арк. 6 зв.].

З 1942 р. у Львові організовувалися тренінги для спортсменів. Акцентувалася увага на необхідності таких заходів для футболістів перед відкриттям сезону за спеціально розробленою програмою, що включала практичну, теоретичну підготовку та лікарський нагляд [129]. Оголошення про дату та місце тренінгів розміщували у «Львівських вістях».

Упродовж 1942 р. зростав рівень організації змагань, удосконалювалася діяльність існуючих ланок і починалася робота нових товариств. Вже в січні 1942 р. одна з найсильніших хокейних команд Галичини «Україна» стала переможцем міжнародного турніру в Кракові й турніру у Криниці [175, с. 182-186]. У лютому 1942 р. відбулися чемпіонат із трійкового волейболу, за участі 24 команд [175, с. 121-124]. 22 лютого 1942 р. у Львові відбулися перші змагання з фігурного катання, в яких брали участь хокеїсти «України» [116].

Галичина, як і в міжвоєнний період, залишалася регіоном з найвищим рівнем активності спортивних товариств. Пріоритетне місце в розвитку та популяризації спорту займало спортивне товариство «Україна», що демонструє організація в його складі секцій велоспорту, лижного спорту, волейболу, спортивних ігор, настільного тенісу, шахів [116]. Важливо, що в плані розбудови власне українського професійного спорту «Україна», як найвідоміша спортивна організація регіону, об'єднувала виключно українських спортсменів.

Секції боксу працювали також на базі спортивних товариств «Чайка» (Калуш), «Черник» (Станіславів), «Поділля» (Тернопіль), серед спортсменів яких у грудні 1942 р. організовувалися товариські змагання [175, с. 82]. Проходили також внутрішні змагання між членами окремих організацій. Так, наприклад у листопаді 1942 р. Українським Студентським Спортивним Клубом (УСКК) влаштовувалися «першенства» з шахів і настільного тенісу [95].

Успішність роботи референтур ВОнМіР УЦК засвідчував факт проведення усіх запланованих змагань на осінній сезон 1942 р. Відповідно до плану УЦК щодо організації референтами молоді місцевих, районних, повітових і окружних змагань, відбулися заплановані на 4, 5 і 6 вересня 1942 р. краєві першості з легкої атлетики. Заплановані на 19 і 20 вересня 1942 р. краєві першості з волейболу і баскетболу [4, арк. 52 зв.-53] відбулися у Станиславові за участі 244 спортсменів [175, с. 119].

27 вересня 1942 р. було проведено краєву першість Галичини з плавання. Упродовж 1942 р. проводилися індивідуальні, товариські змагання з настільного тенісу, а наприкінці року серед спортсменів 10 спортивних товариств також було організовано Краєву першість [175, с. 129].

Водночас із суто професійними футбольними матчами місцевою адміністрацією організовувалися міжнародні, добродійні, приурочені пам'ятним датам, іменні турніри, турніри між інтелігенцією. Вони збирали повні стадіони глядачів і відкривали потенціал українських футбольних команд з усієї Генеральної губернії, в той самий час маючи суспільно-політичний підтекст. Так, у 1942 р. під девізом «святкування річниці визволення Західноукраїнських земель німецькими військами від жидо-більшовизму» [174] відбувся матч між Українським Студентським Спортивним Клубом (УССК), золочівською «Русалкою» і львівською «Гарбарнею». «Сенсаційними змаганнями» стали матчі між командами спілки львівських письменників і журналістів, акторів, діячів образотворчого мистецтва [118]. Регіональна преса впродовж 1942-1943 рр. рясніла оголошеннями про ці заходи, публікаціями про тренування і склад команд, листами-викликами противника [93; 103].

16 серпня – 22 листопада 1942 р. вперше відбувся турнір за Чашу провідника УЦК В. Кубійовича серед 50 команд, в якому за результатами фінального матчу «України» та «Сяну» перемогу здобуло СТ «Україна» [175, с. 220-221].

Упродовж 1943-1944 рр. розвиток футболу та шахів позначений якісно новим рівнем. Легенда тогочасного українського футболу О. Скоцень зазначав, що «за короткий час наш спорт розвинувся до масового рівня, якого ще до цього часу ніколи не було» [147, с. 197].

1943 р. створено суто українську футбольну лігу, яка зберігала поділ команд на клас «А» («першуни») та клас «Б». Останнє місце команди в класі «А» означало її автоматичний перехід до нижчої групи «Б». Затверджені списки спортсменів, які брали участь у змаганнях класу «А», готували у чотирьох примірниках: для ЛКМ РТ УЦК, для Ланки дисципліни РТ УЦК, для області, для клубу [14, арк. 28]. Український дослідник спорту за часів окупації В. Гінда доводить, що названий О. Скоценом склад учасників краєвої ліги на початку весняного сезону 1942 р. відповідає складу учасників української ліги за 1943 р. [175, с. 205]. Так, у групі «А» було зареєстровано команди СТ «Україна», УССК (Український Студентський Спортивний Клуб), УСК «Гарбарня», УСТ «Сян» (Перемишль), УСК «Скала» (Стрий), УСТ «Дністер» (Самбір), УСТ «Черник» (Станиславів), УСТ «Довбуш» (Коломия), а в групі «Б» – УСК «Тризуб» (Львів), УСТ «Ропник» (Борислав), УСК «Лемко» (Сянік), УСК «Заграва» (Станиславів), УСК «Ватра» й УСТ «Підгір'я» (Дрогобич) [147, с. 197-198]. Улітку 1943 р. у Коломії відбувся краєвий чемпіонат, в якому у фінальному матчі зустрілися СТ «Україна» й СТ «Довбуш». З рахунком 3:3 матч зупинено через погодні умови (гроза), а повторний матч не відбувся вже через воєнні події [147, с. 209]. У Краєвій першості Галичини змагалися СТ «Україна», УСТ «Сян» і УСК «Скала». З рахунком 3:4 виграла команда УСК «Скала». Чемпіонат класу «Б» здобув УСК «Лемко» з Сянока [147, с. 212].

Тривала робота над удосконаленням процесу організації змагань – від реєстрації учасників до арбітражу. Спортсменам, які були членами певного клубу, за відсутності в ньому секції з підготовки у виді спорту, з якого вони мають намір взяти участь у змаганнях, тепер дозволялося за згодою клубу змагатися в обраному виді в команді іншого клубу [12, арк. 8].

Затверджувалося, що право участі у змаганнях мали лише спортсмени українці, члени українських спортивних клубів і Українських тіловиховних гуртків. Кожен із них зобов'язувався мати «змагову карту», в якій фіксувалися заявка, дозвіл на участь, результати [12, арк. 9].

Восени 1943 р. відбулися футбольні матчі між претендентами за кубок Кубійовича. Такі змагання з футболу відбувалися за олімпійською системою і склалися з двох матчів: вдома і на виїзді. Команди-господарі напередодні протистояння повідомляли своїх суперників про час і місце проведення матчу, а записи їхніх результатів судді по завершенні гри надсилали до футбольного відділу при УЦК [175, с. 221]. Також заявки на участь у турнірах подавалися за визначеною процедурою, члени клубів платили фіксовані членські внески. Непереможними володарями трофею залишалися футболісти СТ «Україна» [175, с. 230].

Розвиток шахових секцій спортивних товариств українців у Генеральній губернії, індивідуальні першості в регіонах посприяли організації в грудні 1943 р. змагання шахових команд на першість краю, що був поділений на три шахові райони: західний, східний і північний (холмський). Західний та східний шахові райони представляли 16 команд восьми спортивних товариств у кожному, а північний – 3 команди [224, с. 83]. Методичний арсенал шахістів поповнив опублікований «Українським видавництвом» підручник С. Попеля «Початки шахіста» [74].

Виняткову роль у популяризації шахів у регіоні відігравали аналогічні футбольним кубкові турніри (розіграші кубка Голови УЦК В. Кубійовича). З одного боку, шляхом проведення турнірів зростала кількість спортсменів, що прагнули отримати відзнаку у своєму виді спорту, відтак, популяризація останнього, з іншого, зміцнювався авторитет В. Кубійовича. За першість Львова в липні 1943 р. змагалися С. Попель, М. Турянський, М. Романишин, Л. Туркевич, Я. Шевчик [175, с. 231]. Абсолютним чемпіоном змагань за приз Кубійовича 1943 р. і турнірів у Сяноці 1944 р. за участі фактично усіх українських шахістів був С. Попель. Очільник Ланки шахів О. Кобів навіть

організовував «сеанси одночасної гри» С. Попеля [224, с. 83-84], що також сприяло популярності шахів серед населення.

Зацікавлення шахами спостерігалось і серед спортсменів інших видів спорту. Так, наприклад, О. Скоцень згадував, що взимку 1943-1944 рр. на Сяніччині були організовані шахові та пінг-понгові турніри, в яких брали участь футболісти. Через брак відповідних місцевих супротивників влаштовувались ігри з німецькими військовими частинами [147, с. 213].

На рівень краєвих першостей виходили в означений період змагання із зимових видів спорту, боксу, гімнастики. Ланкою спортивних ігор РТ УЦК організовувалися окружні та краєві зимові змагання з волейболу та баскетболу для спортсменів старшого віку (ольдбоїв), чоловіків, жінок, юнаків і дівчат. Зауважимо, що до участі в окружних змаганнях допускалися шкільні команди [99].

У січні 1943 р. було заплановано провести краєві змагання з хокею між командами 6 товариств. Проте, в результаті перенесення чемпіонату, відбулися змагання лише між командами УССК і УСТ «Довбуш». Чемпіонами краю стали хокеїсти УССК [177]. Навесні 1943 р. проведено єдину першість краю з боксу та чемпіонат Галичини з гімнастики [175, с. 127]. Традиційно влітку–восени відбувалися окружні, обласні та краєві змагання з легкої атлетики.

Дисертанткою встановлено, що в 1944 р. форматом змагань з хокею стали товариські зустрічі, а в галузі лижного спорту змагання відбувалися між спортсменами, що пройшли підготовку під час табірних зборів на початку року [12, арк. 4]. Змагання зі спортивних ігор (волейбол, баскетбол, теніс тощо) відбувалися на рівні міжклубових матчів або індивідуальних першостей [14, арк. 27].

У лютому 1944 р. організовувалися кваліфікаційні турніри та індивідуальні поєдинки у контексті репрезентації шахової майстерності українських спортсменів Закерзоння та Галичини, зокрема, за першість

західного шахового округу [124]. В липні 1944 р. у Сяноці відбувся турнір за індивідуальну першість Лемківщини [106].

З розвитком професійного спорту, ВОнМіР УЦК відновлювалася традиція Українського Спортивного Союзу з відзначення професійних свят спортсменів окремо в містах, містечках та селах. Упродовж 1943-1944 рр. змагання з нагоди Дня українського спортсменця, Дня багатозмагів і Дня гінців, головним чином, проводилися Ланкою легкої атлетики [14, арк. 19]. Святкування Дня українського спортсменця відбувалося за спеціально підготовленою програмою заходів для чоловіків і жінок [115].

Упродовж усього періоду окупації актуальним питанням функціонування спортивної галузі поставала забезпеченість РТ ВОнМіР УЦК кваліфікованими кадрами, яке підтверджують дані, оголошені на крайовому з'їзді тіловиховних референтів Галичини 14 серпня 1943 р., про те, що «на 115 тіловиховних товариств із понад 10 тисячами членства, активних клітин було 79» [144, с. 373].

Аналогічно складалася ситуація в ланках референтур тіловиховання. Найактивніше удосконалення тренувальної й арбітражної практики (підготовка нових і підвищення кваліфікації наявних) здійснювалося Ланкою копаного м'яча, органами якої організовувалися окремо інструкторські, тренерські та суддівські курси. Одним із перших заходів у вирішенні проблеми фахової підготовки стали ініційовані ВОнМіР у вересні та жовтні 1942 р. окружні тіловиховні 6-тижневі курси з метою вишколу фахових сил у галузі легкої атлетики, спортивних ігор, футболу [4, арк. 53]. Навчальний процес на суддівських курсах був орієнтований на підготовку суддів різної кваліфікації: краєві, міжобласні, обласні, судді-кандидати [12, арк. 13]. З цього часу інструкторські та суддівські курси проводилися і в наступні роки.

Отже, завдяки зусиллям Українського центрального комітету було налагоджено потужну спортивну діяльність серед українців Генеральної губернії. Безумовним досягненням стала легалізація функціонування українських спортивних товариств як основної структурної одиниці цієї

галузі. Формування системи ланок кожного з видів спорту забезпечувало управління справами спорту та фізкультури виключно українцями. Унормування національного характеру спортивних об'єднань, право українців на здобуття ВФС свідчило про відданість традиціям фізичного виховання на західноукраїнських землях.

Налагодження ієрархії змагань, чіткого регламенту та арбітражної практики свідчили про швидкі темпи розвитку професійного спорту, підвищення кваліфікаційного рівня спортсменів, суддів та працівників галузі. Непересічним явищем у Генеральній губернії стали кубкові турніри, які мали вагомe власне спортивне та суспільне, пропагандивне значення.

Розвиток окремих видів спорту залежав від наявної матеріальної бази та популярності серед населення. Відтак, найпопулярнішим видом спорту серед українців у Генеральній губернії залишався футбол, який підлягав особливому контролю і мав для цього серйозний апарат. Впродовж 1941-1944 рр. на змаганнях як регіонального, так і рівня краю, рідше – ГГ, репрезентувались досягнення спортсменів із зимових видів спорту (хокею, катання на ковзанах), спортивних ігор (волейболу, баскетболу), легкої атлетики, гімнастики. Нижчий рівень розвитку був характерний для лижного спорту, що у зв'язку із воєнними обставинами (необхідність спорядження для військових у зимовий період) обмежувався підготовчими таборами спортсменів; боксу, тенісу, фігурного катання, які репрезентували майстерність, головним чином, під час поодиноких індивідуальних змагань на рівні міста, повіту.

Пріоритетним напрямком роботи УЦК стало фізичне виховання населення. Проби за ВФС і тіловиховні акції, як невід'ємний аспект роботи ВОнМіР УЦК, були властивими тільки для українців Генеральної губернії в умовах окупації засобами виховання сильного представника нації.

Комплексний підхід УЦК до розвитку спортивної сфери забезпечив максимально ефективну діяльність упродовж 1939-1944 р. її ключових галузей, повернення й адаптацію національних традицій спорту.

3.3 Національне виховання молоді в Генеральній губернії: діяльність ВОнМіР УЦК

Національне виховання молоді на Закерзонні в складі Генеральної губернії стало одним із визначальних аспектів подолання українським населенням наслідків полонізації. На відміну від Галичини, де в міжвоєнний період діяла значна кількість об'єднань української молоді, виховна робота українців на території Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини здійснювалася на рівні обмеженого кола культурно-просвітницьких організацій і спортивних товариств («Сокіл», «Луг»).

Після встановлення нацистського окупаційного режиму перед Відділом виховання молоді у структурі Української Станиці в Кракові постав ряд проблем організації національно-виховної діяльності серед українського населення в регіоні. Станом на квітень 1940 р. поряд із відновленими спортивно-руханковими товариствами діяло тільки 70 самоосвітніх гуртків молоді. Повітовими відділами виховання молоді констатувалася відсутність організацій української молоді у Володаві, Грубешові, Томашеві (за винятком самостійних гуртків молоді у формі вечірніх курсів при школах) [24, арк. 35]. В силу обставин, що склалися в результаті польської окупації на Закерзонні, молодіжні об'єднання ініційовані тут націоналістичною молоддю на початку 1940 р. не знаходили підтримки сільської молоді [193, с. 237], що потребувало підготовки чіткої стратегії діяльності в даному напрямку в нових умовах.

Максимально ефективним форматом реалізації утвердження національних цінностей і фізкультурно-оздоровчої діяльності серед української молоді було визнано таборювання, враховуючи особистий досвід керманичів ВВМ у даній справі. Тричі впродовж 26 травня – 8 червня 1940 р. клопотання щодо права організації таборів було предметом аудієнцій українців у генерал-губернатора [24, арк. 55]. 19 червня на засіданні таборової комісії і членів булав літніх юнацьких таборів Я. Рак повідомив,

що німецька влада погодилася на відкриття 4 таборів (2 для менших дітей у Романові й Окшеві та 2 юнацьких у Турковичах і Жегастові). Таборова комісія підготувала проект організації таборів і програму в ділянці фізичного й національно-суспільного виховання [24, арк. 70].

Впродовж 1940 р. табори функціонували на підставі «Напрямних громадянсько-національного виховання в таборах Відділу виховання юнацтва» [25, арк. 1-34]. Засобами таборового виховання визначено таборові заняття – впоряд, руханка, спортивні змагання, ігри, служба праці, гутірки, ватри, «прогульки» й мандрівки, а прийомами виховання національних цінностей, основою яких було українознавство, – гутірки (бесіди, дискусії), лекції, «ватри святочні» (великі) та «щоденні» (малі). При цьому наголошувалося, що гутірки на теми з української історії, географії, культури, політичного й громадського життя організовувалися з метою формування світогляду учасників табору. Зміст гутірок полягав, насамперед, у створенні ситуацій, які б формували патріотичні (виконання національного Гімну, підняття прапора, оповідання з історії про визначні події чи видатних осіб в історії України при ватрі); етичні (відношення до життя та людей), естетичні (спостереження за красою природи, музики, виконання українських пісень, танців) «переживання» молоді [25, арк. 1]. Таким чином, теоретична підготовка в таборах ґрунтувалась на національно-патріотичному вихованні української молоді.

Заняття відбувалися у гуртках таборовиків відповідно до віку: 13-14/16 і 16/17-18 років по 7-10 учасників у кожному. У 4-тижневому таборі, без урахування святкових днів, на таборові заняття (мандрівництво й таборування) виділялося 105 годин [25, арк. 26-27]. Методами навчання мандрівництву, як пріоритетному прийому фізичного виховання молоді в таборах, були мандрівні шляхи – вивчення залізничної мережі Холмщини та Лемківщини, битих шляхів та ігри – «маскування в терені, підходження і зіскочення, забезпечені марші, вмільсть спостерігання, передача вісток у спосіб не зрозумілий для противника» [25, арк. 33].

Показово, що учасниками табору в Окшеві, який діяв наприкінці червня – на початку липня 1940 р., у більшості була польськомовна молодь, відтак, «вихователі мали подвійну працю: засвоїти українську мову та провести просвітню роботу» [139, с. 276]. Дані щодо кількості учасників різняться. В. Гоцький зазначав, що табір був розрахований на 100 осіб і тільки в перший тиждень липня у таборі було 83 учасники з Варшави та 16 з повітів Сокаль, Белз і Любачів [139, с. 277]. Т. Самотулка стверджував, що в таборі було 64 учасники [223, с. 20]. На думку дисертантки, таку розбіжність можна пояснити тим, що за час функціонування табору кількість учасників могла змінюватися. Аналіз звітної документації аналогічних таборів засвідчує, що можливі були виключення з табору через порушення таборовиками дисципліни, або вони не могли продовжувати участь за станом здоров'я.

Зі створенням ВОнМіР УЦК організація дозвілля української молоді в Генеральній губернії разом із політикою культурно-освітнього сектору УЦК базувалася на комплексному підході до виховання, де дошкілля, школа та позашкілля мали бути трьома частинами безперервного процесу [193, с. 197]. Виховна діяльність ВОнМіР здійснювалася на базі системи «куренів молоді» й гуртків УОТ під чітким керівництвом референтів і мужів довір'я. Наприкінці липня 1941 р. В. Кубійовичем констатовалося функціонування на території Генеральної губернії 468 куренів молоді, 28 шкільних куренів юнацтва та 52 шкільних куренів новиків [102]. Серед усіх відділів УЦК саме ВОнМіР приділяв найбільше уваги підготовці працівників низових клітин. Восени 1940 р. відбувся перший інструкторський табір у Криниці (12.X – 2.XI). У ньому взяли участь 25 осіб [24, арк. 4], які згодом стали співробітниками референтур опіки над молоддю та родиною Українських допомогових комітетів і делегатур. Комендантом табору був В. Татомир. Прикметно, що лекторами в інструкторських таборах часто були відомі українські діячі. Так, викладачем географії України/ краєзнавства в учасників табору в Криниці був В. Кубійович, історії України – М. Терлецький,

економічних проблем України – А. Мілянч. За організацію спортивних ігор, змагань і суддівства відповідав Я. Рак [139, с. 283].

Жорсткий контроль з боку влади підготовки керівників куренів молоді та труднощі в організації роботи останніх на фоні масового виїзду молоді на роботу до Райху, заборон у створенні шкільних куренів молоді та розколу націоналістів [193, с. 239-240] обумовили заходи ВОнМіР, спрямовані на збереження оптимальних в умовах окупаційного режиму форм національно-суспільного виховання української молоді.

Пріоритетним напрямом діяльності УЦК у даному контексті, враховуючи активність і результати роботи Відділу виховання молоді Української Станиці, залишалось таборування [244, с. 206], яке в тогочасній пресі характеризувалося як «могутній засіб всебічного виховання нового українського покоління в дисципліні, ідейному спрямуванні до нових форм організацій, це школа гарту» [113]. Зберігалася методика пластунів при реалізації цієї справи, оскільки відомі пластові табори, такі як Сокіл, Остодір, Старява, Космач та інші, виховали відповідне число ідейної, добре загартованої молоді. Вони своєю світлою традицією давали образ одного з найкращих чинників виховання молоді [33, арк. 16 зв.]. В. Татомир, репрезентуючи рекомендації щодо організації юнацьких таборів, наголошував, що традицію пластових таборів, так добре та вміло організованих, необхідно було зберегти за всяку ціну [79, с. 20].

З 1941 р. згідно з «Вказівками для Референтур ВОнМіР і Делегатур для організації та ведення юнацьких таборів» передбачалося створення кількох типів таборів для молоді. Табори поділялися на постійні і мандрівні, а останні могли бути звичайними, водними, зимовими. Відповідно до віку учасників та їхньої освіти, або до окремого завдання, табори були відпочинкові, піонерські та інструкторські [33, арк. 16]. Відпочинкові табори давали молоді змогу перебувати серед гарних околиць, набиратись здоров'я та сил, а також призвичаюватись до порядку й послуху. Піонерські табори мали на меті підготувати молодь до самостійного життя та заохотити її

набувати знання з окремих практичних ділянок. Табір учасники облаштовували власноруч і мали в програмі курс набуття практичних навичок. Метою інструкторських таборів була підготовка учасників до ведення праці серед юнацтва. Молодь проходила спеціалізоване навчання з відповідних галузей знань, фізичної культури, щоб мати змогу виконувати свої обов'язки як наставники. Поєднання усіх типів таборів – це юнацький табір. Програма занять в юнацькому таборі складалась на основі програм праці трьох таборів (відпочинкового, піонерського та інструкторського) [79, с. 18].

Схема організації всіх таборів була однаковою. Завчасно розроблявся проєкт бюджету. Фонди табору склались із оплати учасників, допомоги УДК, УЦК, допомоги уряду Генеральної губернії (Відділу внутрішніх справ), громадян і міста [41], доходів з імпрез. Для учасників із бідних родин передбачалось безкоштовне утримання («дарове одержання») [33, арк. 17 зв.-18]. Також заздалегідь підшуковувалося місце для табору. Необхідними умовами для відкриття були: задовільний стан приміщення, наявність площі перед домом, питної води, місця для кухні, площі для стадіону недалеко від табору, розташування осередку подалі від осель і доріг.

Самоврядування учасників табору організовувалося з урахуванням тільки їхнього віку та освітнього рівня. Найменшою організаційною клітиною був рій, який складався з 6-12 осіб і команданта. Командант чи обозний затверджував назви роїв (звірів, квітів), давав порядкові числа ролям від 1 вгору, чотам і надавав патронів куреням. Курені повинні були добре знати життя і вчинки своїх патронів [29, арк. 2-3 зв.]. Рої формувала молодь віком 13-14, 14-16, 16-18, 19-20 років, а чоти – 13-16, 16-20 років [33, арк. 21 зв.].

Учасники табору зобов'язувалися підготувати свій таборовий виряд, подати заяву на участь через свій курінь / делегатуру / референтуру / УДК, скласти таборову оплату до УЦК, або до Референтури. До заяви додавалась посвідка національної приналежності від свого УДК / Делегатури або дозвіл

школи на перебування в таборі, дозвіл родичів на участь у таборі, заява послуху провові табору [33, арк. 17 зв.].

Як і скаути, таборовики використовували типову для армії атрибутику та форми організації: стройову підготовку, підняття прапора, звітування, загонову організацію, дисципліну й беззаперечне підпорядкування молодшого старшому тощо. Кожен юнак кількаразово мав відбути стійку. Її виставляв службовий гурток. Вдень з 6 до 22-ї години виконував стійку один стійковий перед головним будинком табору з двогодинною зміною в повному однострої. Стійковий не мав права самовільно залишити пост, проводити довільних розмов, сідати, підпиратися тощо. Кожного, хто бажав відвідати табір, стійковий затримував і передавав черговому. Вночі стійкових було по двоє перед головним будинком табору із щодогодинною зміною [29, арк. 4-4 зв.].

Обов'язковою була організація санітарно-гігієнічного режиму в таборі. Змагання за «прапорець чистоти» серед окремих гуртків відбувались задля утримання чистоти тіла, одяжі і помешкання [255], що відповідало загальноєвропейським тенденціям таборової організації з кінця другого десятиліття ХХ століття щодо використання різних форм змагань, винагородження для мотивації учасників [180]. У таборах відбувались трикратні огляди чистоти тіла впродовж дня, зміна постільної білизни кожні 3-4 дні, щеплення [33, арк. 26 зв.].

Визначальним прийомом для утвердження національної свідомості та формування ціннісних орієнтирів стали гутірки. ВОНМіР УЦК з метою «виховати молоду людину на повновартного громадянина нації» [33, арк. 16 зв.] було розроблено близько 30 тем гутірок організаційного характеру («Ми один гурт», «Перші вияви гуртового життя», «Як підготувати і провести гутірку»), з історії України від княжої доби до 1930-х рр. («Один Бог, один князь, один народ», «Хмельницький», «Наші сусіди і їхнє відношення до нас» тощо), з фізичного виховання («Тіловиховання як засіб скріплення нації» та інші) [33, арк. 28-30].

Особлива увага в таборах присвячувалась спорту. Так, при організації роїв, чотів і куренів враховувався поділ на силові групи, що відповідали групам віку і тілесній підготовці учасників [33, арк. 31-31 зв.]. За фізичне виховання у таборах відповідали поучники. Настановами Відділу опіки над молоддю і родиною не повинно було бути жодного юнацького табору, в якому не проводились би змагання за «Відзнаку Фізичної Справности». Тому намічена програма спортивного виховання в таборі була, по суті, підготовкою до проб за «В.Ф.С.» [86]. Право участі в цих пробах мали хлопці від 16 років і дівчата від 18. Важливо, що за недостатні успіхи в навчанні шкільна молодь могла втратити право володіння «В.Ф.С.».

У ході підготовки табору передбачалося облаштування спортивного майданчика. Його мінімальні розміри були 50–70х50 м. Вапном відзначались місця для стрибків (у висоту і довжину), метання та спортивних ігор. Біля майданчика, але там, де не ходять люди (краще під кручею), влаштовувалась стрільниця для лучників так, щоб вони не ставали проти сонця [79, с. 147].

Серед інших видів спорту учасники табору найбільше займались волейболом і баскетболом, вивчали стилі плавання. Двічі на тиждень – легкоатлетична програма. Молодь зацікавлювали лучництвом, двічі чи тричі впродовж тривання табору влаштовували змагання з стрільби в ціль з відстані. Змагання відбувались з усіх видів спорту, що опановувались, враховуючи й шахові турніри, як, наприклад, під час II інструкторського табору в Криниці [86]. Загалом у 4-тижневому таборі 27 годин на тиждень займали заняття з фізичного виховання [25, арк. 29].

Молодь привчалась до самостійного проведення мандрівок, навчалась практичному користуванню картознавством, пізнанню місцевості та таборуванню [33, арк. 32]. Для юнацтва 14–15 років мандрівки планувались по 48 год. для дівчат і 74 год. для хлопців, а для учасників 16–18 років: 76 год. для дівчат і 170 год. для хлопців. У місячнику «Дорога» підкреслювалось, що це «творить велику цифру в порівнянні з іншими теоретичними знаннями, даючи доказ, що провід вміло оцінив потребу

загартованості в мандрівництві нашої молоді» [136]. У програму входило не лише розуміння умовних позначень і змісту мап, але й їх укладання, вивчення азбуки Морзе і знакування димом, свистом, рукою, різновидів і характеристик ґрунтів. Всі учасники розкладали і складали намети, розводили вогонь, орудували пилою і сокирою, в'язали вузли. Практикувались сходження на вершини гір, як, наприклад, під час III інструкторського табору імені І. Богуна на Яворину (1116 м). Тоді вирушило 50 таборовиків двома групами – пішки і на лижах [126]. Часом, пліч-о-пліч з молоддю у таких мандрівках брав участь і провідник УЦК Володимир Кубійович. По дорозі він пояснював будову гір і подавав їхню характеристику [133].

Невід'ємним аспектом таборового життя молоді були рання і вечірня молитва, відвідування Богослужінь у неділю та свята [33, арк. 27 зв.].

До програми занять у таборі входило також фахове просвітництво молоді, під час якого кожен учасник отримував необхідний мінімум знань із обраної галузі. Найпоширенішими були сільськогосподарська освіта, будівництво, опіка над хворими, куховарство, столярство, слюсарство, шоферство, фотографування [79, с. 139-141]. При цьому, головним завданням табору було розвивати всі вроджені здібності та готувати до практичного життя. У 4-тижневих таборах на заняття з «практичних ділянок знання» відводилося 20 годин (по 10 годин з теорії та практики) [33, арк. 41-41 зв.].

В умовах війни надзвичайно актуальними були знання та практичні навички з медицини. Таборовий лікар влаштовував короткий курс невідкладної медичної допомоги, який включав у себе питання про види поранень, очищення ран, зупинки кровотеч, переломи кісток, вивихи, тимчасові пов'язки, сонячний удар, укуси змій, порятунок потопаючих, штучне дихання, транспортування хворих, мандрівну аптечку [79, с. 93]. В дівочих таборах проводився санітарний курс. Цей предмет входив в обсяг програми іспитів, тому він вивчався ґрунтовно і практично [79, с. 68].

Виховний процес у таборах включав також організацію «служби праці» з метою популяризації трудової діяльності серед української таборової молоді. На добровільних засадах передбачалася участь молоді в підготовці приміщення, спортивної площі табору, допомога селянам і налагодження «доступу до табору» [79, с. 143].

Пропаганда акції відкриття таборів для молоді референтурами ВОнМіР і Колегією опіки над молоддю і родиною при УДК здійснювалася шляхом поїздок до «курнів молоді», спілкування з учнями, директорами шкіл, батьками, поширення обіжників, анкет, статей і оголошень у пресі, публікацій [33, арк. 17 зв.]. Формуванню іміджу таборів сприяла також наявність у кожному таборі власного часопису. Окрім того, спогади та враження про табір фіксувалися учасниками в таборовому альбомі і хроніці [33, арк. 44 зв.].

У серпні 1941 р. було організовано 2 відпочинкові табори для шкільної молоді Холмщини та Варшави в Турковичах і для молоді із Краківської області, Ченстохови, Діршау, Пйотркува в Криниці. Табори були мішаними. Загалом в обох таборах було 238 учасників [24, арк. 47-48]. Також у Криниці з 9 по 29 серпня 1941 р. діяв юнацький відпочинковий табір ім. Князя Ярослава Осмомисла. Учасники табору (110 осіб) поділялися на два курені: «Мужеський курінь ім. Кн. Володимира Великого» та «Жіночий курінь ім. Княгині Ольги», які, в свою чергу, поділялися на дві чоти та 5 роїв кожен. На час завершення табору до їхнього складу входило 96 осіб [24, арк. 36-37].

У 1941 р. черговий інструкторський табір у Криниці був організований 9 листопада та тривав до 21 грудня. За час функціонування табору підготовку пройшли 25 учасників [24, арк. 61].

Тоді ж розпочато акцію коротких курсів-таборів для провідників курнів молоді, які організовувалися щороку восени та взимку. ВОнМіР УЦК було розроблено окремий «Правильник курсу-табору для провідників низових клітин /курнів/ молоді в ГГ» [14, арк. 9-10 зв.]. Табір організувала УДК/Делегатура за згодою ВОнМіР УЦК в Кракові. Тривалість курсу 7-

12 днів, по 8 годин занять щодня, за винятком свят та дня відкриття табору. Програма лекцій і занять включала оповідання з історії, читання і письмо, обговорення місця молоді в суспільному житті нації, вивчення методики праці в клітинах молоді, організаційних моментів у роботі УЦК і УДК, теорію фізичного виховання, лижного спорту, мандрівництва, «руханку й впоряд», інструктаж з певних видів легкої атлетики, мандрівництва, організації сходинок взимку, вправи, спів, імпрези. Аналогічно до юнацьких таборів справами курсів займалися командант (референт ВОнМіР) і обозний. Якщо в таборі було більше 30 учасників, формувалася «булава табору» (виховник/писар, відповідальний за програму викладання, господар, помічник господаря, лікар). Так само здійснювався поділ учасників на рої (1-6, 1-9 осіб), чоти, курені. Службовий гурток (3-5 осіб, або рій) діяв упродовж 24-годин (з 13:00 до 13:00 наступного дня). Стійка виконувалася вдень з 6:00 до 21:30, а вночі з 21:30 до 6:00. Стійку змінював і контролював черговий. Прийом гостей учасниками табору відбувався тільки з дозволу команданта табору. Наголошувалося, що підготовка має бути суто практичною і що не слід проводити спільні чоловічо-жіночі курси-табори [3, арк. 6].

Упродовж зими 1940-1941 рр. ці курси набули масового характеру. Було організовано 40 таборів, у яких взяло участь 2004 особи [3, арк. 5 зв.]. В. Кубійович наголошував, що підготовку в означений період пройшла майже все селянська молодь, що походила з 379 місцевостей [193, с. 241-242]. Окремо вивчалась методика праці в клітинах молоді [112]. Розглядалися питання організації куренів молоді по селах і ведення праці у референтурах, у куренях молоді, проведення зібрань, свят, концертів, упорядкування спортивних майданчиків, домівок [86].

Актуальність організації інструкторських таборів УЦК для провідників клітин молоді в селах обумовлювався тим фактом, що курені молоді існували фактично в кожному селі Закерзоння. Так, наприклад, В. Гоцький зазначав, що тільки села, що розміщувалися найдалі на захід, в районі Дубецька, не змогли налагодити роботи куренів; там лише Костева та Скопів трималися,

але культурної чи організаційної праці вони не змогли розвинути [139, с. 168]. У 1943 р. лише в Люблінському дистрикті діяло 528 куренів молоді [87].

Велика нестача фахівців вимагала організації таборів для підготовки самих спортивних інструкторів. Упродовж 11-22 січня 1941 р. у Криниці функціонував інструкторський табір з лижного спорту (22 учасники) [24, арк. 24]. Інструкторські курси-табори закінчувались іспитами, що відбувались урочисто в присутності місцевого громадянства [29, арк. 5 а], та врученням свідоцтв, що давали курсантам право вести самостійні гуртки для юнацтва не лише у своєму селі, але й у разі бажання в інших [139, с. 192].

Підготовка працівників референтур ВОнМіР та делегатур продовжувалась у Криниці і в 1942 р. З 17 січня по 4 лютого діяв третій інструкторський табір у Криниці (55 учасників – 32 хлопці та 23 дівчини). Пізніше УДК у Холмі організував курси-табори для спортивних інструкторів (кінець лютого 1942 р.) [24, арк. 69] і сільської молоді округу (22 лютого – 7 березня 1942 р.). Таборовий вишкіл сільська молодь проходила в Гостинному (8-29 березня 1942 р.) та Криниці (8 лютого – 8 березня 1942 р.) [24, арк. 81-82].

З березня 1942 р. акція відпочинкових таборів поширювалася на Галичину. Організація роботи клітин молоді на території дистрикту стала одним із найважливіших завдань референтур ВОнМіР УЦК, що реалізовувалася виключно з дозволу місцевої адміністрації [4, арк. 7 зв.-8]. Обов'язковою умовою налагодження роботи клітин молоді при УДК на території всієї Генеральної губернії був вишкіл їхніх провідників у 4-тижневих таборах-курсах, організованих УЦК на базі Дому Української Молоді в Криниці, що означало усталення інструкторського центру відділу. Вже 18 квітня 1942 р. розпочав роботу Інструкторський табір УЦК для кандидатів-працівників референтур опіки над молоддю і родиною Українських допомогових комітетів в дистрикті Галичина. Кожен УОК (УДК) направляв по 1 учаснику, який після закінчення табору мав працювати

в референтурі ВОнМіР за визначену плату. Для участі в таборі кандидату мало бути не менше 18 років. Учасник разом із заявкою подавав документ про здобуття середньої освіти, автобіографію, дозвіл на участь від УОК (УДК), медичну довідку та план роботи в референтурі ВОнМіР, затверджений УОК (УДК) [4, арк. 28]. «Адміністраційна плата» в розмірі 40 злотих сплачувалась учасниками в перший день табору, яку частково могли покривати УОК (УДК). Особи, які після закінчення табору не починали працювати в референтурах ВОнМіР чи УОК (УДК), зобов'язувалися виплатити компенсацію в розмірі 170 злотих [4, арк. 9]. Командантом табору був референт тіловиховання ВОнМіР у Львові А. Антонович. Якщо на момент відкриття табору було 79 учасників, то через недотримання правил перебування в таборі, хворобу та відмову від участі, завершили підготовку в ньому 49 осіб [24, арк. 83].

Як і на Закерзонні, у Галичині лекторами в інструкторських таборах часто були відомі українські діячі, як К. Паньківський, професори Сімович і Терлецький, організатори молоді О. Тисовський і проф. Левицький [125].

У контексті реалізації акції відпочинкових таборів влітку 1942 р. відбувалися також 3-денні «відправи проводів таборів» в округах: 2-4 червня в Стрию, Дрогобичі та Самборі; 22-24 червня у Станиславові, Коломиї та Калуші; 27-29 червня у Тернополі, Бережанах і Чорткові; 1-3 липня у Львові, Раві-Руській, Кам'янці-Струмиловій [4, арк. 46 зв.].

На території дистрикту Галичина ВОнМіР УЦК було організовано окремо табори для новиків (7-12 років) та юнацтва (13-18 р.). Табори для новиків діяли у Брюховичах, Струсові, Косові (у ньому перебували також діти емігрантів з Варшави, Ченстохови), Долині та Пасічній. Для новачок організовували табори у Брюховичах і Буцневі. Мішаний табір діяв у Жидачеві. Табори для юнаків відбулися в Яневі, Переспі, Будзанові, Косові (аналогічно таборах новацтва, учасниками цього табору були й діти емігрантів з Варшави, Ченстохови), Ясені, Молотові, Синевідську, Підбужі. Для юначок діяли табори в Шкло, Поточисці, Голешові. Водночас було

організовано 3 табори для юнацтва на Лемківщині: для хлопців у Романовому Живці та Середниці, а для дівчат у Загір'ї. За ініціативи суто ВОНМіР УЦК відбулося 2 табори для хлопців у Нижнові та Соколі [4, арк. 52]. Влітку 1943 р. діяли крайовий табір юнацтва у Пасічній (96 учасників) і табір новаків у Брюховичах [223, с. 20].

На думку дисертантки, визначальним фактором успішності акції організації мережі юнацьких таборів у Галичині, у розбудові мережі останніх, у порівнянні із Закерзонням, стали міцні традиції пластового таборування та кількісна перевага українського населення. Так, у місячнику «Дорога» при описі Першого зимового табору у Пасічній коло Надвірної серед основних його завдань зазначається відновлення і безперервність пластового життя [112]. Відбудова табору на Соколі коло Підлютого Львівським осередком ВОНМіР демонструє відновлення традиції пластових водних таборів на Дністрі [113]. Самі пластові видання стверджують, що під час нацистської окупації пластова виховна праця продовжувалась в «Куренях Молоді» і Виховних спільнотах української молоді [232, с. 50-58], які організовували табори, будучи структурною ланкою ВОНМіР УЦК. До того ж, Сергій Юзик називає місячник «Дорога» органом нелегального Пласту [250].

Варто зазначити, що в Генеральній губернії мали місце і польські літні дитячі табори, організовані аналогічною польською допомоговою організацією – Головною опікунчою радою (Rada Główna Opiekunicza). Але вони були дитячими, а не молодіжними, і суто відпочинковими. До того ж, розміщувались діти не в спеціально підготовленому таборі, а по садибах і селянських будинках. Власник маєтку в садибі Закшеньських в Щеборовіцах Владислав згадував, як організовував дітям, у теперішньому значенні цього слова, дитячий табір – з купанням у ставку, гімнастикою, екскурсіями, спортом тощо [255].

Формування національних і суспільних цінностей стало невід'ємним елементом програм діяльності спортивних об'єднань та гуртків молоді в

Генеральній губернії. Так, 15 квітня 1942 р. ВОнМіР у Львові було затверджено «План національно-суспільного виховання в Тіловиховних і Спортових клубах УЦК». Згідно з документом, кожен член цих організацій «має бути національно певним, товариським, ввічливим, дбайливим в заняттях, обов'язковим, дбайливим про честь, добру славу українського тіловиховного товариства, добре усупільненим, тобто розуміючим як слід вагу гармонійної громадянської співпраці для виявлення однозгідності в національних змаганнях і добуття успіхів для нації як цілості» [14, арк. 17].

У грудні 1943 р. Референтурою Виховання ВОнМіР УЦК було розроблено «Організаційні вказівки для гуртків молоді при 1-2-річних фахових школах». Завданням цих гуртків було «підготувати молодь до всіх видів праці й діловодства в УОТ». Члени цих об'єднань, як і молодь у гуртках при УОТ, мали влаштовувати щотижневі сходи, відвідувати заняття з фізичного виховання, брати участь у змаганнях зі спорту та демонстрації практичних фахових навичок, організувати прогулянки й мандрівки, займатися самодіяльністю. Наголошувалося, що «в програми сходи входять точки з усіх ділянок знання ВСУМ» [14, арк. 14-14 зв.].

Організація таборів, гуртків молоді при УОТ відбувалася паралельно з оформленням ВСУМ, підготовкою їхніх провідників і удосконаленням методичних засад роботи. У вересні 1943 року з'явилися «Вимоги проб знання ВСУМ», а з 10 по 24 січня 1944 р. діяв курс-табір новацьких виховників у Косові [223, с. 20].

Стан роботи в клітинах молоді аналізувався на рівні «Крайової конференції референтів молоді всіх округ» (28-30 грудня 1943 р.) [144, с. 374]. Обговорення стану та узгодження методів роботи в частинах ВСУМ відбувалося і на конференції опікунів юнацьких частин ВСУМ 28 лютого 1944 р. [94]. У програмі конференції були доповіді Ц. Паліїв «Стан праці в клітинах ВСУМ», о. В. Іванка «Роль виховника у ВСУМ», Т. Самотулки «Узгіднення зверхніх форм», О. Тисовського «Вибрані проблеми «методики»: гурткова система, самовиховання, гутіркова система» [144,

с. 375]. Головним напрямком діяльності опікунів ВСУМ вважалося налагодження контактів зі школами, оскільки відповідне роз'яснення справ ВСУМ дирекції, батькам при особистій зустрічі мало більший успіх, ніж письмові інструкції [14, арк. 26 зв.]. За даними Т. Самотулки, станом на 1944 р. у Львові діяло 12 новацьких частин (144 новака та 226 новачок); у Яворові, Самборі, Блюдниках, Перемишлі, Сяноці, Станиславові й Стрию – загалом 22 частини (336 новаків і новачок); у Коломиї, Тернополі, Збаражі, Косові та Кракові – 28 частин (821 новак і новачка) [223].

Вагоме місце в арсеналі прийомів Референтури виховання ВОнМіР займали імпрези, серед яких найпопулярнішим було «Свято весни», яке проходило щороку у квітні чи травні. Свято проводилося тільки у поєднанні зі змаганнями і за дозволом місцевої адміністрації [4, арк. 8 зв.]. Програма заходу передбачала 3 частини: 1) змагання (маршеві змагання, біг навпростець, проби ВФС); 2) святкова ватра: стріча, реферат під назвою «День весни», збірна рецитація, пісні; 3) пописова частина: вхід на площу, звіти, веснянки/гагілки, легкоатлетичні змагання, вправи вільноруч, звіт. Свято відбувалося упродовж 2 днів. 15% доходу з таких імпрез пересилалося до УЦК [4, арк. 29].

Отже, стратегія УЦК національно-суспільного виховання молоді в Генеральній губернії полягала у нерозривному зв'язку формування національних і суспільних цінностей молодого покоління та його фізичного виховання. ВОнМіР УЦК упродовж 1940-1944 рр. було чітко визначено формат виховної діяльності, для втілення якого розроблено комплекс засобів і налагоджено систему підготовки кадрів.

Доведено, що мережа молодіжних таборів, куренів і гуртків молоді зі складною організаційною структурою й дотриманням високих стандартів юнацьких виховних осередків завдяки УЦК діяла на всій українській етнічній території Генеральної губернії [240, с. 66] (додаток В). Встановлено, що більшість осередків знаходилась на території дистрикту Галичина, з огляду на більшу кількість там українського населення. Але, створені першими,

табори на Лемківщині, Посянні, Холмщині і Підляшші продовжували працювати впродовж всього часу окупації. Криниця залишалась головним осередком таборового руху, де відбувались центральні інструкторські табори та конференції.

Попри заборону німецькою окупаційною владою відновлення Пласту, УЦК вдалося, хоч і завуальовано, репрезентувати його ідейні засади завдяки діяльності ВСУМ, зберегти та адаптувати традиції пластового таборування, вдало поєднуючи національно-суспільне, спортивне виховання молоді та його фахову підготовку.

Висновки до розділу:

Спортивна та виховна діяльність УЦК упродовж 1939-1944 рр. позначена високим професійним рівнем організації та відданістю національним традиціям у плані її ідейного оформлення та практичної реалізації.

Насамперед, побудова вертикалі управління здійснювалася відповідно до ієрархії об'єднань молоді як фізкультурно-спортивного, так і виховного спрямування.

Кожна із зазначених галузей об'єктивно потребувала організації роботи її структур на засадах професіоналізму та забезпечення кваліфікованими силами задля виконання завдань на всіх рівнях. Виявлено комплекс «правильників», інструкцій, планів, фахової літератури, публікацій матеріалів для заходів спортивного чи національно-суспільного виховання у періодичних виданнях, які склали теоретичне підґрунтя діяльності кадрових сил, починаючи від референта ВОнМіР УЦК до чергового в інструкторському чи відпочинковому таборі або господаря гуртка молоді УОТ.

Матеріальна основа функціонування підзвітних ВОнМіР УЦК, УДК структур поєднувала власні ресурси та частково грошову допомогу від окупаційної влади.

Стратегічно важливою в умовах німецького окупаційного режиму стала пропагандивна діяльність УЦК і в галузі спорту, де особливого тиску з боку влади не спостерігалось, і в галузі національного виховання, де робота клітин молоді відбувалася на пластових засадах у форматі гуртків молоді при офіційних УОТ, осередках УУМ, а з 1942 р. у частинах ВСУМ. Властивим лише для території Генеральної губернії, пріоритетним засобом пропаганди УЦК занять спортом та фізкультури стало проведення змагань за ВФС. У професійному спорті таку роль виконували також кубкові турніри.

Ефективність заходів УЦК засвідчує налагодження з 1940 по 1944 рр. щорічних змагань професійних спортсменів на рівні повітів, районів, округів та загалом Генеральної губернії, а також проведення сезонних змагань. Систематичною була й організація і юнацьких, інструкторських таборів.

Безперечно, результати діяльності УЦК щодо організації спортивного і таборового життя української молоді унаочнюють якісно новий рівень розвитку професійного (утворення української футбольної ліги, проведення чемпіонатів практично з усіх видів спорту) і масового спорту, поява центрів інструкторського (Криниця) та юнацького (Пасічна, Брюховичі) таборування.

Референтури ВОнМіР забезпечували максимально сприятливі умови реалізації як тіловиховної акції, так і таборування. В умовах війни, коли спорт сприймався як засіб психологічного розвантаження населення, а спортивне спорядження чи місце табору могло використовуватися у військових цілях, дотримання всіх норм та одержання дозволів від місцевих адміністрацій під час організації спортивних заходів і таборів, узгодження з владою питань матеріального забезпечення, а особливо збереження національних традицій виховання, безперечно, є досягненням УЦК як єдиного легального представництва українців за часів окупаційного режиму.

РОЗДІЛ 4. Харитативна діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії

4.1 Організація суспільної опіки над українцями в Генеральній губернії

Встановлення нацистського та радянського окупаційних режимів на території західноукраїнських земель у 1939 р. спричинило появу значної кількості військовополонених, емігрантів і втікачів. Першою українською організацією допомогового характеру під час Другої світової війни став краківський Парохіяльний комітет при греко-католицькій церкві св. Норберта. Опікуючись місцевими прихожанами, комітет упродовж вересня 1939 р. в окремих випадках надавав матеріальну допомогу та сприяв пошуку житла для біженців з Галичини. Зростання масштабів діяльності в процесі організації допомоги полоненим, спричинило реорганізацію комітету 1 жовтня 1939 р. в Український комітет допомоги біженцям і полоненим в Кракові під керівництвом о. П. Хруща за участі понад 200 осіб місцевих громадян і емігрантів. Установа займалася налагодженням опіки над полоненими в таборах на Домбю, в Закшувку, Бонарці, Кобажині, а також біженцями, політичними в'язнями в таборах на вул. Смоленській і Льотеранській. Успішність заходів комітету на початку діяльності на рівні зустрічей з надбурмістром і військовою адміністрацією щодо покращення харчування полонених і підготовки в перспективі «посвідок» для емігрантів констатувалася вже на сходах комітету 15 жовтня 1940 р. [39].

З моменту створення Генеральної губернії як адміністративно-територіальної одиниці, структурами, які відповідали за справи соціального захисту та забезпечення населення на офіційному рівні, стали підвідділ для справ населення і суспільної опіки [258, s. 96], Відділ прохарчування й сільського господарства та Відділ праці [151, s. 148] в Уряді ГГ. Опіка над представниками національностей (українці, поляки, євреї), що проживали в Генеральній губернії, належала до компетенції окремих «рефератів»

підвідділу справ населення та опіки, зокрема Реферату переселення, опіки над переселенцями та військовополоненими [258, с. 98].

Зауважимо, що, враховуючи масштаби організації соціального забезпечення в Генеральній губернії, поряд з урядовими органами окупаційною владою передбачалося створення національних представництв українців, поляків і євреїв «за принципом самоврядування» у цій галузі [258, с. 97].

У процесі оформлення централізованого управління справами суспільної опіки національними установами розширювався спектр їхніх повноважень. Так, організація та нагляд за українськими інституціями для дітей, пенсіонерів, німецьких та інвалідів – т. зв. захистів, а також бурс та інтернатів для малозабезпеченої молоді; налагодження системи медичного забезпечення населення: відкриття лікарень і санаторіїв, гігієнічних установ (купальні, лазні), проведення курсів санітарної освіти; «евіденція» й працевлаштування безробітних здійснювалися на початку 1940 р. Відділом посередництва праці та суспільної опіки Української Станиці [30, арк. 93-94].

З квітня 1940 р. за організацію суспільної опіки над українцями під контролем Відділу справ населення та опіки Уряду Генеральної губернії відповідали українські допомогові комітети. УДК фактично перейняли роботу Відділу посередництва праці та суспільної опіки Української Станиці [30, арк. 50].

Остаточна централізація харитативної діяльності українців відбулася в липні 1940 р. з оформленням УЦК та створенням окремого Відділу суспільної опіки в його структурі. Провідник УЦК В. Кубійович відзначав, що праця Відділу суспільної опіки та його низових «клітин» була найбільш багатогранною з усіх відділів УЦК. Цей відділ мав найбільше персоналу, найбільше колегій, комісій і секцій чи об'єднань праці, він мав до диспозиції найбільше матеріальних засобів, якими відав УЦК [193, с. 161]. Фактично, за винятком Відділу культурної праці, який мав не менше значення ніж Відділ суспільної опіки в організації життя українців в умовах окупаційного

режиму, Відділ шкільних справ, Господарський, Фінансовий відділи УЦК були покликані забезпечити якомога ефективнішу реалізацію суспільної опіки.

Статут УЦК та «Напрямні для праці в Українських Допомогових Комітетах» передбачали реалізацію суспільної опіки УЦК, головним чином, за двома напрямками, які в документах репрезентовані як «закрита» та «загальна» суспільна опіка. УДК, як основні одиниці в структурі УЦК у справі суспільної опіки, уповноважувалися організовувати допомогу потребуючим, втікачам (створення таборів) і переселенцям у працевлаштуванні та підтримку за умов відсутності роботи; захисти і сиротинці для дітей, які втратили батьків або опікунів; харчову та грошову допомогу бідним; збірки та акції доброчинності серед населення. Окремим напрямом визначалася опіка над родинами військовополонених [193, с. 478-479].

Згідно зі статутом УЦК передбачалася співпраця з міжнародними гуманітарними організаціями за узгодженням з уповноваженим для справ Червоного Хреста при уряді Генеральної губернії [193, с. 468]. Поряд із цим, В. Кубійович згадує, що «Управа Польської Ради Опекунчої разом з одним представником українців і одним представником жидів творила т. зв. «Гавптгільфсавшус» (Haupthilfsausschuss), єдине реальне значення якого полягало в розподілі міжнародних пожертв між усіма трьома харитативними організаціями» [193, с. 85].

Напрями суспільного забезпечення вищезазначених категорій населення обумовили структуру Відділу суспільної опіки УЦК, який першопочатково включав Комісію допомоги полоненим, Реферат інвалідів, Допомоговий, Фінансовий і Організаційний реферати, реферат Народного Здоров'я, у складі якого діяла Секція Відродження, Секція середнього і нижчого медичного персоналу, Секція лікарів і Секретаріат [1, арк. 13]. На місцях діяли референтури Суспільної опіки при УДК або відповідні повноваження отримували мужі довір'я. При цьому, розпорядження генерал-

губернатора від 23 жовтня 1941 р. утверджувало виключне право спілкування з полоненими для мужів довір'я, «які є визначені УЦК-ом та затверджені компетентною владою, як зв'язкові до Команд таборів полонених, в яких перебувають українці» [3, арк. 2 зв.].

Фінансове забезпечення діяльності Відділу суспільної опіки УЦК, головним чином, становили дотації уряду. Грошова допомога Уряду Генеральної губернії була значних розмірів, на що звертав увагу й В. Кубійович, зазначаючи, що від листопада 1940 р. до травня 1941 р. дотації становили «майже 3 ½ мільйона золотих» [193, с. 162-163]. Періодично джерелами надходження коштів були грошові допомоги від місцевої адміністрації (Крайсгауптманів) і збірки серед населення під час свят.

Форма звітності (статистичні звіти за місяць, рік) референтур суспільної опіки при УДК/УОК, Делегатурах перед УЦК і урядом, з одного боку, підтверджує контроль влади над діяльністю структур, з іншого, вона сприяла координації дій УДК/УОК, оцінці ефективності реалізованих ними заходів. Реферати суспільної опіки узагальнювали дані щодо результатів: 1) організації інституцій т. зв. замкненої суспільної опіки (дитячі ясла: місце, кількість дітей, місячний бюджет для утримання, допомога УДК, фонди делегатур, персонал, побажання; кількість захоронок, сирітських захистів, виховних шкільних інститутів/бурс, домів старців, домів калік, шпиталів і т. ін.); 2) «загальної суспільної опіки» (допомога бідним; допомога голодуючим: відкриття народних і шкільних кухонь, заходи Комісії допомоги голодуючим при УЦК; підтримка хворих, полонених; опіка над робітниками в Райху, в ГГ; допомога переселенцям, виселенцям, в'язням). Обов'язково складався «рахунковий звіт» (дані про джерела надходження коштів, розпорядження ними). Звіти підписували голови УДК/УОК, делегатур і референти суспільної опіки [3, арк. 23-23 зв.]. Делегатури звітували окремо, надсилаючи звіт через УДК/УОК [3, арк. 15].

До 1 березня 1942 р. соціальне забезпечення населення на Закерзонні та Галичині характеризувалося подібною організацією, проте з властивою кожному з регіонів специфікою.

Практично відразу зі встановленням німецького окупаційного режиму у Галичині добродійні установи Львова об'єдналися в рамках єдиної організації Українська допомогова акція (УДА) [114]. Аналогічно установам на Закерзонні до компетенції УДА належала грошова та матеріальна підтримка українського населення, сприяння працевлаштуванню, організація кухонь, нічлігових домів, опіка над політичними в'язнями [91]. Станом на 1 листопада до складу УДА входило 12 урядовців, 2 сестри Студитки, які відповідали за кухні, 8 осіб «помічної служби». У власності УДА перебувало 3 вантажних автомобілі й 1 особовий, 4 друкарських машинки, мінімальна кількість меблів [8, арк. 1].

Допомога полоненим стала окремим напрямом діяльності, оскільки українські лікарі, перейнявши майно радянської організації Червоного Хреста та всіх медичних установ м. Львова, відновили діяльність Українського Червоного Хреста (УЧХ) [138, с. 56]. Він же, в свою чергу, тісно співпрацював із УКК, УЦК, Церквою, а також Організацією українського жіноцтва.

З 15 листопада 1941 р. у структурі УКК функціонував Відділ суспільної опіки, в рамках якого було об'єднано організацію допомоги полоненим і переселенцям, німецьким, інвалідам, найбільш вразливим у формі народних кухонь і субвенцій [120]. Відтак, Український Червоний Хрест набув нового формату. Вже 20 листопада 1941 р. він був приєднаний до УКК [208, с. 95]. У структурі Українського крайового комітету УЧХ діяв до 1 березня 1942 р. як Краєва комісія допомоги полоненим, очільником якої став д-р Тома Воробець [138, с. 60-61]. Після поширення діяльності УЦК на територію дистрикту Галичина Краєва комісія допомоги полоненим була об'єднана з Комісією в Кракові в Реферат допомоги полоненим [144, с. 43] при Відділі суспільної опіки УЦК, який поєднував суспільну опіку над полоненими в

таборах і опіку над інвалідами та важкохворими, яких звільняли з таборів військовополонених [3, арк. 79 зв.]. З червня 1942 р. у Львові як «дорадчий громадський чинник» діяла комісія допомоги полоненим у складі Колегії суспільної опіки [144, с. 317].

Співпраця із закордонними харитативними організаціями посприяла реалізації визначеного статутом УЦК наряду допомоги родинам полонених. Координацію справ забезпечував окремий Реферат розшуків полонених і зниклих безвісти. Розшук здійснювався через закордонний відділ Президії Червоного Хреста за формулярами Німецького Червоного Хреста. Для ведення пошуків формувалася картотека із особовими даними, адресами розшукуваних [3, арк. 84 зв.-85]. Підготовка прохань про звільнення та формування картотеки Реферату розшуків потребувало достовірних відомостей про полоненого, а особливо даних щодо його місцезнаходження. Уможливила роботу реферату, враховуючи заборону листування з полоненими до цього часу, поява з серпня 1942 р. «вісток» від полонених на спеціальних друкованих аркушах сірого кольору з написом «Пошта воєннополонених», які надсилалися 1 раз на місяць. Одержувачам працівники УДК, УОК, Делегатур радили зберігати їх, оскільки на них була адреса табору, що було необхідним при підготовці прохання про звільнення або для Реферату розшуків. Водночас діяли т. зв. приписані формуляри в Рефераті допомоги полоненим при УЦК для листування з полоненими в інших державах. Дозволялося писати не більше 20–25 слів, не частіше 1 раз на місяць, для 1 особи [3, арк. 85-85 зв.].

З 1942 р. родичі полонених отримали також право подавати прохання до Начальної Команди Армії в Берліні про звільнення полонених лише на тих територіях, що зайняті Німеччиною. Прохання вносилося тільки німецькою мовою. Дані, що наводилися у проханні, затверджувалися в УДК [3, арк. 85].

Однією з найактуальніших і важких проблем у тогочасних умовах стало забезпечення населення їжею. При УЦК діяла окрема комісія розподілу допомог і аналогічні їй комісії при УДК і Делегатурах. Упродовж 1939–

1941 рр. цю допомогу забезпечували т. зв. додаткові харчові картки двох видів – «одні жовті з 50, другі сині із 100 відрізками», які отримували сім'ї залежно від кількості дітей у них та їхнього матеріального стану, а «видача товарів проводилася через Повітові Союзи кооператив чи сільські кооперативні крамниці» [193, с. 168].

Окрім харчових карток, забезпечення продовольством населення у Генеральній губернії здійснювалося у спеціальних закладах. УЦК у співпраці з Відділом прохарчування та сільського господарства Уряду Генеральної губернії організовував т. зв. дешеві (народні) кухні: шкільні, кухні для бідних, кухні в постійних дитячих садках, захистах, бурсах тощо. У виняткових випадках Відділ суспільної опіки УЦК формував «індивідуальні приділи харчів» [6, арк. 81].

Дисертанткою встановлено, що система надання індивідуальних допомог функціонувала протягом 1940–1944 рр. Потребуючі оформлювали у встановленому порядку затверджені УДК чи Делегатурою «прохання» з даними про вік, майновий стан та «інші обставини петента» [32, арк. 9 зв.]. З 1942 р. справа індивідуальних допомог стала прерогативою діяльності УДК/УОК, а не безпосередньо Відділу суспільної опіки. Оформлені прохання надсилалися для розгляду Відділом суспільної опіки тільки раз на місяць [3, арк. 36]. Встановлювалося, що індивідуальну допомогу може одержувати тільки голова родини [3, арк. 78].

Колективізація 1940–1941 рр., незадовільний стан посіву та жнив в умовах війни, повінь на початку осені 1941 р. спричинили восени 1941–навесні 1942 р. голод у північно-західних районах Галичини. УЦК разом із УКК було створено у Львові Комітет допомоги голодним, уповноважений на діяльність на всій території Генеральної губернії. Очолив комітет Д. Паліїв, пізніше – І. Черкавський [144, с. 104]. Комітет був підконтрольний УЦК. Допомогова акція голодуючим і полоненим та переселення дітей УДК координувалися виключно Відділом суспільної опіки УЦК у Кракові, тому

всі питання чи проблеми, які виникали, референти УДК/УОК зобов'язувалися вирішувати звертаючись у Краків [3, арк. 36].

Окремим напрямом діяльності УЦК у сфері суспільної опіки стало продовження існуючої до 1939 р. практики виплати рент ветеранам УГА, Армії УНР та допомога їхнім родинам. Так, у грудні 1941 р. УЦК було підготовлено меморіал до фінансового відділу Уряду Генеральної губернії «в справі призначення рент для емеритів б. польської держави, що походили з Галичини», який отримав позитивне схвалення: «всі через УЦК зголошені емерити, що до вересня 1939 року ренту діставали, дістануть ренту від 1 квітня 1941 р. Справу цю Відділ Скарбу у себе поладнав і переслав до Палати Рент у Варшаві, яка має ренти виплатити» [32, арк. 19 зв.].

Право на отримання державної ренти дістали також вдови з дітьми віком менше 14 років і бездітні непрацездатні вдови зниклих безвісти й убитих у 1939 р. вояків польської армії. У Галичині подання українською мовою оформлювались у Відділі суспільної опіки, який передавав їх до Уряду (Відділу) опіки над жертвами війни (Militärversorgungsamt) у Львові [3, арк. 78-78 зв.].

Одним із важливих аспектів соціального забезпечення населення Генеральної губернії стала опіка УЦК над інвалідами війни та комбатантами. Структурне оформлення Секції допомоги українським комбатантам та інвалідам (СДУКІ) [30, арк. 57] при УЦК було заборонено владою влітку 1940 р. [37]. Тільки з 1941 р. Рефератом воєнних інвалідів Відділу суспільної опіки УЦК у Львові для інвалідів УГА та Армії УНР було організовано виплату щомісячної ренти, а з 11 травня 1943 р. виплата рент здійснювалась Урядом (Відділом) опіки над жертвами війни (Militärversorgungsamt) у Львові. Право ренти отримали зареєстровані станом на 1 квітня 1943 р. ті інваліди Українських армій з 1918–1920 рр., які вже мали визначений ступінь втрати працездатності лікарською комісією УКТОДІ (Українське Товариство Допомоги Інвалідам) або державною, якщо їм призначено 35% і більший відсоток втрати працездатності у зв'язку з військовою службою. Право

щомісячної ренти одержали також інваліди Армії УНР, які перед 1939 р. отримували аналогічні виплати від Українського комітету у Варшаві [6, арк. 104].

Організація виплати рент здійснювалася на основі реєстру інвалідів у Рефераті воєнних інвалідів і в Уряді (Відділі) опіки над жертвами війни (Militärversorgungsamt). Інваліди Армії УНР (і галичани, і «наддніпрянці»), які проживали на території дистрикту Галичина, реєструвалися у Відділі суспільної опіки, а інваліди УГА, сироти і вдови заповнювали відповідні формуляри в Уряді (Відділі) опіки над жертвами війни [6, арк. 69]. Прикметно, що родини українців, які служили у формаціях СС та Вермахту, не отримували фінансової допомоги від УЦК [3, арк. 86].

Одним із найбільших рефератів суспільної опіки УЦК був Реферат народного здоров'я, створений на базі Санітарно-гігієнічної комісії [32, арк. 5]. Реферат народного здоров'я відповідав за справи суспільної гігієни; лікувальних інституцій; організацію медично-допоміжного персоналу і його вишкіл; пропаганду здорового способу життя.

Характерною рисою структурної організації реферату стало функціонування при ньому об'єднань різного характеру. Так, наприклад, секція лікарів відповідала виключно за розгляд персональних справ лікарів і фармацевтів [1, арк. 13]. Завдання Центральної секції народного здоров'я, головою якої був О. Подолинський, полягало у налагодженні роботи лікарів на місцях. Кваліфіковані кадри системи охорони здоров'я у Генеральній губернії для вирішення професійних питань консолідувалися у рамках Українського медично-санітарного об'єднання праці (УМСОП) [193, с. 172]. Окружні об'єднання праці лікарів сприяли забезпеченню лікарського нагляду за дітьми в усіх дитячих садках, що діяли в окрузі [3, арк. 79].

Від самого початку діяльності УЦК ініціював поширення на українських етнографічних землях у Генеральній губернії кооператив здоров'я – відомої ще з 1920-х рр. ХХ ст. форми лікарської організації допомоги. Центральна секція народного здоров'я займалася прийомом заявок

лікарів, зацікавлених у цій справі. УЦК передбачалася щомісячна оплата праці лікарів у цих організаціях до того часу, поки Кооператива Здоров'я не стане самостійною [34, арк. 13].

На відміну від гуртків здоров'я в УОТ, які відповідали за пропаганду здоров'я на місцях, а особливо у селах, кооперативи здоров'я створювалися з метою надання, головним чином, консультативних послуг лікарів громадянам.

Матеріали періодичної преси засвідчують, що виключно завдяки заходам УЦК та постачанням ліків інституціями Міжнародного Червоного Хреста на території Генеральної губернії було організовано допомогу бідному населенню ліками [6, арк. 68 зв.] та відкрито ряд відпочинково-лікувальних закладів. УДК/УОК при узгодженні з аптеками формували т. зв. аптечні списки – списки осіб, які не в змозі придбати ліки, але, за умов наявності рецепту лікаря та підтвердження мужем довір'я чи референтом суспільної опіки УДК/УОК, отримували право безкоштовної видачі ліків в аптеці [3, арк. 115 зв.].

Оздоровлення в лікувально-відпочинкових оселях координувалося УДК і УОК під егідою УЦК. За місяць до запланованого перебування у санаторії при УДК/УОК заповнювалися спеціальні формуляри, які передавалися до УЦК у Кракові й отримана «посвідка прийняття» до призначеного закладу подавалася до Управи відпочинкових домів УЦК у Криниці [3, арк. 98 зв.].

Пропаганда здорового способу життя була особливо актуальною у ході здійснення ініційованої Відділом культурної праці протиалкогольної та протинікотинової акції ще з 1940 р. Проблема алкоголізму, що особливо гостро постала на західноукраїнських землях у часи радянської окупації, меншою мірою паління, вимагала систематичної роботи місцевих «клітин» УЦК. Враховуючи необхідність залучення якомога більшої кількості персоналу та активізації пропагандивних заходів, з лютого 1943 р. реферат

протиалкогольних і протинікотинових справ перепідпорядковувався Відділу суспільної опіки УЦК [197, с. 303].

Низький рівень матеріального забезпечення населення Генеральної губернії обумовлював актуальність підтримки молоді, яка в умовах війни здобувала освіту, оскільки ідейною основою діяльності УЦК було максимально можливе забезпечення культурного розвитку українців в умовах окупації. Основним засобом допомоги УЦК середній і фаховій шкільній молоді стали стипендії [10, арк. 3]. Спеціальним Рефератом допомоги середній і фаховій шкільній молоді було визначено умови, за якими учень одержував право на стипендію: дуже добрий або добрий поступ у науці; бездоганна поведінка в школі й поза школою; безсумнівна неможливість батьків; громадянська праця й заслуги батьків. Матеріальне становище сім'ї (батьків) підтверджував муж довір'я або «український солтис», вїт чи УДК/УОК. Про успіхи у навчанні й зразкову поведінку реферат повідомляла дирекція школи [10, арк. 22].

З відкриттям закладів вищої освіти у Львові у структурі Відділу суспільної опіки, як підзвітний орган КоДУСу, була створена Референтура допомоги студіюючій молоді, яка вирішувала справи канцелярського й організаційного характеру [10, арк. 18 зв.-19]. Референтура надсилала по одному представнику до рефератів суспільної опіки при УДК, УОК. Очолював Референтуру допомоги студіюючій молоді д-р. В. Метельський. Також допомога студентству здійснювалася у рамках Комісії допомоги високошкільній молоді Колегії суспільної опіки, що функціонувала у Львові з червня 1942 р. як дорадчий громадський чинник [144, с. 317]. УЦК заборонялася участь в організації допомогових акцій для студентства самих студентів [3, арк. 38].

Соціальний захист українських робітників як у Німеччині, так і в Генеральній губернії, поєднував вирішення правових питань, матеріального та медичного забезпечення цієї категорії населення. До 1943 р. документами, що засвідчували особу робітника, були т. зв. виказки (Ausweis), які кожному

можна було отримати від УОК або мужа довір'я на місці чи виготовити у Львові, представивши свідоцтво про народження, характеристику мужа довір'я, фотографію та оплативши послугу (3 злотих). Якщо робітник не міг представити відповідних документів, то тоді треба було у проміжному («переходовому») таборі знайти одного–двох українців, котрі засвідчили б його особу [198, с. 4].

Статус робітників-українців з Генеральної губернії, на відміну від українців із УРСР, був таким самим, як і в робітників з інших європейських країн, окупованих нацистами.

Опіка УЦК над українськими робітниками, як і іншими категоріями населення, передбачала діяльність у рамках офіційних органів. Життя робітників у Райху координували дві структури: «Deutsche Arbeitsfront («Німецький фронт праці») (НФП, офіційна організація робітників та службовців у Німецькому Райху) та Reichsnährstand («Імперський земельний стан» (офіційна організація сільськогосподарських робітників у Німецькому Райху)» [194]. Наприкінці 1941 р. у Берліні було організоване Представництво УЦК – Українська установа довір'я (УУД), покликана забезпечувати «виказками» українських робітників з Генеральної губернії. Очолив цей орган Атанас Фіголь [193, с. 195].

Поряд із цим, за сприяння Української установи довір'я при НФП створили також український відділ – Українську устанovu зв'язку для захисту прав українців. Нацистська Німеччина була поділена на 42 області, кожна з яких мала т. зв. Обласну Управу НФП та свого обласного зв'язкового [198, с. 10].

Прикметно, що Відділом суспільної опіки разом із Відділом культурної праці УЦК планувалися і культурні заходи для робітників. Відділом культурної праці навіть було розроблено «Правильник для мистецьких груп, що виїжджають в Німеччину для культурного обслуговування українських робітників» [30, арк. 44].

У 1943 р. дія довідок-«виказок» УЦК припинялася. Українцям, мобілізованим на працю до Третього Райху, видавалися т. зв. кенкарти з позначкою «U» (українець) [197, с. 215].

Суспільна опіка над українськими робітниками в межах Генеральної губернії полягала в організації допомоги родинам робітників, які виїхали до Німеччини, та опіка над хворими та інвалідами, які поверталися.

Необхідно зазначити, що тільки наприкінці 1942 р. при Відділі суспільної опіки УЦК було створено громадську організацію «Комісія опіки над українськими робітниками з генерал-губернаторства». При цьому відділі було виділено посаду «референт опіки над робітниками в Райху», яку посів Ю. Герман [198, с. 4]. Поява у Відділі суспільної опіки УЦК окремої комісії допомоги робітникам, які працювали в Німеччині, була пов'язана зі структурними змінами, оскільки до 1943 р. соціальною опікою займалися уряди праці і тільки у березні того року ці функції передали УЦК [197, с. 217].

Медичний нагляд за робітниками, які хворими поверталися з Німеччини, на території Генеральної губернії забезпечували Суспільні Обезпечальні. Виїзд з Райху з причини хвороби відбувався лише за дозволом спеціалізованих установ соціального забезпечення – Каси хворих загальнонімецького значення або Каси хворих окремих підприємств. УЦК, шляхом оголошень серед родичів хворих, координувалася реєстрація прибулих робітників у цих установах. Так, у випадку звільнення з роботи за станом здоров'я виключно за згодою відповідної Каси хворих у Німеччині, робітник отримував карту-направлення до Суспільної Обезпечальні в Генеральній губернії, що надавало йому право на медичну допомогу [6, арк. 84 зв.]. Отримавши дозвіл на виїзд, робітники обов'язково по прибутті до ГГ зобов'язувалися зареєструватися у місцевій Суспільній Обезпечальні. Такі правила діяли і для жінок та дівчат, яких повертали додому у випадку вагітності [32, арк. 51]. Члени родини робітників отримували право допомоги

від Суспільної Обезпечальні за наявності довідки від Уряду Праці про те, що їх «живитель» працює в Райху [6, арк. 85].

З 25 серпня 1943 р. згідно з розпорядженням Головного Відділу Праці при Уряді Генеральної губернії було затверджено нову форму подання прохань з приводу допомог непрацездатним особам, що поверталися з Райху. При підготовці прохання про ренту чи допомогу додавався протокол – т. зв. зізнання хворого (інваліда), в якому хворий (непрацездатний) робітник вказував особисті дані, родинний стан, кількість дітей, відомості про роботу в Німеччині: коли виїхав, як, де працював, рід і місце праці, адреса місця роботи, за яких умов захворів. Обов'язково зазначалися наявні документи, що підтверджували трудову діяльність. У проханні необхідно було також зазначити, чи користувалися до цього часу допомогою Суспільної Обезпечальні [6, арк. 120 зв.-121 зв.].

З 1943 р. УДК займалися оформленням прохань людей щодо звільнення від виїзду на роботу або повернення тих, хто вже працював у Райху. Такі прохання затверджували окружний (повітовий) старости. Прохання родичів, члени сімей яких перебували в Німеччині, у визначеному форматі подавалися німецькою мовою за погодженням вільта збірної громади, УОК чи Делегатури. Затверджені прохання пересилалися до УЦК, потім до Уряду Праці у Львові, який забезпечував їх подання до відповідних структур у Німеччині [6, арк. 84 зв.].

Евакуйовані та втікачі розміщувалися у збірних таборах згідно з поділом на дві категорії: особи, які проживали в Райхскомісаріаті Україна та особи із території Генеральної губернії. Тільки в 1944 р. при Уряді Генеральної губернії для опіки, як також і для унормування цілого біженецького руху, було створено Біженецький штаб, філії якого діяли в кожній області. Водночас, наголошувалося, що всі комітети, на теренах яких знаходяться евакуйовані чи втікачі, повинні налагодити відповідні зв'язки із цією новою установою, яка керує цілим евакуаційним рухом. Опіка над евакуйованими та втікачами стала справою виключно допомогових комітетів,

які займалися, головним чином, реєстрацією цих категорій населення, організацією дешевих кухонь, роздачі харчів всім тим, хто знаходиться на території Генеральної губернії [6, арк. 126-126 зв.].

Реєстрація здійснювалась за національним принципом. УДК створювалися картотеки для евакуйованих і втікачів української, грузинської та інших (окрім польської) національностей із Генеральної губернії та окремо для евакуйованих і втікачів зі східних територій. Паралельно картотеки формувалися і адміністрацією. В містах і волостях, де УДК і Делегатур не було, органи міських і громадських урядів готували окремі списки евакуйованих і втікачів непольської національності, які пересилалися Делегатурам польських допомогових комітетів, а потім тому УДК, який їм укаже УЦК. УДК у Варшаві, Радомі та Любліні формували власну картотеку втікачів «непольської народності» [6, арк. 127-127 зв.].

Опіка над політичними в'язнями УЦК та УКК ілюструє вихід цих організацій за статутні рамки. У Галичині за формальною згодою німців (гестапо) діяв «Спільний комітет допомоги в'язням» з представниками польських і єврейських комітетів, діяльність яких, через відсутність правових підстав захисту в'язнів і проблеми у співпраці з поляками, за словами К. Паньківського, зводилася до передачі харчів, ліків і білизни [144, с. 76]. На Закерзонні такою акцією займалися УДК у Варшаві, Грубешові, Замості, Кракові, Любліні, Сяноці [193, с. 176].

У ході розбудови структури УЦК організовувалася курсова підготовка кваліфікованих кадрів і Відділу суспільної опіки. На курси фахової підготовки майбутніх працівників у соціальній сфері приймалися, головним чином, ті, хто володів німецькою мовою. Робота фактично в усіх рефератах Відділу суспільної опіки передбачала підготовку документів німецькою мовою, що й обумовлювало вищезазначене. У жовтні 1940 р. відбулися курси друкарства та поштової справи [32, арк. 5]. У квітні 1942 р. організовано ще один поштовий курс, на який переважно приймалися дівчата також після складення іспиту з німецької мови [3, арк. 15]. З 1 квітня 1943 р. відбувався

спеціалізований 3-місячний курс для працівників сфери суспільної опіки. Навчатися на курсах мали право хлопці та дівчата, яким виповнилося 17 років на базі закінченої середньої освіти [6, арк. 14 зв.].

Підготовкою фахівців супроводжувалась і організація т. зв. осередків здоров'я. Потреба у медичних працівниках була однією з найактуальніших у сфері суспільної опіки в Генеральній губернії, в якій станом на 1940/1941 р., за даними В. Кубійовича, проживало всього 120–130 українських лікарів, з яких 50 в корінній Польщі (переважно у Кракові й Варшаві) [193, с. 173]. Так, упродовж січня – березня 1941 р. на курсі для «пістунок та піклувальниць хворих» успішно здобули кваліфікацію 20 курсанток [34, арк. 13], що стало значимим покращенням в опіці над хворими, враховуючи нестачу медичних працівників у Генеральній губернії.

Отже, організація суспільної опіки та добродійної діяльності у Генеральній губернії позначилася співпрацею центральних і місцевих, властивих тільки для даної території, органів, участю міжнародних організацій і багатоаспектною роботою національних представництв.

Соціальний захист та забезпечення українців УЦК здійснювалися як на території власне Генеральної губернії, так і за її межами. Представництва УЦК у Райху, пошук та заходи щодо налагодження зв'язку родин із мобілізованими на працю, опіка над евакуйованими та втікачами засвідчували не лише матеріальну підтримку, а й солідарність українців у тогочасних умовах.

Відділом суспільної опіки УЦК було налагоджену систему співпраці підзвітних йому органів з органами інших відділів (Відділу культурної праці, шкільних справ, господарського, опіки над молоддю і родиною), створення професійних об'єднань, які відігравали вагомий роль у практичній сфері реалізації суспільної опіки, комунікацію з громадськістю, що в підсумку відіграло визначальну роль при створенні мережі традиційних закладів суспільного забезпечення українців на всій території Генеральної губернії та втілення його нових форматів.

4.2 Українські заклади соціального забезпечення в Генеральній губернії

Опіку над соціально незахищеними категоріями українців до 1939 р. на західноукраїнських землях здійснювала, головним чином, УГКЦ і ряд громадських організацій («Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю», «Український фонд військових вдов і сиріт» тощо). Пріоритетне місце впродовж 1920–1930-х рр. займали дитячі благодійні заклади. Збереження їхньої актуальності засвідчує видання в 1939 р. митрополичим ординаріатом спеціального «Розпорядку про захоронки й дитячі садки», в якому наголошувалося на необхідності поширення дитячих садків для дітей дошкільного віку і таких же ясел, але під назвою «захоронки» для дітей в основному 7-11 років [218, с. 145].

Абсолютно інша ситуація склалася у Галичині після встановлення радянського окупаційного режиму. Опіка над дітьми та молоддю реалізовувалася спеціалізованими державними структурами соціальної сфери у формі дитячих будинків та інтернатів, дитячих кімнат, столів обліку, дитячих приймальників-розподільників [152, с. 51].

Статутні положення УЦК закріплювали форми харитативних установ, які організовувалися та підтримувалися Українською Станицею в Кракові і УДК після входження Закерзоння, а з 1941 р. і Галичини до складу Генеральної губернії. Акцентувалася увага на створенні, насамперед, інтернатів і бурс для шкільної та ремісничої молоді, а також захистів для дітей-сиріт, бездомних, дитячих консультацій («порадні матерей»), таборів для втікачів [193, с. 485-486]. З огляду на те, що справи суспільної опіки в Генеральній губернії організовувалися за національним принципом, у Галичині німці поділили вже восени 1941 р. місцеві заклади суспільної опіки для немовлят (ясла) і сирітські доми (захисти) за національністю – на українські і польські, і міська управа передала їх комітетам [144, с. 109].

У порівнянні з мережею дитячих садків, організованих за сприяння Відділу культурної праці УЦК, в організації харитативних закладів для дітей

упродовж 1940-1944 рр. спостерігаються не такі високі показники у вирішенні цього питання. Так, якщо на Закерзонні на початку 1941 р. діяло 29 українських захистів [193, с. 164], то, наприклад, наприкінці 1941 р. реферату суспільної опіки стрийського УОК вдалося zorganizувати лише дім грудної дитини «Ясла» (80 вихованців), сирітський захист (40 дітей), Дім Старців [1, арк. 1], а в УОК Львів-місто впродовж листопада 1941 – жовтня 1942 рр. було організовано тільки 3 сирітські захисти (84 дитини) [90].

Окремі заклади суспільної опіки створювалися УЦК для дітей, батьків яких було вивезено на роботу в Райх. При організації УДК чи Делегатурами таких захистів враховувалася, насамперед, кількість дітей, що потребували допомоги. Заклад відкривався за наявності від 20 до 30 дітей у межах дії комітету чи делегатури відповідно до списку, в якому зазначався вік і дані про відсутність одного чи обох батьків [6, арк. 9].

На думку дисертантки, такий стан справ, з огляду на тогочасні умови, був спричинений комплексом факторів, у якому головну роль відіграв низький рівень фінансового та матеріального забезпечення УЦК для створення означених закладів і нестача кваліфікованих кадрів. Це підтверджують і спогади В. Кубійовича, який зауважував, що захисти діяли на основі урядових субвенцій, проте розмір дотацій був недостатнім для повноцінного функціонування закладів і УЦК самостійно організовував допомогу в харчуванні, одязі та взутті [193, с. 164].

У ході розбудови середніх і фахових шкіл УЦК формувалася мережа бурс для учнівської молоді (окремо для хлопців і дівчат), що стало одним із найуспішніших напрямів у відкритті УЦК установ соціального забезпечення. Упродовж 1940–1941 навчального року бурси функціонували в 9 містах Генеральної губернії: Холмі, Ярославі, Криниці, Білій Підляській, Володаві, Белзі, Кракові, Горлицях і Дуклі, в яких розміщувалося близько 900 учнів і учениць [193, с. 166].

Відділ суспільної опіки також брав участь в організації роботи Виховних шкільних інститутів, які з 1942 р. діяли під назвою «шкільні

бурси» [3, арк. 115]. Допомогу від УЦК ці заклади отримували під час ремонту та закупівлі устаткування влітку. Обов'язково наприкінці навчального року проводилася інвентаризація майна та харчових запасів [6, арк. 40].

З метою скерувати здібну до ремесла сільську молодь на відповідне навчання, забезпечити їй одночасно прожиток і добре, відповідне для неї, виховання УЦК у 1942 р. було ініційовано відкриття т. зв. ремісничо-виховних заведень і бурс для сільської молоді. Згідно із розпорядчою документацією відділу, на практиці такі функції виконувалися на базі двох типів закладів: ремісничо-виховних заведень для сирітської й «опущеної» молоді та ремісничих бурс для сільської молоді. Ремісничо-виховні заведення були розраховані на 100–200 вихованців відповідної школи, які забезпечувалися в них одягом, їжею та, відповідно, житлом. Окрім того, передбачалася частково фахова підготовка молоді у взірцевих майстернях, зорганізованих при заведенні. Право перебування у цих закладах, насамперед, мали хлопці 18-21 віку, що закінчили вселюдну школу [3, арк. 36].

Як і у справі відкриття Відділом культурної праці дитячих садків і шкіл, труднощі при організації ремісничо-виховних установ Відділом суспільної опіки виникали при пошуку приміщень і наявності біля них городу. Значних коштів потребував і ремонт будівель [3, арк. 36]. Звіти рефератів суспільної опіки засвідчують той факт, що бурси діяли на платній основі. Відповідно до платоспроможності родин і в залежності від родинного стану, учні перебували у бурсах на повному утриманні батьків, або на т. зв. «знижковому удержанні», або за рахунок УДК/УОК [10, арк. 2].

Бурси, в яких перебували діти не лише селян, а й інтелігенції, функціонували як заклади і допомогіві, і, певною мірою, виховні. Цей процес у бурсах забезпечувала діяльність виховників, які в них працювали. Вони допомагали учням у вивченні лекцій, організовували хори, проводили гутірки тощо. Невід'ємним аспектом відкриття установ для молоді загалом та

бурс зокрема була організація бібліотек. Окрім покращення дозвілля, передбачалося, що відвідування бібліотек учнями фахових шкіл, які впродовж двох чи трьох років здобували кваліфікацію, сприяло збагаченню новими знаннями та розширенню світогляду в процесі опрацювання відповідної літератури. Джерелом фінансування закупівель книжок для бібліотек при бурсах були кошти із фондів УЦК. Наприклад, у 1943 р. було виділено «по Комітетах, де є бурси, 78.000 зл., як миколаївський дар від УЦК вихованкам бурс, на закуплення книжок до бібліотек» [98].

Упродовж 1942-1943 рр. відбувся значний поступ в організації мережі бурс. Так, наприклад, лише у Львові за вересень – жовтень 1942 р. було відкрито 8 бурс (3 для дівчат і 5 для хлопців), де перебувало 353 учні [90], враховуючи те, що загалом на території Генеральної губернії у 1942 р. функціонувало 75 бурс з 3672 вихованцями [98]. У 1943 р. діяло вже 102 бурси, в яких перебувало більше 6000 учнів, при цьому перевага залишалася за закладами для хлопців [159].

Підтримка урядових структур у забезпеченні населення продовольством сприяла швидким темпам організації т. зв. народних та шкільних кухонь. Прикметно, що заходи з організації цих народних кухонь УДК здійснювалися, головним чином, у центрах округів і повітів. Питання харчового забезпечення потребувало вирішення ще від початку діяльності УЦК, за допомогою якого у Генеральній губернії вже взимку 1940-1941 рр. діяло 11 постійних кухонь у містах і вони видавали пересічно 1000 обідів щоденно [193, с. 169].

За повідомленнями регіональної преси, під егідою Відділу суспільної опіки УКК упродовж 5 серпня – 26 листопада 1941 р. в народних кухнях у Львові було видано 111 200 сніданків, 132 656 обідів та 104 050 вечер. Станом на середину грудня 1941 р. у Львові діяло 15 кухонь, які щодня видавали 1850 сніданків, 3335 обідів і 1860 вечер. Окремо створювалися кухні для опіки над переселенцями та полоненими, які перебували в місті [120].

Взимку 1942 р. у місті діяло 18 народних кухонь і 14 шкільних кухонь, у яких харчувалося 4402 учні, організовано допомогу близько 5000 німецьким старцям та переселенцям. Окрім того, до перенесення КоДУСу до Львова, УКК організовувалися кухні для студентства. Загалом за сприяння Відділу суспільної опіки УКК студентам було видано 9000 обідів і 6000 вечер [90].

Зростання кількості установ, при яких передбачалося функціонування народних кухонь, обумовили появу в квітні 1943 р. додаткових інструкцій щодо їхньої організації. Встановлювалося, що шкільні кухні, кухні для бідних, станіві кухні відкривалися за умови наявності 50 осіб, які потребували такої форми допомоги. Якщо у випадку відкриття певного типу кухні кількість потребуючих була меншою, то вона об'єднувалася з іншою кухнею з дозволу місцевої адміністрації [6, арк. 8].

Такі заходи уможливили розширення мережі народних кухонь на всій території Генеральної губернії. Тільки за березень 1943 р. кількість народних кухонь у ГГ зросла з 802 до 873, у яких обслуговувалося 69004 особи [121].

У 1943 р. у Станиславові під опікою батьківського кружка при УОК було відкрито винятковий заклад для учнівської молоді під назвою «Дім Учня» – кухня, в якій видавалися обіди для учнів всіх шкіл, які доїжджають із сіл до Станиславова, а далі тих учнів, які мешкають у Станиславові поза бурсою, але не мають можливості себе інакше прогодувати. Вартість обіду становила 50 сот. Учні із бідних сімей харчувалися за рахунок УОК. Щоденно в Домі учня видавали понад 400 обідів. При закладі діяла світлиця та бібліотека, де учні з околиць могли провести час до від'їзду транспорту.

Перспективність такого формату опіки над учнями шкіл відзначалася у «Віснику Українського Центрального Комітету»: «Дім Учня, це установа, яку варто б опопуляризувати та основати у всіх місцевостях, де є фахові чи середні школи, що до них доїздить молодь з підміських околиць» [6, арк. 10].

Ініціативи такого плану демонструють розробку органами УЦК максимально ефективною мережі закладів опіки над шкільною молоддю. Діяльність кожного реферату суспільної опіки в УДК/УОК полягала у

максимальній концентрації кваліфікованих сил, пошуку джерел фінансування та узгодження із місцевою владою організаційних питань для створення комплексу закладів соціального забезпечення українців у своєму окрузі.

Спеціалізованими установами опіки над переселенцями з території УРСР як і на Закарпатті, так і в Галичині залишалися табори. Поодинокими були випадки організації т. зв. нічлігових домів, а також притулків для тих, хто повертався з Райху [90].

Складнішою у порівнянні із вищезазначеними напрямками була ситуація у сфері медицини. До компетенції УДК, а відтак і Реферату народного здоров'я Відділу суспільної опіки УЦК належала підтримка та створення виключно лікувально-профілактичних та оздоровчих установ.

Вже з вересня 1940 р. Санітарно-гігієнічна комісія через санітарно-гігієнічних референтів при УДК та Делегатурах за узгодженням із рефератами Відділу шкільних справ організувала лікарський нагляд за дітьми у дитячих садках [3, арк. 79], за шкільною молоддю в бурсах та перевірку санітарного стану приміщень закладів. Вищезазначені функції при школах покладалися на т. зв. лікарські поради [32, арк. 5].

Упродовж 1940-1941 рр. санітарно-гігієнічні референти уповноважувалися створити належні умови для відкриття в межах діяльності свого УДК чи Делегатури диспансерів, у яких передбачалися безкоштовні консультації та надання допомоги найбільшій частині населенню [32, арк. 5].

За умов дуже низького рівня медичного забезпечення в селах у гірських місцевостях УЦК ініціював відродження Кооперативів здоров'я. Першу на території Генеральної губернії Кооперативу здоров'я було засновано Лемківським союзом кооперативів 15 грудня 1940 р. у селі Крампній. Актуальність такої форми надання лікарської допомоги підтверджує звіт лікарки кооперативи М. Тарнавської-Коцюбової, яка від 15 грудня 1940 р. до 30 січня 1941 р. обстежила в ординації 114 осіб, 28 разів виїздила на сусідні села, де надавала поради 52 особам. Окрім того, за

вказаний період до кооперативи приєдналося 325 «членів-уділовців» і право на лікарську допомогу отримали 1892 особи [34, арк. 8], що засвідчило необхідність функціонування такого роду структур охорони здоров'я.

Проте, організація кооператив здоров'я, як і інших закладів медичного забезпечення населення у Генеральній губернії, ускладнювалася у зв'язку із нестачею кваліфікованих кадрів. Так, у березні 1941 р. у часописі «Лікарська справа» Секції народного здоров'я при УЦК констатовалося, що «на 255000 українців Лемківщини й Посяння випадає 30 лікарів, це є на 10000 українців 1,2 лікаря, а на 489000 українців Холмщини й Підляшшя 31 лікарів, це є на 10000 українців нецілих 0,7 лікаря. Беручи під увагу велике віддалення сіл від міст, незадовільні комунікаційні сполучення і більші скупчення лікарів по таких містах, як Холм, Ярослав, Перемишль, Сянік, Криниця – то здорова справа на українських теренах представляється на ділі ще гірше» [34, арк. 8].

Поряд із кооперативами здоров'я передбачалося відновлення роботи т. зв. порадней для немовлят, як установ суто профілактичних, покликаних запобігати захворюванням і смертності дітей. Формування навичок догляду за дітьми у матерів у даних закладах здійснювалося з перших тижнів життя до досягнення дитиною 2-річного віку [34, арк. 10].

Навесні 1941 р. мережа українських закладів охорони здоров'я в Генеральній губернії включала 5 власних амбулаторій, одну порадню для матерів і немовлят, 3 осередки здоров'я, а в 12 місцевостях організовано лікарську опіку для незаможного населення за допомогою місцевих українських лікарів – безкоштовну або за мінімальною платою [193, с. 172].

Окремим аспектом діяльності Реферату народного здоров'я стало створення належних санітарних умов в осередках опіки та в народних кухнях, які функціонували під час акції переселення дітей у 1942-1943 рр.

Вагомого значення набула організація профілактичних установ та відповідних заходів у ході боротьби з інфекційними та сезонними захворюваннями. Найактуальнішою проблемою стало поширення висипного тифу. УЦК, одержавши кошти від Уряду Генеральної губернії, у 1942 р.

започаткував акцію, що передбачала «у кожному селі, або бодай у більших селах і містечках збудувати лазню з дезінфекційною камерою» [3, арк. 37 зв.], оскільки дотримання гігієнічних норм у даному контексті мало першочергове значення.

З метою запобігання поширенню кишкових захворювань, черевного тифу та дизентерії, головним чином у весняний період, УЦК через розпорядження для УДК і Делегатур за участі населення організовувалося впорядкування гноївень, влаштування «відхідників» далеко від будинків і криниць, їхня щоденна обробка дезінфекційними засобами (вапном), упорядкування криниць біля рік і доріг [3, арк. 38].

Відділу суспільної опіки УЦК вдалося частково відновити роботу лікувально-відпочинкових закладів. Упродовж 1941-1942 рр. на території Генеральної губернії УЦК вдалося організувати роботу тільки трьох відпочинково-лікувальних закладів – двох санаторіїв у Криниці й одного в Моршині. За радянської влади лише на території Галичини функціонували санаторій у Ворохті та курорти в Трускавці, Моршині, Горинці, Немирові, Буркуті і Косові [105]. Окрім того, після встановлення нацистського окупаційного режиму в Галичині, УДА в серпні 1941 р. першим відкрила санаторій у Брюховичах для колишніх політичних в'язнів [117].

Право на відпочинок та лікувальні процедури мали працівники УЦК та його «клітин», які відзначилися в роботі; громадяни, які співпрацювали з УЦК і вчителі-українці, що отримали довідку від лікаря з призначенням курсу лікування, але не мали коштів для оплати; заможні громадяни, які за призначенням лікаря потребували лікування і спроможні були оплатити його за відповідною платою [3, арк. 77 зв.-78].

У санаторіях Криниці і Моршина здійснювалося лікування осіб зі шлунковими, ревматичними, нервовими захворюваннями, хворобами серця та видільної системи, діабетом і анемією. Не приймали хворих на легеневі захворювання. Перебування в санаторії було безкоштовним для незаможних осіб, за винятком транспорту [32, арк. 64].

Тривалість лікування становила 3 тижні (21 день). Продовжувалося перебування за наявності від лікаря закладу довідки, затвердженої уповноваженим лікарем для німецьких санаторіїв. Влітку 1942 р. відпочинково-лікувальні оселі УЦК у Криниці зіткнулися з проблемою прибуття хворих з інфекційними хворобами. Відділом суспільної опіки було направлено т. зв. довірених лікарів до рефератів суспільної опіки всіх УДК/УОК, які мали ретельно обстежити кожного перед затвердженням прохання про перебування у відпочинково-лікувальному закладі [3, арк. 78-78 зв.].

Управителі і господині, які відповідали за організацію роботи відпочинкових закладів, проходили конкурсний відбір. Вимогами до осіб, які претендували на зайняття посад, були: знання німецької мови (неповне), дещо книговодства та господарський хист. Заявки кандидатів разом із автобіографією (життєписом) подавалися безпосередньо до УЦК [132].

У квітні 1943 р. відпочинково-лікувальні оселі у Криниці тимчасово припинили діяльність. Особи, які мали призначення, могли пройти лікування у Моршині [6, арк. 9].

1 травня 1943 р. УЦК було відкрито нову, проте, сезонну відпочинкову оселю в Заліщиках. Заклад призначався, насамперед, для відпочинку співробітників комітетів, учителів, працівників урядових установ. За наявності вільних місць правом на відпочинок і профілактичні процедури користувалися й інші громадяни.

Термін перебування в оселі в Заліщиках становив 2 тижні. Аналогічно умовам лікування в санаторіях у Криниці та Моршині, його продовження здійснювалося лише на основі довідки від лікаря. З 1943 р. готівкова грошова допомога тим, хто був не в змозі оплатити лікування змінювалась на посвідки, які засвідчували право безкоштовного проходження «приписаних лікарем купелів» [6, арк. 33 зв.].

У червні 1943 р. було відновлено діяльність тільки однієї лікувальної оселі УЦК в Криниці, у віллі «Білий Дім». З огляду на обмежену кількість

місць (25), першочергове право лікування мали особи з території т. зв. Старої Генеральної губернії, а з Галичини тільки ті особи, які безумовно потребували лікування в Криниці за наявності відповідної довідки.

Пріоритет у відпочинку та покращенні здоров'я у літній період належав педагогам. 20 червня 1943 р. для працівників комітетів та вчителів відкрито окрему відпочинкову оселю в с. Ямній, біля Яремче у приміщенні вчительського пансіонату «Маковиця» [6, арк. 39 зв.], заснованого ще на початку 1930-х рр.

Через великий наплив бажаючих відпочити в одному із діючих закладів, прохання про надання місць необхідно було подавати за два місяці перед приїздом [6, арк. 40].

Від серпня 1943 р., згідно з наказом Уряду Генеральної губернії, право перебування в санаторіях у Криниці отримали тільки ті особи, які потребували лікування [6, арк. 56].

У листопаді 1943 р. всі лікувально-відпочинкові оселі УЦК переходили у власність Уряду Генеральної губернії. Лікувально-відпочинкові заклади поділялися на дві категорії: виключно лікувальні у Моршині та Криниці та відпочинкові в Ямній і Заліщиках. Лікувальні установи діяли на постійній основі, де чітко встановлювалися термін перебування та кількість хворих, яким надавалася допомога. Тривалість лікування в Моршині становила 4 тижні (85–120 місць), у Криниці – 3 тижні (25 місць). Відпочинок у Ямній (60–80 місць) і Заліщиках (30–35 місць для дорослих та 45 місць для дітей) тривав 2 тижні. Діяли ці заклади влітку та впродовж вересня.

Влітку не мали права перебувати в оселі дві особи з тієї самої сім'ї, за винятком випадку, коли обоє працюють у державних чи національних установах і потребують лікування.

Прийом на лікування/відпочинок здійснювався за наявності затверджених відповідними інституціями документів, харчових карток. Рекомендувалося брати із собою постіль, ковдру або коц, подушку та простирadlo. Продовжували діяти довідки про призначені безкоштовні

лікувальні водні процедури. Документи ретельно перевірялися. У випадку не підтвердження діагнозу чи виявлення підробки довідок втрачалося право перебування у всіх діючих лікувальних або відпочинкових закладах на всій території Генеральної губернії [6, арк. 86 зв.-87 зв.].

У ході згортання діяльності установ УЦК у зв'язку із воєнними діями, в 1944 р. припинили роботу санаторій у Моршині та сезонні відпочинкові заклади. Функціонувала лише постійна оселя в Криниці, робота якої організовувалася по сезонах: взимку проходили лікування 40 осіб, влітку – 50 [6, арк. 128 зв.].

Отже, відкриття інституцій суспільної опіки УЦК на західноукраїнських землях відбувалося на основі відновлення та адаптації в умовах окупації формату соціального захисту дітей, молоді, пенсіонерів, переселенців характерного для міжвоєнного періоду.

У процесі дослідження встановлено, що формування мережі закладів суспільної опіки над соціально незахищеними українцями у Генеральній губернії відбувалося паралельно із розбудовою УЦК власне українських освітніх, виховних і медичних установ.

Найуспішнішою була розбудова мережі установ соціального захисту шкільної молоді та закладів харчування з огляду на фінансування культурно-освітньої сфери та відносно налагодженого матеріального забезпечення закладів останньої. Обмеженість ресурсів для організації установ для інших категорій населення обумовлювала труднощі їхнього відкриття і, відповідно, незначну їх кількість.

Проблеми харчування та підтримка належного санітарно-епідеміологічного стану актуалізували заходи УЦК й у сфері охорони здоров'я. Якщо для окупаційної влади пріоритетним завданням була організація санітарно-гігієнічних заходів з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань, то Відділом суспільної опіки УЦК здійснювалася комплексна робота як щодо надання соціально-медичних послуг для українського населення у Генеральній губернії шляхом створення

лікувально-профілактичних та оздоровчих закладів (аптеки, диспансери, санаторії, курорти), так і максимально можливе забезпечення надання кваліфікованої лікарської допомоги в існуючих установах соціального захисту та культурно-освітньої галузі.

4.3 Акції допомоги УЦК

Трагічні наслідки для матеріального становища населення та необхідність соціального захисту військовополонених в умовах військових дій на території українських етнічних земель у Генеральній губернії обумовлювали стратегію діяльності УЦК у вирішенні означених проблем вже від початку його існування.

Першочерговими заходами українців після встановлення нацистського окупаційного режиму на Закарпатті стали поставки продовольства у табори для полонених і біженців. Організація такого роду діяльності була започаткована Українським комітетом допомоги біженцям і полоненим в Кракові завдяки збіркам коштів серед українського населення. Упродовж перших двох тижнів роботи установи вдалося зібрати більше 1000 зл., з яких переважну більшість грошей використано для закупівлі продуктів харчування полоненим. Попри обмежені фінансові можливості, було налагоджено доставку хліба в найбільший на той час, яким опікувався комітет, табір полонених у Закшувку (2500 осіб). Поряд із цим, у Кракові було відкрито кухню для біженців, які перебували у місцевих таборах [39].

Розширення масштабів допомоги полоненим і переселенцям відбулося з оформленням УДК та УЦК. Розподіл сфер впливу між Німеччиною та СРСР упродовж 1939–1940 рр. позначився переміщенням населення на основі договору від 16 листопада 1939 р. між СРСР і Німеччиною «Про евакуацію українського і білоруського населення з території колишньої Польщі, яка відійшла до зони державних інтересів Німеччини, і німецького населення з території колишньої Польщі, яка відійшла в зону державних інтересів Союзу РСР» [204, с. 453] і нового договору про переселення, підписаного навесні 1940 р. [197, с. 186]. Згідно з положеннями останнього, 60 000 переселенців, які перед війною мешкали на території підконтрольній німцям Генеральної губернії, могли повертатися назад із територій, що

входили з 1939 р. до СРСР. З німецької сторони дозволялося повернення переселенців з Генеральної губернії до СРСР [108].

Відтепер УДК відповідали за вирішення житлового питання переселенців, їхнього харчування та організацію фінансової допомоги. Так, у листопаді 1941 р. грошову допомогу від українського комітету міста Львова отримали найбільш потребуючі 17 українських родин переселенців із УРСР у розмірі від 10 до 30 золотих, залежно від кількості членів сім'ї. Загальна сума допомоги склала 500 золотих [9, арк. 3].

Право на матеріальну допомогу від УЦК переселенці отримували тільки за умови їхнього прибуття у Генеральну губернію до 26 червня 1940 р. і подальшого проживання на цій території [197, с. 203].

Після окупації Польщі, близько 90 000 українців [197, с. 165], які перебували у складі польської армії, опинилися у таборах для полонених. Відтак, Відділом суспільної опіки УЦК та родинами полонених, починаючи від серпня 1940 р., готувалися подання до німецького військового командування та Уряду Генеральної губернії щодо звільнення українських військових. Систематичній допомозі останнім УДК посприяло розпорядження від 10 серпня 1941 р. про звільнення окремих категорій радянських полонених (німців, українців, естонців, латвійців, литовців) [266, с. 74].

Надалі продовжувалося унормування питань суспільної опіки над полоненими. З 27 серпня 1941 р. УДК і Делегатурам за дозволом Крайс- чи Штадтгауптманів надано право організації місць пожертвувань в крамницях, ресторанах [32, арк. 64]. На період осені допомога українським полоненим визначалася для усіх референтур суспільної опіки при УДК/УОК як першочергове завдання. Насамперед, йшлося про забезпечення їхнього транспортування, облаштування нічлігів, надання лікарської допомоги та харчування [32, арк. 7 зв.]. Безпосередню участь в акції брали жіночі секції УДК/УОК і Український Червоний Хрест [32, арк. 9].

Аналогічні функції виконувала й Українська допомогова акція в Галичині. Станом на 31 жовтня 1941 р. за підтримки установи у Львові за адресою Тереси 26а, Собінського 7 і Снопківська 22 функціонували три будинки для переселенців і звільнених полонених [8, арк. 1].

Обмеженими були можливості забезпечення одягом та взуттям полонених. У листопаді 1941 р. у контексті допомогової акції полоненим Відділ суспільної опіки УЦК повідомляв УДК та Делегатури, що виникла проблема із закупівлею взуття через обмеження постачання шкіри для фабрик. Відзначалося, що фабрики, які займалися доставкою черевиків, не приймали нових замовлень УЦК, а також були не в змозі виконати попередні [32, арк. 9 зв.].

Оскільки звільнення полонених відбувалося поступово, УЦК продовжував підтримувати тих, хто ще перебував у таборах. Адміністрацією протягом всього періоду окупації контролювався зв'язок УЦК із полоненими. Так, зібрані у лютому 1942 р. Комісією допомоги полоненим через УДК і Делегатури пожертви дозволялося висилати тільки однією пачкою двічі на місяць. У випадку збору великої кількості посилок можливим було їхнє відправлення раз на тиждень, але виключно на адресу мужа довір'я, уповноваженого УЦК для зв'язку із полоненими певного табору [32, арк. 60].

У зв'язку із воєнними діями навесні–влітку 1942 р. десятки тисяч українців розподілялися у табори полонених на всій території Генеральної губернії, що вплинуло на збільшення масштабів збіркових акцій УЦК. Під гаслом «Допоможімо українським полоненим перезимувати!» збиралися, насамперед, харчові посилки. Так, взимку 1942 р. комісія допомоги полоненим у 13 округах збрала 38 126 посилок [197, с. 178-179]. Для підготовки останніх використано також дохід з коляди [32, арк. 38 зв.].

Загалом найпоширенішими були збірки харчів, грошей, цигарок, книжкових і газетних видань «Українського Видавництва» [3, арк. 79]. Тільки у Галичині за період з 1 січня по 15 липня 1942 р. на фонд Допомоги Полоненим було зібрано 246 829.08 зол. готівкою, 109 270 кг продовольства,

14000 штук яєць і 5557 одиниць одягу та взуття. Завдяки цьому від УЦК отримали допомогу близько 42 000 полонених в 28 таборах та 32 102 звільнених полонених [3, арк. 79 зв.].

У 1943 р. традиційно в табори полонених надсилалася частина коштів, продуктів харчування, одягу зі збірок систематичних, а також збірок під час новорічних, різдвяних та великодніх свят. Долучалися до збірок і молодь, і жіночі секції не тільки в містах, а й по селах. Наприклад, під час різдвяних свят у селі Рудники на Снятинщині для допомоги українським полоненим школярами було зібрано 92.40 зл., а зусиллями кружка Жіночої секції 487.50 зл. і передано до Делегатури в Заболотові [97]. Окремо референтури Відділу суспільної опіки пересилали кошти до «диспозиції» УЦК у Кракові. У травні 1943 р. референтура суспільної опіки Делегатури Бучача звітувала про надіслані до УЦК 848.92 зл., зібрані на допомогу полоненим [6, арк. 39].

Результати означених заходів ілюструють схвальні відгуки та ініціативність населення щодо даної форми організації гуманітарної допомоги. В листопаді 1943 р. за наказом Начальної Військової Команди було дозволено посилки для полонених до таборів із максимальною вагою 25 кг (продукти тривалого терміну зберігання, музичні інструменти) [6, арк. 85-85 зв.].

У контексті унормування діяльності Відділу суспільної опіки вагоме значення мав дозвіл адміністрації на внесення Рефератом справ полонених подань із приводу можливості переведення звільнених з таборів полонених українців, які служили в радянській армії, але походили з Генеральної губернії, на цивільну роботу. Подання оформлювалося німецькою мовою на основі поданих родичами полонених персональних даних (ім'я, прізвище та військове звання полоненого), метрики для підтвердження того, що полонений «є українець і арієць»; посвідки про місце поселення від Громадського Уряду та підтвердженням, що полонений не є комуністом; адреса табору, в якому перебував полонений; дата крайньої «вістки» від полоненого [3, арк. 79-79 зв.]. Це в черговий раз демонструвало окремішнє

ставлення нацистської окупаційної влади до українського населення в Генеральній губернії, на відміну від українців з УРСР.

Допомогові акції полоненим українцям здійснювалися і за межами Генеральної губернії. Попри діяльність Української установи довір'я, комітетів допомоги у Німеччині та Фінляндії, УЦК пересилав частину харчових посилок у Берлін або Гельсінкі [197, с. 186].

Згідно з розпорядженням від 7 серпня 1941 р. жителям Генеральної губернії ненімецького походження передбачалося відшкодування матеріальних втрат, починаючи від 22 червня 1941 р. у випадку їхнього постійного проживання в Генеральній губернії або якщо в означений період вони мали «місце замешкання» [3, арк. 3]. Наголошувалося, що дія розпорядження не поширювалася на територію Галичини.

За узгодженням із урядовими органами на місцях УЦК долучався до забезпечення українців найнеобхіднішим (продовольством, взуттям та одягом). Джерелами забезпечення, насамперед, була допомога адміністрації округу та частково від УЦК (збіркові акції).

За даними звіту Реферату матеріальної допомоги УДА за період з 1 серпня до 31 жовтня 1941 р. видано 3 413 кг продовольства, 32 мішки риби, 3570 шт. яєць, 2 872 одиниці одягу та постільної білизни, 451 пару взуття. Загальна сума, виділена на продовольство, одяг і взуття для 5057 осіб становила 6940 зл. [8, арк. 3].

Ще 27 серпня 1939 р. Райхсміністром продовольства й сільського господарства для забезпечення населення найважливішими споживчими товарами було затверджено постанову про запровадження в обов'язковому порядку спеціальних карток – т. зв. бецугшайнів (Bezugsscheine) [261, s. 363]. Оскільки дія цієї постанови поширювалася на всі структури міністерства, видача бецугшайнів здійснювалася і відповідними структурами в Уряді Генеральної губернії.

У грудні 1941 р. через обмеження Уряду видачі бецугшайнів відбулося загострення питання матеріального забезпечення населення. Відтак, за

дорученням УЦК проводи УДК і Делегатур зобов'язувалися вжити заходів з метою отримання карт для можливості закупівлі одягу, взуття та продовольства від крайсгауптманів чи ляндркомісарів. Наголошувалося, що поодинокі УДК і Делегатури для населення свого округу могли одержати у відповідних інстанціях карти на 2000-3000 черевиків з дерев'яними підшвами або допомогу для організації дешевої кухні. Форма та розміри допомоги залежали від вказаної УДК та Делегатурами інформації щодо становища в окрузі [3, арк. 3].

За такої ситуації організація збіркових акцій і відкриття дешевих кухонь, особливо в зимовий період, не лише мали важливе значення в плані гуманітарної допомоги, а й демонструвало солідарність українців в означених умовах. У ході оприлюднення відповідних настанов УДК і Делегатурам у «Віснику УЦК» відзначалося, що поряд із вищезазначеними формами діяльності, «улаштування спільної свят-вечері чи інша подібна форма допомоги дасть відчутти потребуючим допомоги, що, хоч часи тяжкі, все-таки рідна організація старається в міру мужности прийти їм з підмогою» [3, арк. 3].

Відкриття кухонь відбувалося за дозволом місцевої адміністрації й узгодженням з Відділом прохарчування й сільського господарства Уряду Генеральної губернії надання необхідної кількості продуктів. Прикметно, що фінансування УДК допомогових кухонь відбувалося переважно за рахунок фондів уряду й адміністрації в регіонах. Так, влітку 1942 р. Реферат допомоги потребуючим і полоненим УЦК звітував про те, що 6 галицьким округам, відповідно УОК Самбір, Дрогобич, Стрий, Станиславів, Коломия та Львів-округа, за період 1 січня – 15 липня 1942 р. було надано допомогу для народних кухонь у розмірі 236 257,5 кг продовольства. Водночас, допомога від Крайсгауптмана становила 341 559 кг, а самопомога населення – 28 300 кг. За даними звітів, харчувалося в означених народних кухнях 146 686 осіб [3, арк. 80]. У жовтні 1943 р. на прохання УЦК Уряд Генеральної губернії виділив для УОК продовольство для кухонь на 3 місяці.

При цьому встановлювався розподіл продуктів: третина допомоги від Уряду ГГ призначалася для кухонь, в яких харчувалися діти із захистів та втікачі зі східних земель України; решта продовольства – для станових, інтелігентських і робітничих, шкільних кухонь та в яслах і постійних дитячих садках, в захистах, в бурсах, а також для кухонь у містах [6, арк. 81]. Допомога від УЦК призначалася лише тим комітетам, де коштів з місцевого бюджету не вистачало для здійснення запланованих заходів [32, арк. 63 зв.].

За наявності відкритої кухні передбачалася й грошова допомога, для одержання якої УДК чи Делегатура готували касовий звіт та подання інформації щодо кількості обідів чи вечерь, що видаються в ній [3, арк. 2 зв.].

Народні кухні стали однією із форм харитативності і під час акції допомоги населенню Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини та Покуття, що постраждало від повені восени 1941 р. Зважаючи на низький рівень забезпечення потерпілого населення продовольством у народних кухнях та зобов'язання селян повністю здати до кінця 1941 р. сільськогосподарський натуральний податок (т. зв. контингент) [203, с. 294-304], УЦК було організовано акцію переселення дітей віком 8–14 років з означених територій.

Акція переселення дітей тривала до кінця травня 1942 р. УЦК на основі звітної документації УОК повідомлялося, що приблизно було переселено 25 000 дітей, з яких переселення 21 652 дітей забезпечили 9 УОК: Самбір (8200), Дрогобич (3500), Стрий (5630), Коломия (2300), Калуш (2050), Станиславів (8539), Перемишль (1200), Криниця (122), Львів (111). Дітей забезпечували одягом, взуттям, організовувалися перехідні станиці та кухні. Окремі УОК організовували медичний огляд малечі, збиралися пожертвування на лікування. Багато дітей не було переселено через інфекційні захворювання, нестачу місць і продовольства [3, арк. 80-80 зв.].

3 березня 1942 р. акція проводилася УЦК у тісній співпраці із Галицьким Єпископатом. Духовенство брало участь у відкритті народних кухонь, а до УЦК і місцевих комітетів надсилалися пожертви для

голодуючих, зібрані в неділі та свята [8, арк. 10]. 25 березня 1942 р. УЦК надіслано «Послання до Духовенства всіх єпархій галицького Генералгубернаторства» з дорученням Галицькому Єпископату залучити священство до Акції Допомоги Голодуючим. У «Посланні...» наголошувалося на особливій ролі священників у процесі переселення: «священник отже повинен стати тим добрим Архангелом Рафаїлом, що допоможе у виїзді, послужить радою і опікою нашій дітворі, та з другої сторони на місці їх нового побуту заступить їм батька, відвідуючи їх і підтримуючи на духу» [8, арк. 10-10 зв.].

Непересічну роль у допомогівій акції відіграли кооперативні об'єднання, зокрема підтримка «Центросоюзу». Кожен УОК мав по прибутті дітей подати звіт і списки сіл, що вислали/прийняли дітей, підтвердити їх облаштування на нових місцях світлинами. Масові відвідування дітей заборонялися з огляду на перенасичення залізничних станцій пасажирськими перевезеннями [8, арк. 11].

УЦК було підготовлено також план повернення дітей додому з 15 серпня по 15 вересня 1942 р. Розклад перевезення дітей голови УОК узгоджували з місцевою владою, а УЦК з Дирекцією Залізниць. Створювалися станиці для нічлігу та кухні. Залишалися під опікою УОК діти, які не мали батьків або батьки яких відправлені на роботу до Німеччини [3, арк. 80 зв.-81].

Поряд із вищезазначеними заходами Відділу суспільної опіки, одним із найважливіших аспектів харитативної діяльності УЦК стала медична допомога. Попри те, що окупаційна влада ставилася до справ охорони здоров'я українців байдуже, Уряд Генеральної губернії у листі від 6 березня 1942 р. доручив УЦК взяти участь у кампанії боротьби з інфекційними хворобами. УДК, УОК і Делегатури повинні були призначити для співпраці із повітовим лікарем спеціальних осіб. УЦК уповноважувався також організувати збірку одягу та білизни для хворих, брати участь у налагодженні роботи «пошесних лікарень» [3, арк. 15 зв.].

У ході лікувально-профілактичної діяльності навесні 1942 р. за сприяння Відділу суспільної опіки УЦК УДК, УОК та Делегатури мали можливість придбати вітамін В за ціною 18 злотих за літр. Комітети з низьким рівнем фінансового забезпечення отримували певну кількість вітаміну безкоштовно, надаючи відповідний посуд [3, арк. 15].

Вагоме місце у галузі медичного забезпечення відігравало Медично-санітарне об'єднання праці при УЦК, яке сприяло консолідації фахівців для пошуку шляхів вирішення актуальних питань. Так, наприклад, 8 листопада 1942 р. на сходинах фармацевтів відбувалося обговорення реферату mgr. І. Гнідця на тему «Виробництво ін'єкцій» [123]. Враховуючи, що в оголошенні про дане зібрання акцентувалась увага на обов'язковій участі аптекарів, асистентів, практикантів і магістрів, така форма професійної діяльності передбачала поглиблення знань останніх. Проблемні аспекти лікування туберкульозу в Галичині обговорювалися на сходинах кружка гігієністок-медсестер УМСОП 3 грудня 1942 р. [122]. Варто зазначити, що зібрання членів Медично-санітарного об'єднання праці відбувалися систематично впродовж 1942–1943 рр.

За участі УЦК також здійснювалися медичне забезпечення та матеріальна підтримка українців, відправлених на роботу до Німеччини.

УЦК інформував робітників у Райху, що у випадку хвороби чи нещасного випадку вони мали право на безкоштовну лікарську допомогу (виписку ліків чи лікування в лікарні) та «посмертне /на випадок смерти/» від німецьких установ соціального забезпечення. Допомога породіллям надавалася тільки за умови перебування останніх не менше 10 місяців на роботі в Німеччині [6, арк. 84 зв.].

На території Генеральної губернії, а саме в дистрикті Галичина, станом на листопад 1943 р. вищезазначені функції виконували 4 самостійні Суспільні Обезпечальні, розташовані у Львові, Дрогобичі, Станиславові і Тернополі. Також діяла аналогічна установа у Ряшеві. Суспільні

Обезпечальні мали свої філії та контрольні пункти, до яких подавалися заявки робітників [6, арк. 121].

Гуманітарна допомога УЦК робітникам у Райху активізувалася у зв'язку з розпорядженням Головноуповноваженого Міністра праці п. Завкеля у серпні 1943 р. про дозвіл посилок одягу, білизни та взуття робітникам до Німеччини вагою до 10 кг [6, арк. 54 зв.].

Також УЦК займався виплатою грошових допомог родинам робітників, які, до часу відправлення в Райх, утримували сім'ю. З жовтня 1943 р. по квітень 1944 р. 12 УДК і 31 Делегатурою т. зв. Старої Генеральної губернії було виплачено допомогу 4220 родинам загальною сумою 1030360 злотих. З 25 травня 1944 р. розпочато виплату аналогічних допомог галицькими комітетами [6, арк. 125-125 зв.].

Вплив нацистів на роботу організацій соціальної сфери обумовив участь Відділу суспільної опіки УЦК у роботі установ для дітей, шкільної і студентської молоді та осіб літнього віку.

УДК/УОК і Делегатури у співпраці з управами ясел, дитячих садків, бурс і захистів контролювали фінансове забезпечення роботи означених закладів, устаткування інвентарем, продовольством, одягом та взуттям, здійснення абстиненстських заходів серед молоді.

Так, згідно з розпорядженням Уряду Генеральної губернії від 9 березня 1942 р. встановлювалася плата за кожного вихованця дитячих захистів. З 1 квітня 1942 р. управи кожної установи зобов'язувалися узгодити «законного платника». Оплату мали право здійснювати батьки, громада, союз волосних громад або Управління конкретного дистрикту ГГ. Розмір оплати залежав від категорії вихованців: діти з нормальним розвитком (90 зол./міс.); діти з особливими потребами (120 зол./міс.). Для кожної дитини заводився персональний листок (Personalbogen), формуляри яких управи захистів отримували в рефераті суспільної опіки при УОК/УДК або у відповідному рефераті УЦК [6, арк. 55]. Окремо з бюджету УЦК передбачалося виділення коштів на ремонт та закупівлю інвентарю для приміщень захистів і бурс [6,

арк. 40]. У випадку відсутності безцугшайнів для дітей у яслах, сиріт і літніх людей у захистах управи закладів мали право звертатися з приводу одержання їх безпосередньо до урядових органів в округах [6, арк. 34].

Опіка над дітьми у закладах соціального забезпечення УЦК включала й організацію свят. Наприклад, у грудні 1943 р. управи захистів уповноважувалися провести свято «ялинки» та підготувати дітям, які перебували у них, по можливості однакові подарунки. Подарунки готувалися і для дітей біженців. Окрім того, Відділ суспільної опіки УЦК, зокрема у Львові, долучався до розшуку зниклих дітей втікачів [6, арк. 104 зв.].

Непересічне значення для організації соціального забезпечення дітей мала допомога від міжнародних харитативних організацій. Зокрема, в липні 1944 р. конденсоване молоко, надіслане Міжнародним Комітетом Червоного Хреста й Американською адміністрацією допомоги, УДК розподіляли по дитячих закладах суспільної опіки. У разі відсутності таких установ у межах округу, молоко отримували діти з незаможних сімей [6, арк. 128 зв.].

Невід'ємним аспектом функціонування дитячих садків, захистів і бурс також були медичні послуги. УОК або управи захистів чи бурс, у ході набору вихованців, зобов'язувалися домовитися про огляд кандидатів місцевим лікарем. Не допускалися до перебування в установах діти та молодь з інфекційними захворюваннями. У кожній бурсі необхідно було облаштувати т. зв. ізоляційну кімнату для хворих [6, арк. 68 зв.].

Фінансова підтримка учнівської молоді здійснювалася як у формі систематичних виплат стипендій УЦК, так і грошової допомоги від заможних громадян. Загалом, за 1940–1941 навчальний рік УЦК було виплачено 364 стипендії, загальною сумою 74000 золотих [193, с. 166].

Стипендіальне забезпечення учнів окремими заможними особами передбачало щомісячні виплати. Так, за повідомленнями «Львівських вістей», у 1943 р. окружний командант української поліції у Львові сот. П. Прудіус через реферат допомоги середній і фаховій шкільній молоді УЦК передав кошти на виплату стипендій у розмірі 100 злотих на місяць для

учня середніх або фахових шкіл у Львові. Право на таку стипендію отримували діти селян, які досягли відмінних успіхів у навчанні та рідні яких були вивезені або вбиті більшовиками.

Прохання з приводу призначення стипендії вносилося до реферату разом із посвідкою про матеріальне становище, посвідкою від УОК про факт вивезення батьків, посвідкою від дирекції школи, що підтверджувала успіхи у навчанні [119]. Кошти на аналогічні стипендії для студентів закладів вищої освіти у Львові виділив також місцевий власник фірми з виробництва медичних інструментів мгр. Байко. Поряд із цим, працівники фірми платили щомісячні внески у розмірі 100 зл. на потреби студіюючої молоді. Кошти ще на дві стипендії для студентів (200 зл./місяць) та для учнів фахових шкіл (100 зл./місяць), як повідомлялося у газеті, виділив «один визначний український промисловець» [110]. У 1943 р. стипендії учням середніх та фахових шкіл виплачувалися виключно комітетами, а не дирекцією шкіл [6, арк. 8 зв.].

Оскільки визначальне місце в акції допомоги студентству належало КоДУСу, Реферат допомоги високошкільній молоді при Відділі суспільної опіки УЦК сприяв забезпеченню студентів на території Генеральної губернії житлом та продуктами харчування. Так, наприклад, реферат у Львові організував у січні 1943 р. видачу харчових карток «цузац II», які одержували українські студенти політехніки, ветеринарії та лісового відділу, які не вибрали карток до студентських кухонь [135]. Також Реферат допомоги високошкільній молоді у Львові звертався з проханням до громадян щодо організації оренди вільних кімнат для студентів/студенток. Жителі міста, які погоджувалися надати житло студентам, мали оформити відповідні заявки у рефераті, де вказували кількість вільних кімнат; зазначали для студентів чи студенток наявні місця; дозвіл на користування кухнею та ванною кімнатою [96].

Опіка над молоддю Відділу суспільної опіки УЦК позначилася також допомогою українським юнакам під час їхньої «добровільної» участі в

«Українській Службі Батьківщині». К. Паньківський згадував про звернення УКК до Уряду Генеральної губернії з приводу заперечення залучення українців до процесів збору та поховання розстріляних, головним чином, євреїв. У результаті, за словами очільника УКК, перша інтервенція у відділі Будівельної Служби уряду губернатора проти вживання хлопців українців до такої роботи, непередбаченої приписами Української Служби Батьківщини, була успішна [144, с. 126].

У випадку надання індивідуальних грошових допомог УЦК визначалися відповідні суми, з огляду на ситуацію та матеріальне становище потребуючого. Найбільша одноразова сума допомоги, що надавалася одній особі, становила 400 зл. Зазвичай виділялося від 50 до 250 зл. Загальна сума індивідуальної допомоги за рік не мала перевищувати 1000 зл. Прохання від громадян щодо одержання індивідуальної допомоги з дистриктів надсилалися окремо до Відділу суспільної опіки УЦК у Кракові та його підвідділу у Львові [6, арк. 86]. З 1 грудня 1943 р. Урядом Генеральної губернії було збільшено дотації на індивідуальні грошові допомоги для потребуючих дистрикту Галичина у розмірі 40 000 зл. щомісяця восени, взимку й навесні та 30 000 зл. у літні місяці [6, арк. 104 зв.].

До компетенції Відділу суспільної опіки УЦК з 1943 р. належало також проведення абстинентської акції. Питання масового вживання алкоголю та паління залишалося відкритим упродовж 1940-1944 рр. Здійснена особисто очільником Реферату протиалкогольної і протинікотинової акції М. Никифорчиним перевірка абстинентських заходів «клітин» УЦК в Галичині, зокрема в Городку, Чорткові, Бучачі, Тернополі, Винниках і Гаях впродовж лютого–березня 1943 р., засвідчила гостру проблему вживання алкоголю серед інтелігенції, яка уповноважувалася вживати пропагандивні заходи в ході акції. Відзначено результативну діяльність тільки колегії абстинентів у Бучачі, під егідою якої діяло 9 гуртків. Пріоритетним напрямком діяльності останніх була боротьба із самогонниками [8,

арк. 13 зв.]. В Тернополі через нестачу абстинентів акція здійснювалася лише в пропагандивній формі, головним чином, лекцій [8, арк. 15].

Загалом поширення масового вживання алкоголю констатувалося як найбільш негативний наслідок радянського режиму, під час якого повсюдно відкривалися корчми. До того ж надзвичайно поширеним стало паління, особливо серед жінок [8, арк. 16]. Часто і при народних кухнях здійснювався продаж спиртних напоїв. Припинення такої практики покладалося на реферати суспільної опіки при кожному УДК/УОК. У випадку невиконання даного доручення передбачалося притягнення працівників рефератів до дисциплінарної відповідальності [6, арк. 56 зв.].

Аналогічно іншим відділам УЦК, результативність діяльності Відділу суспільної опіки аналізувалася на рівні конференцій за участі представників уповноважених структур місцевого та найвищого рівнів. Так, 14 липня 1943 р. відбулася конференція рефератів суспільної опіки усіх УОК Галичини та УДК Краківського і Люблінського дистриктів, порядок денний якої засвідчував, що визначальними напрямками діяльності відділу станом на середину 1943 р. стало забезпечення родин робітників, що перебували в Райху, справа рент для інвалідів праці; фінансування дитячих захистів і садків; протиалкогольна акція. Першочергове значення мала активність УДК/УОК і Делегатур в питаннях посилення заходів підтримки робітників у Райху, з акцентом на необхідності відкриття захистів для їхніх дітей. Додатково обговорювалася допомога в'язням, переселенцям і справи охорони здоров'я [6, арк. 53 зв.]. Формат конференцій на місцях за участю мужів довір'я, вчителів, духовенства, представників громадськості, на яких презентувалися резолюції конференції всіх референтур, дозволяв залучити якомога ширше коло кадрів, які б сприяли ефективності діяльності у вищезазначених справах з огляду на організаційний і культурно-просвітницький контекст передбачених заходів.

Отже, Відділ суспільної опіки УЦК став координуючою і винятковою структурою у питаннях соціального забезпечення та соціального захисту

українців у Генеральній губернії. Аналіз харитативних заходів українців впродовж 1939-1941 рр. ілюструє поєднання індивідуальних допомог і спільну підтримку потребуючих спеціалізованими й дорадчими організаціями.

Дослідження показало, що забезпечували майнову допомогу українському населенню у Генеральній губернії, головним чином, урядові асигнування та публічні збори УЦК пожертв. Ключову роль у результативності акцій допомоги, ініційованих УЦК, враховуючи дозволи й, водночас, обмеження в ході унормування порядку організації форм допомоги населенню, відігравали УДК/УОК і Делегатури. Рівень організації відносин останніх з місцевою адміністрацією, духовенством, вчительством впливали на масштаби харитативної діяльності, а також на можливості створення і функціонування установ соціального забезпечення.

Як єдина легальна представницька організація українців у Генеральній губернії, УЦК попри обмеженість ресурсів, вдалося організувати максимально відповідні тогочасним умовам форми матеріальної та моральної підтримки фактично над усіма соціально незахищеними категоріями українського населення, в окремих випадках виходячи за рамки усталених повноважень.

Висновки до розділу:

Функціонування легального українського представництва – Українського центрального комітету, як установи створеної на засадах, головним чином, суспільної опіки, сприяло концентрації ресурсів для реалізації підтримки населення в умовах військових дій і окупаційного режиму. Вивчення структури управління даною сферою дає підстави стверджувати, що формування Відділу суспільної опіки в структурі УЦК паралельно із підтримкою створення спеціалізованих комісій, колегій як дорадчих об'єднань громадськості, професійних об'єднань працівників цієї сфери, а також співпраця з місцевими та міжнародними харитативними

організаціями мало вирішальне значення для налагодження систематичної допомоги якомога більшій кількості потребуючих.

Попри виявлену різну динаміку роботи в кожному з напрямів, встановлено, що на території Генеральної губернії харитативні заклади УЦК діяли практично для всіх категорій соціально незахищеного українського населення, що в окремих випадках позначилося виходом за статутні рамки установи.

Суспільна опіка українців в Генеральній губернії базувалася на поєднанні урядових дотацій, асигнувань із місцевих бюджетів, пожертв населення, що ефективно розподілялися поміж УДК і Делегатурами, які відігравали ключову роль у реалізації соціального захисту населення. Співпраця з місцевою адміністрацією мала пріоритетне значення у налагодженні забезпечення населення споживчими товарами. Максимально залучалося до акцій допомоги й духовенство, моральна підтримка якого мала непересічне значення для військовополонених та переселенців. З огляду на вищезазначене, така концентрація ресурсів уможлиблювала проведення масштабних акцій допомоги впродовж тривалого часу, на зразок акції допомоги полоненим та акції переселення дітей з регіонів, де розгорнувся масовий голод у 1941-1942 рр.

Організація допомоги військовополоненим, робітникам у Райху та в Генеральній губернії, постраждалим від повені, військових дій, непрацездатним, опіка над молоддю, а також позастатутні заходи з підтримки політичних в'язнів, евакуйованих і біженців з території СРСР засвідчили власне національну, ідейну позицію УЦК.

Висновки

У висновках підсумовано результати дослідження й узагальнено основні положення дисертації:

— На основі аналізу історіографічних джерел з теми доведено, що діяльність УЦК у гуманітарній сфері не була предметом комплексного історичного дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях українських науковців за кордоном, зарубіжних вчених, а також, меншою мірою, в публікаціях радянських істориків. Відносно мало уваги цій темі приділяють також сучасні вітчизняні дослідники.

Дисертанткою виокремлено два періоди наукового осмислення проблеми: 1940-ві–1980-ті рр. – публікації вітчизняних науковців за кордоном (III хвиля еміграції) і зарубіжних вчених; інтерпретація подій Другої світової війни радянськими істориками; 1991-2020 рр. – новітня історіографія. Виявлено, що головна роль у висвітленні діяльності УЦК упродовж другої половини ХХ ст. належить вченим української діаспори. Їхні праці носять переважно історико-мемуарний характер і містять цінний фактичний матеріал, але потребують переосмислення і уточнення на основі вивчення архівних джерел. Ще більш ідеологічно заангажованими були дослідження радянських авторів.

На новітньому етапі розвитку вітчизняного та зарубіжного історіографічного процесу проблема репрезентована частково. Окремі аспекти культурного та спортивного життя українців у Генеральній губернії фрагментарно висвітлюються українськими істориками у контексті вивчення окупаційної політики нацистів загалом на українських землях, а також окремо на території Галичини. Однобічність інтерпретації діяльності УЦК, головним чином, польськими дослідниками, актуалізує необхідність подальшої наукової розробки теми.

Дисертаційна робота спирається на широку джерельну базу, яка включає матеріали архівних установ України та Канади, частину з яких

уперше введено до наукового обігу. Ці документи, охоплюючи різнопланову документацію УЦК, розширюють фактологічну основу дослідження. Залучення даної групи джерел дозволяє розкрити багато нових аспектів діяльності Комітету, уточнити чи спростувати деякі оцінки, присутні в історіографії проблеми, яка досі спиралася переважно на матеріали періодичної преси та мемуарну літературу.

— Висвітлено процес побудови системи управління культурно-освітньою, спортивною та харитативною сферами життя українців у Генеральній губернії. Простежено зміни форм представництва українського населення перед нацистською владою упродовж 1939-1940 рр.: від національних комітетів на Закерзонні, що де-факто діяли після окупації Другої Речі Посполитої, до визнання де-юре УЦК.

Встановлено, що УЦК, статутні засади якого передбачали, головним чином, роботу в галузі суспільної опіки, було організовано широку діяльність у сфері культури, молоді та спорту. Поряд із найбільш розгалуженою системою органів Відділу суспільної опіки, непересічну роль у житті українців відіграли Відділ культурної праці, Відділ шкільних справ і Відділ опіки над молоддю та родиною. Налагодження всебічної підтримки та координації діяльності різних професійних груп разом із вищезазначеними органами забезпечували Об'єднання (Секції) Праці, які, зокрема, стали альтернативним забороненому НТШ та іншим організаціям форматом роботи української інтелігенції під час нацистської окупації. Прикметно, що співпраця відділів сприяла ефективному функціонуванню українських організацій, спрямованому на відновлення ліквідованих елементів національного виховання, культурно-освітнього та спортивного життя і їхню адаптацію до умов нацистського окупаційного режиму (курени молоді, ВСУМ, УОТ).

Вертикаль управління УЦК, що сформувалася на Закерзонні та засвідчила свою дієвість впродовж перших років його роботи (1939-1940 рр.), створила основу для організації роботи Українського крайового комітету в

Галичині після приєднання її до Генеральної губернії, а з 1942 р. поширенню діяльності УЦК на всі регіони, що входили до складу означеного адміністративного утворення. Фахова підготовка кадрів і розбудова мережі органів управління у регіонах на рівні функціонування відділів УЦК, УДК, референтур, зв'язкових забезпечували ефективну реалізацію завдань Комітету на всіх напрямках його діяльності практично в кожному населеному пункті Генеральної губернії, де проживало українське населення.

Визначальну роль у виробленні стратегії діяльності УЦК відіграв очільник установи В. Кубійович. Його активна та продуктивна діяльність на етапі оформлення національних допомогівих організацій, ініціативи у статусі провідника практично в усіх галузях гуманітарної сфери («виїзди в терен», викладання в інструкторських таборах, заснування «Українського Видавництва», допомога у зверненнях духовенства до уряду, іменні нагороди учасників спортивних змагань тощо) дозволяє говорити, що він відіграв одну з провідних ролей в українському національному русі періоду Другої світової війни.

— Розкрито особливості організації національної системи освіти та виховання впродовж 1939-1944 рр. на території українських етнографічних регіонів, що входили до складу Генеральної губернії. Виділено три етапи розбудови УЦК мережі загальноосвітніх і професійних закладів: 1939-1940 рр. – організаційні заходи: створення перших органів управління освітою, формування стратегії УДК щодо відкриття українських закладів освіти в умовах німецької окупації; 1941-1942 рр. – відкриття народних і професійних шкіл, діяльність Українського учительського об'єднання праці на всій території Генеральної губернії; 1943-1944 рр. – ускладнення функціонування українських навчальних закладів з боку німецької адміністрації, зміна умов реалізації планів у зв'язку з перенесенням воєнних дій на територію діяльності Комітету.

Дослідження показало єдність та комплексність навчально-виховного процесу в школах, закладах дошкільної та позашкільної освіти. Розвиток

мережі українських освітніх установ дозволяє констатувати високий рівень довіри населення до УЦК та актуальність заходів установи.

У своїй діяльності Українські освітні товариства спиралися на ідейну та організаційну спадщину українських культурно-просвітницьких об'єднань міжвоєнного періоду. Після припинення існування товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Рідна хата» та ін. УОТ подібно до них діяли шляхом організації гуртків, різноманітних курсів, створення бібліотек, читалень, сприяли ліквідації неписьменності, національному та фізичному вихованню молоді, відкриттю дитячих садків, вирішенню соціальних питань.

Аналіз організації юнацьких таборів переконливо свідчить про те, що в діяльності УОТ були цілком збережені та розвинені національні засади виховання молоді. Продовження традицій пластового таборування підтверджує виховна програма таборів, ініційованих Відділом опіки над молоддю та родиною і Відділом культурної праці УЦК, контроль за реалізацією акції й участь у виховному процесі колишніх пластових діячів.

Встановлено, що одну з ключових ролей у національно-культурній діяльності УЦК відіграло жіноцтво. Підтримка розвитку жіночої освіти, активність жіноцтва на рівні виховної роботи в дитячих садках, гуртках УОТ сприяли поглибленню морально-етичного виховання української молоді в Генеральній губернії.

З'ясовано, що поєднання УЦК заходів із розвитку національного мистецтва в регіонах (культурна комунікація через виставкову діяльність) і професійної культурно-мистецької роботи на рівні спеціалізованих установ (ІНТ, ІНО), мистецьких, музейних, бібліотечних інституцій забезпечило створення наукового, видавничого, мистецького доробку, що мав непересічне значення для збереження національної ідентичності українців у повоєнний час.

— Дослідженням продемонстровано, що найбільш автономною в діяльності УЦК стала галузь фізкультури та спорту. Як і всі інші сфери життя населення окупованих територій, сфера спорту була предметом

адміністративного регулювання з боку окупаційної влади. Водночас, ця галузь трактувалася нацистською окупаційною адміністрацією не більше як спосіб психологічного розвантаження населення і не була предметом особливої уваги та адміністративних обмежень з її боку. Діючи в офіційно заданих рамках, УЦК зміг організувати власну систему професійного спорту та втілити свою власну програму фізичного виховання молоді. Про це свідчить, зокрема, і чітко налагоджена УЦК система змагань впродовж 1940-1944 рр., якісно новий рівень її організації (українська футбольна ліга, чемпіонати зі спортивних ігор, багатоборства (легка атлетика, лижний спорт, гімнастика), боксу, шахів, плавання) та арбітражу (утворення компетентних органів у структурі УЦК, розробка правил та інструктивних матеріалів).

Виявлено, що УЦК, реалізуючи свою програму популяризації масового і професійного спорту, використовував, перш за все, засоби морального заохочення, намагався підтримувати дух змагальності. Цій меті, зокрема, слугувало відновлення відомого ще з 1920-х рр. змагання за Відзнаку фізичної справності. У професійному спорті формою мотивації стали кубкові турніри. Факти проведення спортивних подій, присвячених пам'ятним датам, а також відновлення святкування професійних свят ілюструють відданість засадам, характерним для спортивної діяльності на західноукраїнських землях ще від початку ХХ ст.

— Як одній з трьох національних організацій, які координували справи суспільної опіки в Генеральній губернії, українцям вдалося організувати найбільш розгалужену структуру в цій галузі та, певною мірою, вийти за статутні рамки. Дослідження різноманітної та багатопланової допомогової діяльності УЦК у сферах замкненої (інституційної) та загальної суспільної опіки показує, що впродовж 1939-1944 рр. такими заходами були охоплені практично всі основні категорії українського населення, які потребували соціального захисту. Насамперед, соціальну підтримку населення забезпечила співпраця органів Відділу суспільної опіки УЦК із професійними, дорадчими об'єднаннями громадськості (комісії, колегії), а

також з регіональними та міжнародними харитативними організаціями. Наявність прямого фінансування цієї сфери офіційними структурами (урядові дотації, кошти з місцевих бюджетів) у поєднанні із заохоченням та організацією добродійної діяльності населення (акції збірок під час свят, доходи з імпрез) обумовили широту можливостей діяльності УЦК.

Встановлено, що діяльність інституцій замкненої суспільної опіки була нерозривно пов'язана із функціонуванням українських освітніх, виховних і медичних закладів. Систематичний характер організації акцій допомоги військовополоненим, молоді, голодуючим, непрацездатним, ветеранам УГА та Армії УНР ілюструє пріоритетність напряму загальної суспільної опіки для діяльності Комітету. Активну участь в акціях допомоги УЦК брала також церква.

Створення Української установи довір'я в Берліні, функціонування Суспільних Обезпечалень, співпраця УДК і Делегатур із урядовим Відділом праці уможливили правову допомогу, матеріальне та медичне забезпечення українців, які перебували на примусових роботах як у Генеральній губернії, так і за її межами. Відмінний статус працюючих із Генеральної губернії від робітників із інших окупованих українських територій значно розширював можливості Комітету у цій сфері. Разом з тим, Комітет також вдавався до акцій, не передбачених встановленими нацистською владою статутними рамками. До таких належить діяльність, пов'язана з опікою над політичними в'язнями, евакуйованими та біженцями з УРСР.

Стосунки УЦК з нацистською окупаційною владою носили характер ситуативної співпраці. Провідні діячі УЦК змушені були рахуватися з політичними реаліями в регіоні і намагалися використати будь-які можливості для організації допомоги українському населенню та підтримки українського національного руху. Термін «колабораціонізм», присутній в історіографії, є проблематичним щодо українських національних організацій. Українці не мали власної держави в той період і їхня співпраця з будь-яким урядом не може розглядатися як дії на шкоду власній державі і на користь

ворога. З боку УЦК така співпраця не мала також ідеологічної основи, не була спрямована на знищення інших етнічних груп та не була пов'язана із воєнними злочинами.

Отже, на основі вищенаведеного можна відзначити, що функціонування Українського центрального комітету мало вагомим значення для організації української національно-культурної роботи на західноукраїнських землях в умовах нацистської окупації та для збереження національної ідентичності українців Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Лемківщини та Галичини у повоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3959. Український Центральний Комітет, м. Краків (Польща)*

Оп. 1 (1941-1944 рр.)

1. спр.1 Структура Українського Центрального Комітету (УЦК). – 18 арк.
2. спр. 16 Звіти і листування про організацію виставок народної творчості в Сяноці, Перемишлі та ін. районах. – 19 арк.
3. спр. 17 Журнал «Вістник» УЦК. – 122 арк.
4. спр. 18 Журнал «Вістник» УЦК. – 93 арк.
5. спр. 19 Журнал «Вістник» УЦК. – 119 арк.
6. спр. 20 Журнал «Вістник» УЦК. – 141 арк.
7. спр. 61 Документи секції художників Українського Центрального Комітету. – 15 арк.
8. спр. 70 Звіт Української допомогової акції. – 11 арк.
9. спр. 75 Переселення біженців з Галичини в Східну Україну. – 3 арк.
10. спр. 76 Листування про виплату стипендії студентам в місті Сокалі. – 45 арк.
11. спр. 79 Документи по вихованню дітей в постійних дитячих садках. – 38 арк.
12. спр. 81 Обіжники та інструкції відділу опіки над молоддю. – 13 арк.
13. спр. 82 Обіжники та інструкції відділу над молоддю. – 31 арк.

* Назва фонду подана у відповідності до облікових документів ЦДАВО України. Водночас у реєстрі розсекречених архівних фондів України подана назва фонду «Український центральний комітет, мм. Львів, Краків (Польща)».

14. спр. 83 Документи відділу опіки над молоддю УЦК. – 30 арк.

Оп. 2 (1940-1944 рр.)

15. спр. 3 Листування з спортивним клубом «Сян» в Перемишлі про надання йому місячної грошової допомоги, та участі в змаганнях за «чашу генерал-губернаторства». Касовий звіт клубу «Сян». – 20 арк.
16. спр. 51 б Статут організації українського жіноцтва при Українському Центральному Комітеті. – 10 арк.
17. спр. 52 Положення про секцію Українських митців, тези реферату про організацію і праці українських освітніх товариств. – 26 арк.
18. спр. 53 Копії листів-обіжників до Українських допомогових комітетів і делегатур про організацію дитячих садків та виставки народної творчості. – 4 арк.
19. спр. 57 Звіт освітньо-виховного підвідділу, річний план роботи методичного кабінету інституту народної освіти. – 25 арк.
20. спр. 60 Протокол театральної конференції, скликаної відділом культурної праці про організацію роботи українських театрів в генерал-губернаторстві. – 17 арк.
21. спр. 67 а Копії листів до відділу науки і освіти генерал-губернаторства про організацію навчання в українських гімназіях Галичини. – 23 арк.
22. спр. 68 Видання дошкільної секції під назвою: «Матеріали для виховної праці в постійних дитячих садках в зимі». – 72 арк.
23. спр. 75 а Копія місячних звітів відділу опіки над молоддю генерал-губернаторства про діяльність юнацьких організацій в Галичині. – 84 арк.
24. спр. 75 б Звіти інспекторів відділу про організацію таборів для молоді та перевірку роботи реферантур опіки над молоддю по округам генерал-губернаторства. Протоколи нарад і конференцій активу цих реферантур. – 162 арк.

25. спр. 75 в Програма виховної праці в таборах. – 34 арк.
26. спр. 77 Доповнення до положення про реєстрацію осіб, які беруть участь в спортивних змаганнях. Копія доповідної записки в справі виділення спортивної ділянки для української молоді у Львові. – 8 арк.
27. спр. 79 Плани робіт різних ланок реферату тіловиховання на 1944 р. – 8 арк.
28. спр. 82 Бюлетені реферантури тіловиховання, відділу опіки над молоддю і родиною, інструкції, плани праці ланки спортивних ігор, пояснення до проекту бюджету на 1944/1945 р. – 75 арк.
29. спр. 207 Інструкції УЦК про організацію Юнацького табору української молоді в генерал-губернаторстві. – 6 арк.

Оп. 3 (1940-1944 рр.)

30. спр. 2 Статути організацій, секцій та відділів комітету. – 94 арк.
31. спр. 4 Статут Союзу українських робітників при комітеті та тимчасовий статут для українських виховних інститутів шкільної молоді. – 12 арк.
32. спр. 34 «Вістник» – часопис комітету. – 107 арк.
33. спр. 35 Додатки до «Вістника» відділу опіки над молоддю Комітету. – 47 арк.
34. спр. 36 Часопис «Лікарська справа» секції народного здоров'я при Комітеті. – 13 арк.
35. спр. 37 Часописи «Досвітні вогні» відділу культурної праці та «Писанка» Комітету. – 32 арк.
36. спр. 39 Додатки до «Вістника» відділу культурної праці Комітету. – 103 арк.

Library and Archives Canada (LAC)

Volodymyr Kubijovyc fonds

R6531-0-8-E (MG31-D203)*

- 37. Vol. 20. File 16 Materialy Sektsii Kombatantiv (Veterans' affairs)
- 38. Vol. 24. File 2 Zvity z Poizdok Halychyna (Travel reports)
- 39. Vol. 26. File 5 Pravylnyk i zariadzhennia (Statutes and guidelines)
- 40. Vol. 26. File 7 Überblick des ukrainischen Schulwesens im General gouvernement (Ukrainian school system in the General gouvernement)

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie

Zesp. Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Krakowie

- 41. Teczka 075/11/7 – Nacjonalizm ukraiński OUN, UDK, UCK, UPA. Materiały różne z lat 1912-1955. – 335 str.

Опубліковані джерела

- 42. Благодарім Господа. Молитвослов для вірних. – Львів: Українське видавництво, 1943. – 264 с.
- 43. Боберський І., Тихоліз М., Навроцька Д. Вільноручні вправи: мужеські, жіночі й хлопячі з піснями та нотами / І. Боберський, М. Тихоліз, Д. Навроцька. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 86 с.
- 44. Божа наука: катихизм християнсько-католицької віри на основі Біблії одобрений Греко-католицьким Єпископатом. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 188 с.

* Копії документів передав проф. Сергійчук В. І.

45. Буквар. Перша книжечка для I кляси народних шкіл / зладжена на основі «Букваря» (2-ге вид. Львів, 1932). – Краків: Українське видавництво, 1940. – 103 с.
46. В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам у 1920-2000 роках. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 920 с.
47. Вівчарук А., Карпович А. Праця учителя в I клясі вселюдної школи / А. Вівчарук, А. Карпович. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 32 с.
48. Вірую: молитовник для українського народу. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 136 с.
49. Врецьона В. Змагові марші: підручник про маршову техніку, заправу й змагання / В. Врецьона. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 64 с.
50. Всенародне свято. Матеріали і документи про святкування десятиріччя воз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1950. – 242 с.
51. Ганьківський В. Мати й немовлятко: поради для наймолодших матерей / В. Ганьківський. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 56 с.
52. Герасимович І. Праця учителя в школі: методичні завваги до навчання в народніх школах / І. Герасимович. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 164 с.
53. [Герасимович, Іван] Рахунки для другої кляси народніх шкіл: [збірник задач]. – Краків: Українське Видавництво, 1940. – 88 с.
54. Господи, воззвах к тобі!: молитовник для українського народу в рідному краї і на чужині. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1944. – 16 с.
55. Доброцький Я. Руханкові вправи (10 годин руханки) / Я. Доброцький. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 72 с.
56. Долівкові вправи. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 36 с.

57. Змагові гри: I. Відбиванка й кошівка. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 64 с.
58. Ісаїв П. За нову людину на стежках виховання й навчання / П. Ісаїв. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 20 с.
59. Карпенко У. Початкове навчання рахунків / У. Карпенко. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 10 с.
60. Карпенко У. Рахунки для першої кляси народніх шкіл / У. Карпенко. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 48 с.
61. Карпенко У. Рахунки для першої кляси народніх шкіл / У. Карпенко. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 48 с.
62. Карпенко У. Рахунки для другої кляси народніх шкіл у Генеральному Губернаторстві / У. Карпенко. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1942. – 94 с.
63. Карпенко У. Рахунки для першої кляси народніх шкіл у Генеральному Губернаторстві / У. Карпенко. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1942. – 79 с.
64. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. – Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1 : 1939-1953. – 749 с.
65. На тверезий шлях: [популярна брошура на протиалкогольні теми]. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1942. – 29 с.
66. Напрявні про організацію та навчання в обов'язкових професійних сільськогосподарських і городничих школах. – Львів: Українське видавництво, 1942. – 68 с.
67. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів. – Київ: Держполітвидав, 1963. – 488 с.
68. Полянський В. До сонця. II вип.: читанка / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 40 с.
69. Полянський В. Українська читанка для II кляси вселюдних шкіл / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 96 с.

70. Полянський В. Українська читанка для III класу вселюдних шкіл / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 110 с.
71. Полянський В. Українська читанка для IV класу вселюдних шкіл / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 160 с.
72. Полянський В. Українська читанка для V класу вселюдних шкіл / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 112 с.
73. Полянський В. Українська читанка для VI класу вселюдних шкіл / В. Полянський. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 82 с.
74. Попель С. Початки шахіста / С. Попель. – Краків–Львів: Українське видавництво, 1943. – 108 с.
75. Правильник Уладу Української Молоді як Секції Відділу Опіки над Молоддю. – 22 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/1992/>
76. Рак Я. Лещетарський виряд / Я. Рак. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 36 с.
77. Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939-1947 / В. Сергійчук. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. – 840 с.
78. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939-1955 / В. Сергійчук. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
79. Татомир В. В юнацьких таборах: збірка вказівок, порад і матеріалів на юнацькі табори української молоді / В. Татомир. – Краків, 1942. – 175 с.
80. Українська жінка в сучасній дійсності. Додаток до «Вісника УЦК» №5 (43) з дня 1.5.1943. – Краків–Львів: Український Центральний Комітет, 1943. – 16 с.
81. Українське дошкілля: підручник для виховниць української дошкільної дітвори в дитячих садках, захистах, сиротинцях і т. под. установах. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 110 с.

82. Філяс О. Гігієна дитини в дитячому садку, в оселі, школі та дома з додатком: перша поміч у наглих випадках / О. Філяс. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 52 с.
83. Чисте серце Богові: молитовник з літургічних текстів. – Краків: Українське видавництво, 1943. – 40 с.
84. Ющишин І., Петрова І. Вчіть неписьменних: методичний poradnik для тих, що пояснюватимуть неписьменним буквар «До сонця» / І. Ющишин, І. Петрова. – Краків: Українське видавництво, 1940. – 16 с.
85. The Correspondence of the Ukrainian Central Committee in Cracow and Lviv with the German Authorities. 1939-1944. Part 1. – Edmonton and Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press University of Alberta, 2000. – 1289 p.

Періодичні видання

86. Антонович А. Звіт з II-го інструкторського табору ім. Володимира Великого в Криниці / А. Антонович // Дорога. – 1942. – січень. – Ч. 1. – С. 16.
87. Баран С. Висліди трилітньої праці на Холмській землі / С. Баран // Львівські вісті. – 1943. – 6 січня. – Ч. 4 (424). – С. 4.
88. Баран С. За унормування відносин Православної Церкви / С. Баран // Краківські вісті. – 1940. – 19 травня. – Ч. 40. – С. 3-4.
89. Баран С. Статут про тимчасову управу православних парохій затверджений / С. Баран // Краківські вісті. – 1940. – 6 червня – Ч. 47. – С. 3-4.
90. Білянс праці Суспільної Опіки при УК Львів–місто // Львівські вісті. – 1942. – 20 жовтня. – Ч. 238 (362). – С. 1-2.
91. Важна установа // Львівські вісті. – 1941. – 16 серпня. – Ч. 7. – С. 4.
92. Величаве свято в Холмі // Краківські Вісті. – 1940. – 27 травня. – Ч. 43. – С. 3-7.

93. Виміна нот між письменниками та мистцями // Львівські вісті. – 1943. – 2/3 травня. – Ч. 96 (516). – С. 7.
94. Відділ Опіки над Молоддю УЦК повідомляє [Електронний ресурс] // Львівські вісті. – 1944. – 25 лютого. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/87263>
95. Внутрішні першенства в шахах і столовій ситківці // Львівські вісті. – 1942. – 8/9 листопада. – Ч. 255 (379). – С. 5.
96. Де кімнати для студентів? // Львівські вісті. – 1943. – 18/19 квітня. – Ч. 86 (506). – С. 7.
97. «День Коляди» // Львівські вісті. – 1943. – 4 лютого. – Ч. 23 (443). – С. 5.
98. Дмитренко Б. Значіння бібліотек по бурсах / Б. Дмитренко // Львівські вісті. – 1943. – 24/25 січня. – Ч. 14 (434). – С. 1-2.
99. Зимові першенства у спортових грах // Львівські вісті. – 1943. – 27 січня. – Ч. 16 (436). – С. 4.
100. Змагання за мистецтво і свято молоді в Холмі // Краківські вісті. – 1940. – 6 вересня. – Ч. 8. – С. 7.
101. Качор А. Українська учительська семінарія у Криниці [Електронний ресурс] / А. Качор // Краківські вісті. – 1940. – 21 грудня. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/45720>
102. Кубійович В. Українці в Генерал-губернаторстві / В. Кубійович // Українські щоденні вісті. – 1941. – 29 липня. – Ч. 20. – С. 2.
103. Мистці та письменники тренують // Львівські вісті – 1943. – 30 квітня. – Ч. 94 (514). – С. 4.
104. Музей «Лемківщина» [Електронний ресурс] // Краківські вісті. – 1940. – 17 листопада. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/43925>
105. На курортах західних областей [Електронний ресурс] // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/32902>
106. Напередодні шахового турніру в Сяноці // Львівські вісті. – 1944. – 12 липня. – Ч. 159 (878). – С. 4.

107. Наукова рада при УЦК [Електронний ресурс] // Краківські вісті. – 1940. – 30 вересня. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/42270>
108. Новий договір між СРСР і Німеччиною про перенаселення // Краківські вісті. – 1940. – 7 квітня – Ч. 26. – С. 8.
109. Опіка над дитиною – найкращий вияв культури народу! // Львівські вісті. – 1942. – 4 вересня. – Ч. 199 (323). – С. 1-2.
110. Опікуни студіюючої молоді // Львівські вісті. – 1943. – 24/27 квітня. – Ч. 91 (511). – С. 8.
111. Переломова подія в історії Української Православної Церкви // Краківські вісті. – 1940. – 27 вересня. – Ч. 96. – С. 1-2.
112. Перший зимовий табір у Пасічній к. Надвірної // Дорога. – 1942. – березень. – Ч. 3. – С. 29.
113. Підсумки таборової акції // Дорога. – 1942. – листопад. – Ч. 11. – С. 157-158.
114. Постанова Управи м. Львова з 17. VII. 1941 р. [Електронний ресурс] // Львівські вісті. – 1941. – 19 липня. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/54028>
115. Проект програми «Дня українського спортсмена» 23. V. 1943 р. // Львівські вісті. – 1943. – 22 квітня. – Ч. 89 (509). – С. 4.
116. С.Т. Україна у Львові // Краківські вісті. – 1942. – 3 березня. – Ч. 43 (490). – С. 6.
117. Санаторія для б. політв'язнів // Львівські вісті. – 1941. – 23 серпня. – Ч. 13. – С. 4.
118. Сензаційні змагання. Хто кращий у копаному м'ячі: письменники, чи мистці? // Львівські вісті. – 1943. – 21 квітня. – Ч. 88 (508). – С. 3.
119. Стипендія для середньошкільника // Львівські вісті. – 1943. – 20 лютого. – Ч. 37 (457). – С. 5.
120. Суспільна опіка // Львівські вісті. – 1941. – 12 грудня. – Ч. 108. – С. 3.
121. Суспільна опіка над бідним українським населенням // Рідна земля. – 1943. – 25 квітня. – Ч. 17 (82). – С. 8.

122. Сходини гігієністок // Львівські вісті. – 1942. – 2 грудня. – Ч. 275 (399). – С. 3.
123. Сходини фармацевтів // Львівські вісті. – 1942. – 6 листопада. – Ч. 253 (377). – С. 3.
124. Сходини шахістів УТТ І. [Електронний ресурс] // Львівські вісті. – 1944. – 9 лютого. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/86892>
125. Табір звітує // Дорога. – 1942. – листопад. – Ч. 11. – С. 155.
126. Табір молоді в Криниці // Дорога. – 1942. – березень. – Ч. 3. – С. 29.
127. Таркович Ю. Княжий Сянік був і буде український! / Ю. Таркович // Краківські вісті. – 1940. – 13 вересня. – Ч. 90. – С. 6.
128. Тіловиховне назовництво // Краківські Вісті. – 1943. – 12 січня. – Ч. 5 (743). – С. 6.
129. Тренінги копунів // Львівські вісті. – 1943. – 28 квітня. – Ч. 92 (512). – С. 4.
130. У спортсменів [Електронний ресурс] // Краківські вісті. – 1941. – 20 грудня. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/60209>
131. Українська пісня тріумфує // Краківські вісті. – 1940. – 6 червня. – Ч. 47. – С. 7.
132. Управителі і господині до відпочинкових осель УЦК // Львівські вісті. – 1943. – 26 січня. – Ч. 15 (435). – С. 3.
133. Фрайт В. Із таборного щоденничка / В. Фрайт // Дорога. – 1942. – червень. – Ч. 6. – С. 77.
134. Цегельський Є. Концерт Українського Національного Хору під управою Володимира Божика / Є. Цегельський // Краківські вісті. – 1940. – 6 травня. – Ч. 34. – С. 11.
135. Цузац II для студентів // Львівські вісті. – 1943. – 12 січня. – Ч. 5 (425). – С. 3.
136. Цьогорічні табори молоді // Дорога. – 1942. – жовтень. – Ч. 10. – С. 142.

137. Як дійшло до створення Українського Центрального Комітету // Краківські вісті. – 1942. – 29 березня. – Ч. 66 (513). – С. 3.

Мемуарна література

138. Воробець Т. Український Червоний Хрест (Нарис діяльності за Другої світової війни) / Т. Воробець // Літопис УПА. Т. 23: Медична опіка в УПА / За ред. М. Ріпецького. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 1992. – С. 53-63.
139. Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі. Том. 2 / В. Гоцький. – Рим: Видавничий відділ «Свічадо», 2005. – 360 с.
140. Зелений З. Українське юнацтво в вирі другої світової війни / З. Зелений. – Торонто: Гомін України, 1965. – 272 с.
141. Калинич Л. Державна гімназія з українською мовою навчання в Ярославі (1940-1944) / Л. Калинич // Ярославщина і Засяння 1031-1947: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1986. – С. 321-329.
142. Корчак-Городиський О. Українська гімназія в Ярославі. Листопад 1940 – червень 1941 (Спогади першого секретаря) / О. Корчак-Городиський // Ярославщина і Засяння 1031-1947: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1986. – С. 330-340.
143. Кубійович В. Мені 85 / В. Кубійович. – Мюнхен: Видавництво «Молоде життя», 1985. – 307 с.
144. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – 479 с.
145. Сай Т. Холм під час німецької окупації (1939-1944 рр.) / Т. Сай // Українська гімназія в Холмі (1940-1944). Книга пам'яті. – Львів: [б. в.], 1997. – С. 6-11.

146. Скоцень О. З футболем у світ: спомини / О. Скоцень. – Торонто: Basilian Press, 1985. – 638 с.
147. Скоцень О. З футболем у світ. Український Пеле, або Батяр Леньо з Левадівки / О. Скоцень. – Київ: Ярославів Вал, 2012. – 504 с.
148. Українська гімназія в Холмі (1940–1944). Книга пам'яті. – Львів: [б. в.], 1997. – 207 с.
149. Шах С. Де срібнолентий Сян пливе. Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі / С. Шах. – Мюнхен, 1977. – 146 с.
150. Ярославщина і Засяння 1031-1947: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1986. – 798 с.
151. Frank H. Deutsche Politik in Polen 1939-1945. Aus dem Diensttagebuch von Hans Frank Generalgouverneur / Herausgegeben von Immanuel Geiss und Wolfgang Jacobmeyer. – Opladen: Leske und Budrich, 1980. – 206 p.

Література

Монографії, статті

152. Андрухів О. Порівняльна характеристика правових заходів радянського та польського урядів міжвоєнних десятиліть у сфері протидії дитячої безпритульності / О. Андрухів // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – 2018. – № 5 (17). – С. 48-52.
153. Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси / Н. Антонюк. – Львів: [б. в.], 1997. – 232 с.
154. Армстронг Дж. Героїчне і людське: Спогади про українських національних провідників 1941-1945 років / Дж. Армстронг; пер. з англ. В. Ковалюка // Україна модерна. – 1996. – № 1. – С. 101-113.

155. Бабій Б. Возз'єднання Західної України з Українською РСР / Б. Бабій. – Київ, 1954. – 196 с.
156. Белоусов С. Воссоєдинение українського народу в єдиному Українському радянському державстві / С. Белоусов. – Москва, 1950. – 31 с.
157. Біловус Г. Мистецький дискурс періодичного видання «Наші дні» (1941-1944 рр.) / Г. Біловус // Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія: Мистецтвознавство. – 2017. – Вип. 18. – С. 360-392.
158. Боровик М. Колаборація і колаборанти в повсякденному сприйнятті мешканців України (на матеріалах усної історичної проєкції «Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання») / М. Боровик // Сторінки воєнної історії України. – 2013. – Вип. 16. – С. 156-167.
159. Бурси // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. – Париж-Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 196.
160. Від Рейхстагу до Івдзіми. У полум'ї війни: Україна та українці у Другій світовій / [В. В'ятрович, С. Громенко, М. Майоров та ін.; під заг. ред. Я. Примаченко]. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 352 с.
161. Внутрішні першества в шахах і столовій ситківці [Електронний ресурс] // Zbruc'. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/72848>
162. Гай-Нижник П. Ставлення вищого керівництва німецького Райху до Акту проголошення відновлення Української Держави у 1941 р. й військово-політична тактика Проводу ОУН(р) у 1941-1943 рр. / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип. 110 (№7). – С. 71-81.
163. Гай-Нижник П. Що нам відповісти полякам? Симетрично і по-братськи з огляду минулого й дивлячись у майбутнє... [Електронний ресурс] / П. Гай-Нижник. – Режим доступу: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc/2017\(07\)08dopysy.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc/2017(07)08dopysy.php).

164. Галичина у Другій світовій війні (1939-1945) / В. Великочий, С. Деревянко, С. Кугутяк та ін. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 116 с.
165. Галів М. Організація та діяльність дошкільних виховних закладів Дрогобиччини у роки гітлерівської окупації (1941-1944) / М. Галів // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Історія. – 2012. – Вип. 30. – С. 148-169.
166. Ганіткевич Я. Історичні етапи найстарішого в Україні Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького [Електронний ресурс] / Я. Ганіткевич // Онлайн-журнал Наукового товариства ім. Шевченка. – Режим доступу: <https://ntsh.org/content/ganitkevich-yaroslav-istorichni-etapi-naustarshogo-v-ukrayini-lvivskogo-nacionalnogo>
167. Гах І. Національний Музей у Львові: часи воєнні [Електронний ресурс] / І. Гах // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/23080>
168. Гах І. СУОМ. Виставкове життя піднімецького Львова [Електронний ресурс] / І. Гах // Фотографії Старого Львова. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/suom-vystavkove-zhyttya-pidnimetskoho-lvova/>
169. Гінда В. Галицькі шахи за німецької влади [Електронний ресурс] / В. Гінда // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/13499>
170. Гінда В. Краєвий конкурс хорів Галичини [Електронний ресурс] / В. Гінда // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/69314>
171. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: іст. нариси: у 2 кн.. – Київ: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – С. 697-732.
172. Гінда В. Культура поведінки вболівальників і спортсменів в окупованій нацистами Україні (1941-1944 рр.) / В. Гінда // Гуржіївські історичні читання. – 2013. – Вип. 6. – С. 170-172.
173. Гінда В. Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941-1944 рр.) / В. Гінда // Наукові записки Вінницького

- державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 72-78.
174. Гінда В. Спорт і політика в Україні за німців [Електронний ресурс] / В. Гінда // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/26797>
175. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941-1944 рр.) / В. Гінда. – Житомир: Рута, 2012. – 499 с.
176. Гінда В. Хокей в окупованій нацистами Галичині / В. Гінда // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2013. – № 29. – С. 61-67.
177. Гінда В. Як галицькі гаківкарі ганяли німецьких хокеїстів [Електронний ресурс] / В. Гінда // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/17393>
178. Головата Л. Краківсько-львівське книго- і пресовидання для дітей та молоді в контексті українського культурного процесу періоду Другої світової війни / Л. Головата // Записки Львівської Національної бібліотеки імені В. Стефаника. – 2008. – Вип. 1(16). – С. 199-222.
179. Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові–Львові, 1939-1945: бібліогр. довід. / Л. Головата. – Київ: Критика, 2010. Т. 1: Книжки й аркушеві видання. – 2010. – 326 с.
180. Горбинко В. Світова історія масових «дитячих таборів» / В. Горбинко// Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: збірник наукових праць. – 2013. – Випуск 12. – С. 268-277.
181. Гурська О. Діяльність Українського Центрального Комітету у Генеральній Губернії під час Другої світової війни (1941-1944 рр.) / О. Гурська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів: Львівська політехніка, 2009. – № 652: Держава та армія. – С. 152-156.
182. Добрянський М. Український Крайовий Комітет / М. Добрянський // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / За ред.

- В. Кубійовича. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3428.
183. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: в 3 т. / Ред: Володимир Кубійович і Зенон Кузеля. – Мюнхен–Нью-Йорк: Молоде Життя, 1949-1952. – 1230 с.
184. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Голов. ред: Володимир Кубійович. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3205-3600.
185. Заболотна І. Роки німецької окупації на Західній Україні за спогадами І. П. Крип'якевича / І. Заболотна // Український археографічний щорічник. – Київ–Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – Т. 10. – С. 389-410.
186. Іваник М. Архів Українського центрального комітету в Кракові як джерело до вивчення німецької окупаційної політики щодо українців в Генеральній губернії / М. Іваник // Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. – 2010. – Вип. 15. – С. 210-224.
187. Ільюшин І. Національна політика і практика стосовно українського і польського народів на території їхнього спільного проживання в роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Національна та історична пам'ять. – 2012. – Вип. 3. – С. 129-146.
188. Ісаїв П., Кубійович В. Перемишль / П. Ісаїв, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. – Т. 6. – С. 2005-2010.
189. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М. Коваль. – Київ: Альтернативи, 1999. – 336 с.
190. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Львів, 1993. – 659 с.
191. Кравців Б. «Просвіта» / Б. Кравців // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. – Т. 6. – С. 2368.

192. Кубійович В. «Рідна Школа» / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2520.
193. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941: історія Українського Центрального Комітету / В. Кубійович. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.
194. Кулеша Н. «Працюємо не для особистих користей, а для вічних інтересів нашої України»: діяльність українських громадських організацій у Німеччині у роки Другої світової війни / Н. Кулеша // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – 2014. – Вип. 6. – С. 262-276.
195. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж.: у 2 т. / К. Курилишин. – Львів: [б. в.], 2007. – Т. 1: А–М. – 640 с.
196. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж.: у 2 т. / К. Курилишин. – Львів: [б. в.], 2007. – Т. 2: Н–Я. – 592 с.
197. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / К. Курилишин. – Львів: [б. в.], 2010. – 328 с.
198. Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху [Електронний ресурс] / Т. Лапан. – Режим доступу: <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> д
199. Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині / Т. Лапан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2009. – Вип. 12. – С. 73-86.
200. Лапан Т. Порівняльний аналіз становища українців дистрикту Галичина і райхскомісаріату Україна на роботах у Німеччині під час II Світової війни / Т. Лапан // Ефективність державного управління:

- Зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2005. – Вип. 6. – С. 176-181.
201. Лешнівська І. Львівська обласна універсальна наукова бібліотека – репрезентант галицької культури / І. Лешнівська // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 8. – С. 33-37.
202. Луцький О. «Просвіта» та українські освітні товариства в Галичині під час Другої світової війни / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С. 255-261.
203. Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.) / О. Луцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2011. – Вип. 16. – С. 294-304.
204. Макарчук В. Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939-1945 рр.) / В. Макарчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. – 2016. – № 850. – С. 451-460.
205. Медвідь Л. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навчальний посібник / Л. Медвідь. – Київ: Вікар, 2003. – 335 с.
206. Мороз В. Микола Никифорчин – визначний громадсько-політичний діяч Станиславівщини / В. Мороз // Український націоналізм: історія та ідеї. – 2014. – Вип. 2. – С. 263-276.
207. Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Є. Онацький. – Буенос-Айрес, 1957. – Кн. 1. – 120 с.
208. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941-1944): історико-політичний нарис / В. Офіцинський. – Ужгород: МПП «Гражда», 2001. – 144 с.

209. Панчук М., Сворай С. Шкільництво в західноукраїнських землях у ХХ ст.: аспекти історії та геополітики / М. Панчук, С. Сворай // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 листопада 1996 р., Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 334-340.
210. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: (Новіші часи) / Є. Пастернак. – Вінніпег: Trident Press, 1968. – 466 с.
211. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
212. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939-1960 рр.): Монографія / І. Патриляк. – Київ: ВД АДЕФ-Україна, 2020. – 712 с.
213. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939-1960 роках / І. Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Львів: «Часопис», 2015. – 512 с.
214. Патриляк І. Українсько-польський збройний конфлікт і питання повоєнної належності Львова у світлі звітів підпілля ОУН (б) (вересень 1943 – квітень 1945 рр.) / І. Патриляк // Український історичний журнал. – 2019. – № 6. – С. 20-39.
215. Патриляк І. Українсько-польський збройний конфлікт у роки Другої світової війни. Спроба синтетичного погляду / І. Патриляк // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 37. – С. 148-159.
216. Перемишль і перемиська земля протягом віків: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі, 24-25 червня 1994 р., Перемишль / Гол. ред.: С. Заброварний. – Перемишль–Львів, 1996. – 368 с.

217. Петровський М. Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі / М. Петровський. – Київ–Харків: Укр. держ. вид-во, 1944. – 28 с.
218. Пилипів І., Горан Т. Благодійницька діяльність Греко-Католицької Церкви у 20–30-ті роки ХХ століття / І. Пилипів, Т. Горан // Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»: зб. наук. праць. Богослов'я. – 2016. – Вип. 9. – С. 140-147.
219. Поліщук П. Гімназії / П. Поліщук // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. 1. – С. 381-383.
220. Посацька Д. Національний музей у Львові під час німецької окупації (1941-1944): хроніка подій / Д. Посацька // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – 2008. – Вип. 6 (11). – С. 8-24.
221. «Рідна Хата» // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Голов. ред: Володимир Кубійович. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2517.
222. Роговий В. Публікації газети «Краківські вісті» про підтримку українського студентства в роки Другої світової війни / В. Роговий // Журналістика. – 2007. – Вип. 6 (31). – С. 165-171.
223. Самотулка Т. Новацьким шляхом / Упорядкування тексту, примітки Свідзинської О. А. – Львів–Нью-Йорк: [б. в.], 2008. – 350 с.
224. Семенко Ю. Шахи в Україні: Нариси з історії шахової гри на українській землі і в діаспорі / Ю. Семенко. – Львів: Каменяр, 1993. – 224 с.
225. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 560 с.
226. Сергійчук В. Історія КОДУС-у / В. Сергійчук. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 388 с.

227. Сергійчук В. Найбільша втрата України. До питання про викорінення автохтонів Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя / В. Сергійчук // В обороні української правди. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2020. – С. 440-451.
228. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному Губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації / В. Сергійчук // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава, 1999. – Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8-10 жовтня 1998 року. – С. 166-184.
229. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль: «Тернопіль», 1997. – 222 с.
230. Сидор О. Лев Гец і музей «Лемківщина» в Сяноці / О. Сидор // Пам'ятки України: історія та культура. – 1995. – № 3. – С. 153-158.
231. Сімперович В. Український визвольний рух в усноісторичних джерелах (за матеріалами музейної колекції) / В. Сімперович // «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л. В. Легасова (кер. проекту) та ін. – Київ: Аеростат, 2017. – С. 98-116.
232. Скорочена історія Українського Пласту // Пластовий шлях. – 1988. – Ч. 2-3 (85-86). – С. 50-58.
233. Сова А., Пахолко С. Відзнака до Дня українського спортсмена у Бродах / А. Сова, С. Пахолко // Нумізматика. Фалеристика. – 2012. – № 4 (64). – С. 50.
234. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір, 1939-1950-ті роки / Ю. Сорока. – Київ: Київський університет, 2013. – 415 с.
235. Тронь А. Матеріали ЦДАВО України як джерело дослідження гуманітарної сфери діяльності Українського Центрального Комітету

- в Генеральній Губернії / А. Тронь // П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ. – Київ: [б. в.], 2014. – С. 91-93.
236. Тронь А. Проведення «проб ВФС» як один з напрямків спортивної діяльності УЦК в Генеральній Губернії / А. Тронь // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 25-28 березня 2014 р., Київ / Гол. ред.: В. Ф. Колесник. – Київ: Логос, 2014. – С. 165-168.
237. Тронь-Радомська А. Внесок Українського центрального комітету в розбудову мережі закладів освіти українців у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 11-12 червня 2020 р., Львів. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. – С. 200-204.
238. Тронь-Радомська А. Гуманітарна діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: історіографія / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2020. – № 1 (144). – С. 61-67.
239. Тронь-Радомська А. Діяльність Українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Сторінки Історії. – 2020. – № 50. – С. 223-238.
240. Тронь-Радомська А. Діяльність Українського Центрального Комітету з організації таборів для виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2018. – № 3 (138). – С. 64-68.

241. Тронь-Радомська А. Культурно-освітня сфера як фактор збереження національної ідентичності українців (за матеріалами діяльності Українського центрального комітету – УЦК) / А. Тронь-Радомська // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1. – С. 37-46.
242. Тронь-Радомська А. Органи управління українським спортом в Генеральній Губернії: становлення, структура, еволюція (1939-1944)/ А. Тронь-Радомська // *Evropský filozofický a historický diskurz.* – 2019. – Volume 5. Issue 2. – P. 13-23.
243. Тронь-Радомська А. Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання Українського центрального комітету в Генеральній губернії (1939-1944) / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного факультету: матеріали XIII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 16-18 травня 2019 р., Київ. – Київ: [б. в.], 2019. – С. 147-150.
244. Тронь-Радомська А. Організація таборів як один з основних напрямків діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії у сфері виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного факультету: матеріали XI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 17 травня 2018 р., Київ. – Київ: [б. в.], 2018. – С. 203-207.
245. Тронь-Радомська А. Регламент і арбітраж українського футболу в Генеральній Губернії / А. Тронь-Радомська // Шевченківська весна: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 7 квітня 2016 р., Київ / Гол. ред.: І. К. Патриляк. – Київ: ТОВ «Паперовий змії-ОПТ», 2016. – С. 105-109.
246. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: іст. нариси : у 2 кн. / Гол. ред.: В. А. Смолій. – Київ: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – 735 с.

247. Україна – Польща: важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», 8-10 жовтня 1998 р., Варшава. – Варшава: TYRSA, 1999.
248. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 листопада 1996 р., Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 452 с.
249. Шаблій О. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення / О. Шаблій. – Париж–Львів: Фенікс, 1996. – 704 с.
250. Юзик С. Пластове видавництво [Електронний ресурс] / С. Юзик // Конференція Українських Пластових Організацій. – Режим доступу: <http://plast.org/publishing>
251. Ясяк М. Становище і доля українців у Генеральному Губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації / М. Ясяк // Україна–Польща: важкі питання. Т. 4: Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», 8-10 жовтня 1998 р., Варшава. – Варшава: TYRSA, 1999. – С. 185-215.
252. Armstrong John A. Ukrainian nationalism. 1939-1945 / John Armstrong. – New York: Columbia University Press, 1955. – 322 p.
253. Borovyk M. Collaboration and collaborators in Ukraine during the Second World War: Between myth and memory / M. Borovyk // Traitors, collaborators and deserters in contemporary European politics of memory: formulas of betrayal / Edited by Gelinada Grinchenko and Eleonora Narvselius. – Palgrave Macmillan, 2018. – P. 285-308.
254. Borovyk M. (In)different memory: the World War II in the memory of the last war's generation in Ukraine / M. Borovyk // The burden of the past: memory, history and identity in contemporary Ukraine / Edited by Anna Wylegała and Małgorzata Głowacka-Grajper. – Indiana University Press, 2020. – P. 91-113.

255. Chorążki M. Pod okupacją. Rada hrabiego Ronikiera [Електронний ресурс] / M. Chorążki // Dziennik Polski. – 2017. – 18 вересня. – Режим доступу: <http://www.dziennikpolski24.pl/aktualnosci/a/pod-okupacja-rada-hrabiego-ronikiera>, 12490563.
256. Dyczok M. The Grand Alliance and Ukrainian Refugees / M. Dyczok. – Basingstoke: Macmillan Press LTD, 2000. – 277 p.
257. Konigsberg W. AK 75. Brawurowe akcje Armii Krajowej / W. Konigsberg. – Otwarte, 2017. – 384 s.
258. Musial B. Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939-1944 / B. Musial. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1999. – 435 s.
259. Poliszczuk W. Dowody zbrodni OUN i UPA: Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Tom drugi: Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920-1999 / W. Poliszczuk. – Toronto, 2000. – 777 p.
260. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.
261. Wagner C. Entwicklung, Herrschaft und Untergang der nationalsozialistischen Bewegung in Passau 1920 bis 1945 / C. Wagner. – Berlin: Frank & Timme, 2007. – 611 s.

Автореферати

262. Вацеба О. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX – кінець 30-х років XX ст): автореф. дис... к.п.н.: 13.00.04 / О. Вацеба. – Київ, 1994. – 23 с.
263. Григорьянц Т. Гитлеровская политика германизации и колонизации «присоединенных» польских земель в 1939-1945 гг.: автореф. дис... к.и.н. / Т. Григорьянц. – М., 1972. – 35 л.

Дисертації

264. Лапан Т. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939-1945 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. Лапан. – Львів, 2005. – 235 арк.
265. Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918-1939 рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. Перга. – Київ, 2016. – 190 с.
266. Полуда В. Становище військовополонених у нацистських таборах на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941-1944 рр.): дис. канд. іст. наук (доктора філософії): 07.00.01 / В. Полуда. – Київ, 2017. – 241 с.
267. Стефанюк Г. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941-1944 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. Стефанюк. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 арк.
268. Markiewicz P. The Ukrainian Central Committee, 1940-1945: A Case of Collaboration in Nazi-Occupied Poland: Unpublished thesis (PhD in History) / P. Markiewicz. – Kraków, 2018. – 585 s.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Тронь-Радомська А. Культурно-освітня сфера як фактор збереження національної ідентичності українців (за матеріалами діяльності Українського центрального комітету – УЦК) / А. Тронь-Радомська // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1. – С. 37-46.

*Статті у наукових фахових виданнях України,
які входять до міжнародних наукометричних баз даних:*

2. Тронь-Радомська А. Діяльність Українського Центрального Комітету з організації таборів для виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2018. – № 3 (138). – С. 64-68 (Index Copernicus).

3. Тронь-Радомська А. Гуманітарна діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: історіографія / А. Тронь-Радомська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2020. – №1 (144). – С. 61-67 (Index Copernicus).

4. Тронь-Радомська А. Діяльність Українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Сторінки Історії. – 2020. – № 50. – С. 223-238 (Web of Science).

Статті в іноземних виданнях:

5. Тронь-Радомська А. Органи управління українським спортом в Генеральній Губернії: становлення, структура, еволюція (1939-1944) /

А. Тронь-Радомська// *Evropský filozofický a historický diskurz.* – 2019. – Volume 5. Issue 2. – P. 13-23 (Index Copernicus).

Тези наукових доповідей:

6. Тронь А. Матеріали ЦДАВО України як джерело дослідження гуманітарної сфери діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії / А. Тронь // П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 4 листопада 2014 р. КНУ / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2014. – С. 91-93.

7. Тронь А. Проведення «проб ВФС» як один з напрямків спортивної діяльності УЦК в Генеральній Губернії / А. Тронь // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 25 – 28 березня 2014 р., Київ / Гол. ред.: В. Ф. Колесник. – Київ, 2014. – С. 165-168.

8. Тронь-Радомська А. Регламент і арбітраж українського футболу в Генеральній Губернії / А. Тронь-Радомська // Шевченківська весна: матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 7 квітня 2016 р., Київ / Гол. ред.: І. К. Патриляк. – Київ, 2016. – С. 105-109.

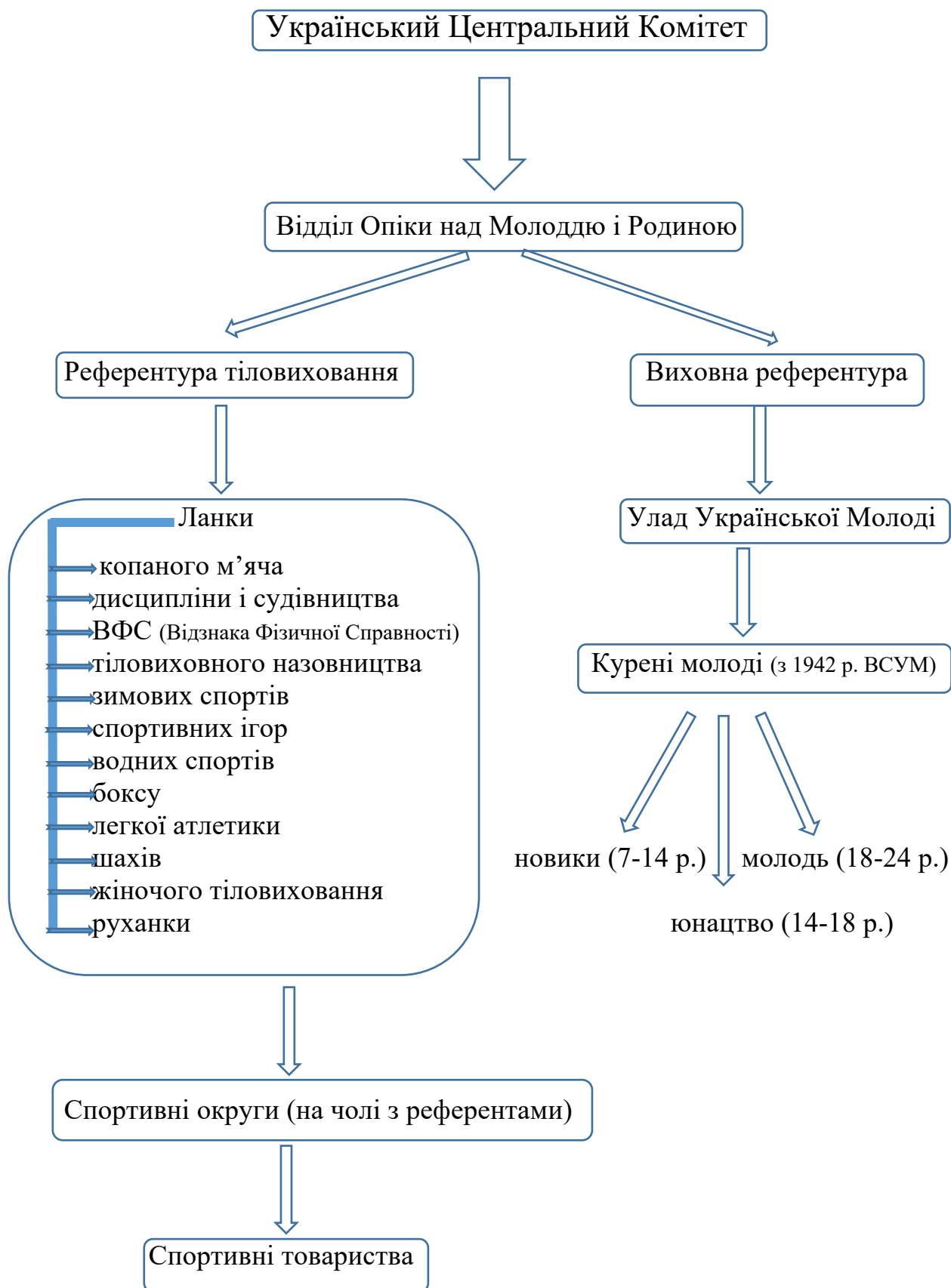
9. Тронь-Радомська А. Організація таборів як один з основних напрямків діяльності Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії у сфері виховання молоді / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного факультету: матеріали XI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 17 травня 2018 р., Київ. – Київ, 2018. – С. 203-207.

10. Тронь-Радомська А. Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання Українського центрального комітету в Генеральній губернії (1939-1944) / А. Тронь-Радомська // Дні науки історичного факультету: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 16 – 18 травня 2019 р., Київ. – Київ, 2019. – С. 147-150.

11. Тронь-Радомська А. Внесок Українського центрального комітету в розбудову мережі закладів освіти українців у Генеральній губернії (1940-1944 рр.) / А. Тронь-Радомська // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 11 – 12 червня 2020 р., Львів. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. – С. 200-204.

Додаток Б

**Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання
Українського центрального комітету в Генеральній губернії**

Додаток В.

Мережа молодіжних таборів Українського центрального комітету

